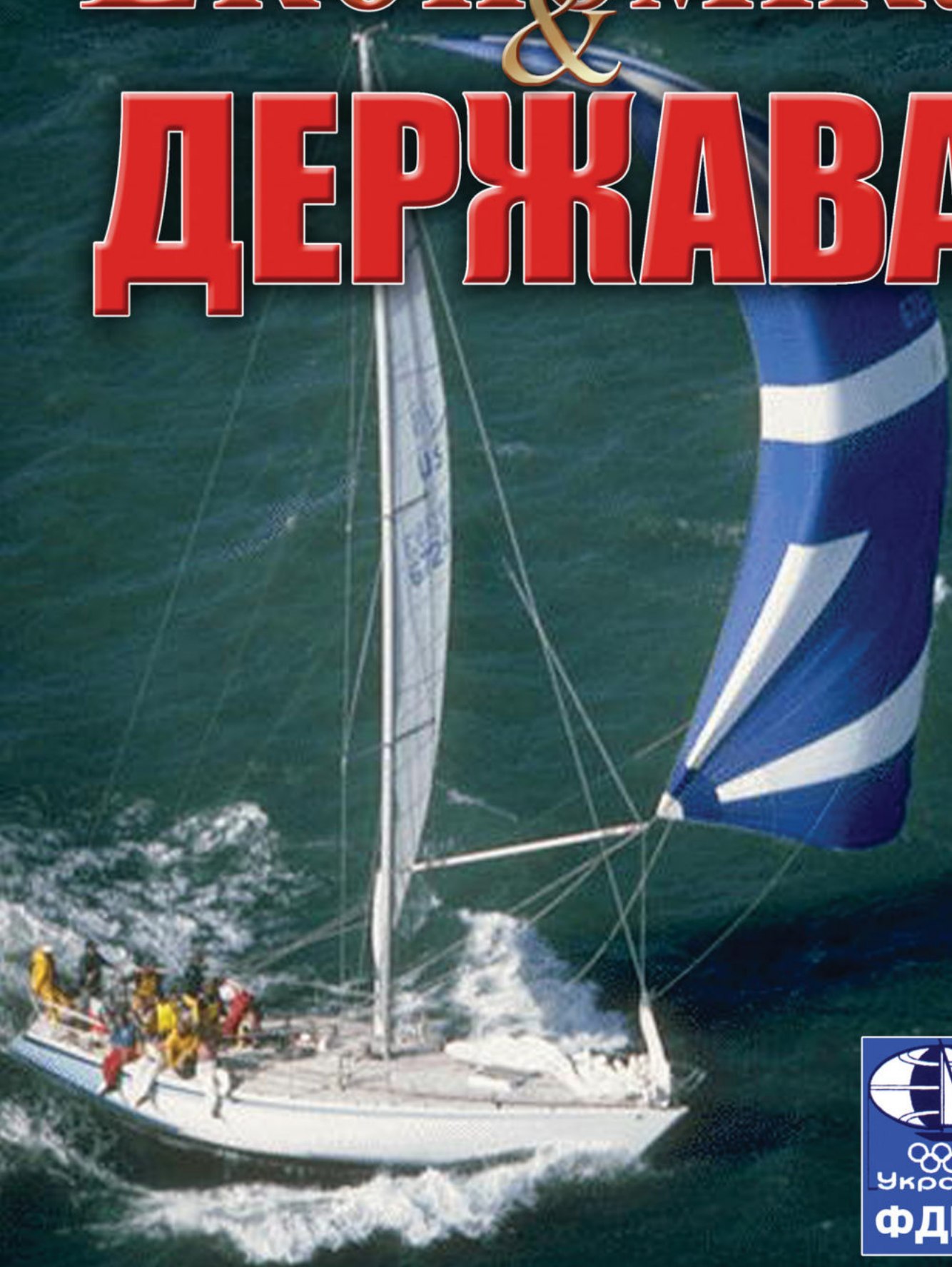

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 квітень 2022 р.

ЕКОНОМІКА & ДЕРЖАВА

Денисенко Микола Павлович, головний редактор, доктор економічних наук, професор, професор кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Гармідер Лариса Дмитрівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки промисловості та організації виробництва, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Гайдучий Павло Іванович, доктор економічних наук, професор, академік Національної аграрної академії наук, директор Інституту стратегічних оцінок Президентського фонду Леоніда Кучми «Україна»

Гайдучий Андрій Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гайдучий Іван Павлович, доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Гнатська Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Князевич Анна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука»

Кожем'якіна Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Лутай Лариса Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

Manigirdas Morkunas (Манігірдас Моркунас), Doctor of Philosophy in Management and business administration Associate professor, Head of Logistics Management study program, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania

Мельник Альона Олексіївна, доктор економічних наук, професор

Надрага Василь Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Ніколюк Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і логістики, Одеська національна академія харчових технологій

Олешко Анна Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну

Пантелеева Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський павчально-науковий інститут Державного вищого павчального закладу «Університет банківської справи»

Резнікова Наталя Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Руженський Микола Мусійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Сазонь Ігор Леонідович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь

Тулчинська Світлана Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Чертко Людмила Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чорна Людмила Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Житомирський інститут ПрАТ «ВНЗ «Межрегіональна академія управління персоналом»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ярошевська Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 9144,

від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33, (050) 382-06-63

E-mail: ecconomy_2008@ukr.net

www.ecconomy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавці:

ТОВ "АКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку 28.04.22 р.

Підписано до друку 28.04.22 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 16,2.

Шкалад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2804/3.

Віддруковано у ТОВ «АКС центр»

м. Київ, пров. Курепівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© Економіка та держава, 2022

Царенко О. В.Методологічні підходи розбудови доміпант системи управління
якості аудиторських послуг в Україні 4Кармазіна Н. В.Аудиторські процедури при оцінки та впливу подальших подій
під час аудиту фінансової звітності 8Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Гунько Л. А., Капінос Н. О.Філософія зонування земель в Україні в контексті територіально-просторового
планування землекористування територіальних громад 13Луїна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б.Особливості формування фіскального простору у воєнний
та поствоєнний періоди 20Рагько В. І.Роль і місце самоврядних організацій в розвитку молочного скотарства
України 29Кустріч А. О., Кустріч В. І.

Інновації в системі управління персоналом 34

Олешко Т. І., Полик Н. В., Арасланова О. Ю.

Аналіз малого та середнього бізнесу України під час пандемії COVID-19 39

Єдинак В. Ю., Єдинак Т. С., Ковтун Н. С.Управлінські аспекти функціонування Державної митної служби
України як єдиної юридичної особи 43Погорелова О. В.Модернізація продовольчих систем з метою забезпечення
продовольчої безпеки та якісного харчування 53Корман І. І., Лементовська В. А., Семенда О. В.Маркетингове дослідження ринку молока та молочних продуктів
України 62Головчук Ю. О., Дибчук Л. В., Середницька Л. П.Контент-маркетинг як стратегія просування на ринок
та поширення послуг 69Пивовар П. В., Макаренко О. М.

Індекс Doing Business як індикатор розвитку бізнесу в Україні 76

Семсал А. В.Організаційно-економічні засади підвищення ефективності виробництва
молока в сільськогосподарських підприємствах України 84

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 4 / 2 0 22

Economy

Tsarenko O.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING THE DOMINANT
OF THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM OF AUDIT SERVICES IN UKRAINE 4

Karmazina N.

AUDIT PROCEDURES IN ASSESSING THE IMPACT OF SUBSEQUENT EVENTS
IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS 8

Tretiak A., Tretiak V., Priadka T., Hunko L., Kapinos N.

PHILOSOPHY OF LAND ZONING IN UKRAINE IN THE CONTEXT
OF TERRITORIAL-SPATIAL PLANNING OF LAND USE OF TERRITORIAL COMMUNITIES 13

Lunina I., Bilousova O., Frolova N.

THE DEVELOPMENT OF FISCAL SPACE DURING THE WAR AND
IN THE POST-WAR PERIOD 20

Radko V.

THE ROLE AND PLACE OF SELF-GOVERNING INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT
OF DAIRY FARMING IN UKRAINE 29

Kustrich L., Kustrich V.

INNOVATIONS IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM 34

Oleshko T., Popyk N., Araslanova O.

ANALYSIS OF UKRAINIAN SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS DURING
THE COVID-19 PANDEMIC 39

Yedynak V., Yedynak T., Kovtun N.

MANAGEMENT ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE STATE CUSTOMS
SERVICE OF UKRAINE AS A SINGLE LEGAL ENTITY 43

Pohorielova O.

THE IMPACT OF MIGRATION ON FOOD SECURITY
AND AGRICULTURE 53

Korman I., Lementovska V., Semenda O.

MARKETING RESEARCH OF THE MILK AND DAIRY PRODUCTS MARKET
OF UKRAINE 62

Holovchuk Y., Dybchuk L., Serednytska L.

CONTENT-MARKETING AS A PROMOTING STRATEGY AND SERVICES
DISTRIBUTION 69

Pyvovar P., Makarenko O.

DOING BUSINESS INDEX AS AN INDICATOR OF BUSINESS DEVELOPMENT
IN UKRAINE 76

Semysal A.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BASES FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF MILK
PRODUCTION IN UKRAINIAN AGRICULTURAL ENTERPRISES 84

О. В. Царенко,
д. е. н., професор, Голова Комітету з контролю якості аудиторських послуг,
Аудиторська палата України
ORCID ID: 0000-0001-7594-4135

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.4

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ РОЗБУДОВИ ДОМІНАНТ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКОСТІ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

О. Tsarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Chairman of the Audit Quality Control Committee,
Audit Chamber of Ukraine

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING THE DOMINANT OF THE QUALITY
MANAGEMENT SYSTEM OF AUDIT SERVICES IN UKRAINE

У статті розглядається система управління якості аудиторських послуг як структурно-функціональний інструмент загальної системи управління з адаптацією до умов нестійкого економічного середовища та з урахуванням зростаючих потреб учасників ринку. Розглядається розбудова суб'єктно-орієнтованої моделі системи управління якості аудиторських послуг, що забезпечує більшу впевненість і довіру до економіки та до функціонування ринків завдяки реагуванню на зміни в середовищі та вдосконаленню надійності та ефективності стандартів з управління якістю. Обґрунтовано, що система управління якості суб'єктів аудиторської діяльності як інноваційна форма розвитку системи управління в цілому є не лише інструментом виявлення ризиків для досягнення цілей якості та реагування на ризики, а і по суті дієвим механізмом для забезпечення достатньої впевненості у тому, що результати аудиту відповідають умовам завдання у кореляції з підвищенням рівня усвідомлення та розуміння членами команди важливих компонентів якості аудиту. Доведено, що розбудова суб'єктно-орієнтованої моделі системи управління якості аудиторських послуг за допомогою когнітивно-інформаційних та інституціональних домінант посилює детермінацію щільності взаємодії цілей якості, визначення та оцінки ризиків якості, та реалізації дій у відповідь на ризики, що діють на рівні завдання, та залежить від характеру та обставин суб'єкта аудиторської діяльності та завдань, які він виконує. З'ясовано, що розбудова системи управління якістю аудиторських послуг має базуватися на підставі принципів системного, синергетичного та суб'єктно-орієнтованого підходів, де синергетичний функціонал включає активний та індивідуальний підхід до управління якістю, що орієнтований на досягнення цілей у сфері якості шляхом виявлення ризиків для цих цілей та реагування на ризики.

The article considers the quality management system of audit services as a structural and functional tool of the overall management system with adaptation to the conditions of unstable economic environment and taking into account the growing needs of market participants. The development of a subject-oriented model of audit services quality management system is considered, which provides greater confidence and confidence in the economy and the functioning of markets by responding to changes in the environment and improving the reliability and effectiveness of quality management standards.

It is substantiated that the quality management system of audit entities as an innovative form of management system development in general is not only a tool for identifying risks to achieve quality objectives and responding to risks, but also an effective mechanism to ensure sufficient confidence that audit results meet the conditions of the task in correlation with the increased level of awareness and understanding of stakeholders of important elements of audit quality and individual needs of users.

It is proved that the development of subject-oriented model of audit services quality management system with the help of cognitive-informational and institutional dominants enhances the determination of the density of interaction of quality objectives, identification and assessment of quality risks, and implementation of actions in response to risks. and depends on the nature and circumstances of the audit entity and the tasks it performs.

In order to improve the efficiency of quality management, the quality management system promotes the integration of quality management with the culture of the audit firm, firm strategy, operations and business processes, and takes into account the dominant elements, including responsibilities, functions, communicative and cognitive interaction of departments and stakeholders individuals, the sequence of relevant risk assessment procedures of the firm and control measures in the chain of financial reporting, taking into account the impact of the density of stakeholder interaction on the quality of audit services.

It is argued that the development of quality management system of audit services should be based on the principles of systemic, synergistic and subject-oriented approaches, where synergetic functionality identifies a key methodological concept for building a subject-oriented model of quality management system, which includes active and individual approach to quality management, which is focused on achieving quality goals by identifying risks for these purposes and responding to risks.

Ключові слова: система управління якістю, компоненти, ризики, аудиторські послуги, політики, процедури, взаємодія, впевненість, управління, цілі якості, користувачі.

Key words: quality management system, components, risks, audit services, policies, procedures, interaction, confidence, management, quality objectives, users.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Враховуючи низку проведених державою глобальних реформ, пов'язаних із гармонізацією національного законодавства до вимог європейського законодавства, а також беручи до уваги прагнення України стати повноправним членом ЄС, неможливо оминути питання необхідності адаптації чинного законодавства України у сфері аудиту та встановлення домінант із впровадження, організації та функціонування загальної системи управління якістю аудиторських послуг. На необхідності розбудови інституціонального потенціалу наполягає й Світовий банк, є проблема з проведенням заходів із розбудови інституціонального потенціалу кожної з установ, що регулює фондовий ринок: Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна установа "Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю" та Аудиторська палата України.

У таких умовах особливої актуальності набувають питання щодо розбудови суб'єктно-орієнтованої моделі системи управління якістю аудиторських компаній, що створює середовище, яке дозволяє та підтримує виконання якісних завдань у разі імплементації нових стандартів МСУЯ 1 "Управління якістю на рівні компанії (аудиторської фірми)" (далі — МСУЯ 1), та МСУЯ 2 "Перевірка якості виконання завдання з аудиту (складова управління якістю на рівні компанії (аудиторської фірми))" (далі — МСУЯ 2), що замінюють існуючий стандарт МСКЯ 1 "Міжнародний стандарт контролю якості 1 "Контроль якості для фірм, що виконують аудити та огляди фінансової звітності, а також інші завдання з надання впевненості і супутні послуги". Це спонукає аудиторські фірми розробляти систему управління якістю, що адаптована до характеру та обставинам фірми, та зобов'язанням, які фірма виконує.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останнім часом недостатньо надрукованих праць, що присвячені управлінню якістю аудиту. Впровадження стандартів управління якістю залишається обмаль розкритим в контексті практичного їх застосування в діяльності компаній (аудиторської фірми). Вагомий внесок у розробку окремих організаційно-методичних підходів до проблеми управління якістю на рівні компанії (аудиторської фірми) зробили провідні вчені-економісти: Редько О.Ю. [6], Проскуріна Н.М. [5], Коваленко В.П. [5] та інші. Водночас є низка невирішених проблем теоретико-методологічного характеру щодо розуміння і логічного висвітлення процесу створення та функціонування системи управління якістю аудиторських послуг, який включає підхід з безперервним процесом усунення недоліків і вдосконаленням.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування методологічних підходів до розбудови системи управління якістю аудиторських послуг за допомогою когнітивно-інформаційних та інституціональних домінант для посилення детермінації щільності взаємодії та заохочення зацікавлених сторін до пошуку шляхів досягнення цілей якості, виявлення ризиків для цих цілей та реагування на ризики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Надійне функціонування системи управління якістю (далі — СУЯ) забезпечує послідовне виконання завдань з якості, надаючи суб'єктам аудиторської діяльності (далі — фірма) достатню впевненість у досягненні цілей

системи управління якістю. Поряд з цим, якісні завдання досягаються шляхом планування та виконання завдань та звітування про них відповідно до професійних стандартів і застосовних законодавчих та нормативних вимог [1]. Досягнення цілей цих стандартів та відповідність вимогам чинного законодавства або нормативних актів передбачає здійснення професійного судження та, коли це стосується виду діяльності, прояв професійного скептицизму.

Адже ефективна СУЯ як інноваційна форма розвитку системи управління в цілому є не лише інструментом виявлення ризиків для цілей якості та реагування на ризики, а і по суті дієвим механізмом для забезпечення достатньої впевненості у тому, що результати аудиту відповідають умовам завдання у кореляції з підвищенням рівня усвідомлення та розуміння зацікавленими сторонами важливих елементів якості аудиту та індивідуальними потребами користувачів [6].

Розбудова сервісно-орієнтованої моделі системи управління якістю створює новий підхід, що ґрунтується на оцінці ризиків систем управління якістю фірми, що здійснює перехід від лінійної і розмежованої системи до системи, яка функціонує у циклічний та інтегрований спосіб; та яку можна адаптувати відповідно до характеру і обставин фірми, а також завдань, які вона виконує [2].

Система управління якістю аудиторських послуг (далі—СУЯАП) виступає як структурно-функціональний інструмент загальної системи управління з адаптацією взаємопов'язаних компонентів, які при поєднанні принципів системного, синергетичного та суб'єктно — орієнтованого підходів мають справу з ключовими аспектами системи управління якістю; та інших вимог, що стосуються конкретних напрямків. Суб'єкти аудиторської діяльності повинні відповідати всім вимогам в межах МСУЯ 1, включаючи вимоги до восьми компонентів СУЯ, а саме: 1) процес оцінки ризиків фірми; 2) управління і лідерство; 3) відповідні етичні вимоги; 4) приймання та продовження відносин з клієнтом та конкретних завдань; 5) виконання завдання; 6) ресурси; 7) інформації та комунікації; 8) моніторинг та процес усунення недоліків [7].

Слід зазначити, що СУЯАП виступає як методично-прикладний інструментарій, що діє на постійний та повторюваний основі з реагуванням на зміни в характері та обставинах фірми та її зобов'язань, що сприяє підвищенню вимог до управління компанією та її лідерства, включаючи посилення лідерства відповідальності; вимог щодо інформації та спілкування, вирішення технологій, мереж та використання зовнішнього середовища постачальників послуг.

З'ясовано, що СУЯАП не розглядає управління якістю як окрему функцію фірми. Натомість, з метою підвищення ефективності управління якістю, СУЯ сприяє інтеграції управління якістю з культурою аудиторської фірми, стратегією фірми, операційною діяльністю та бізнес-процесами, та враховує домінуючі елементи, зокрема: обов'язки, функції, комунікативну та когнітивну взаємодію структурних підрозділів та зацікавлених осіб, послідовність відповідних процедур оцінки ризиків фірми та контрольних заходів у ланцюгу фінансового звітування з урахуванням впливу щільності взаємодії зацікавлених сторін на якість аудиторських послуг.

Необхідність розбудови суб'єктно-орієнтованої моделі системи управління якістю аудиторських послуг загалом узгоджується з такими стратегічними документами, як: Закон України "Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" від 21.11.2002 р. № 228 — IV[3], Директива 2006/43/ЄС "Про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності" від 17.05.2006 р. (далі — Директива 43) [4], Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21 грудня 2017 року № 2258 — VIII (далі — Закон № 2258) [1], Міжнародні стандарти

контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (далі — МСА), Кодекс етики професійних бухгалтерів МФБ (далі — Кодекс етики) [2].

Автором зазначається, що ефективність процесу формування та реалізації СУЯАП досягається у середовищі, де є підтримка та відповідна взаємодія між всіма членами команди із завдання, а також відповідальність САД за розробку, організацію, впровадження й підтримання ефективного функціонування системи контролю якості аудиторських послуг

Визначено, що СУЯ, базуючись на принципах інституціонального підходу включає розроблення та впровадження політики чи процедур щодо певних компонентів системи управління якістю та початок функціонування цих політик чи процедур на різних етапах, при цьому, процес оцінки ризиків фірми та процес моніторингу та усунення невідповідностей — це конкретні процеси, яких суб'єкт аудиторської діяльності повинен дотримуватися. Решта компонентів включають цілі якості, які фірма повинна встановити, та які є основою для визначення та оцінки ризиків якості та проектування та реалізації відповідей [8].

Доведено, що СУЯ включає роботу фірми, на визначенні цілей якості, визначення та оцінки ризиків якості для досягнення цілей з якості та розробки та реалізації відповідей для усунення оцінених ризиків якості.. Останні створюють основу для дисциплінованого підходу до оцінювання ризиків, планування, виконання аудиторських процедур та формування й висловлення думки, що відповідають вимогам МСА з відкритим обміном інформацією між аудиторськими фірмами та органами регулювання аудиту, що допоможе органам регулювання ефективніше вести свою діяльність та надасть змогу аудиторським фірмам краще зрозуміти основні причини ідентифікованих недоліків та більш позитивно реагувати на це.

В цих мовах, суб'єктно — орієнтований підхід при створенні та впровадженні СУЯ вбачає розглядати процес оцінки ризиків у фірмі через сукупність системно пов'язаних між собою вихідних чинників для визначення цілей забезпечення якості, визначення та оцінки ризиків для з'ясування вірогідності виникнення, які впливають на досягнення цілей якості [5].

Принципи суб'єктно-орієнтоване підходу мають синергетичну природу, при визначенні та реалізації заходів фірми, в тому числі певних заходів реагування та трансляції інформації, яка вказує на необхідність доповнення / зміни цілей якості, ризиків або заходів реагування

Особливістю цього підходу також є, зокрема, якщо керівництво/лідерство не підсилює якість та не стимулює та не підтримує дії, що сприяють підвищенню якості, може бути складно переконати або змусити персонал суб'єкта аудиторської діяльності виконувати функції (наприклад, моніторинг або консультації) для виконання своїх ролей у спосіб, що сприяє підвищенню якості, та команди із завдання виконувати якісні роботи.

Поряд з цим, синергетичний підхід при створенні СУЯАП вимагає від фірми професійного судження щодо розробки, впровадження та функціонування своєї системи управління якістю на основі характеру та обставин фірми та завдань, які вона виконує у середовищі, де є підтримка та відповідна комунікаційна взаємодія між всіма членами команди із завдання [6].

Розробляючи політику або процедури перевірки виконаних завдань, фірма зменшує хаотичність прийняття управлінських рішень та консолідації ресурсів, визначаючи: а) які характеристики завдань можуть спровокувати вибір завдань для перевірки; б). які характеристики партнерів із завдань можуть спровокувати вибір партнерів із завдань для перевірки, та в) циклічну основу відбору партнерів для завдання, виходячи з аналізу ризиків для якості суб'єкта аудиторської діяльності.

Зміст принципів та характерні риси системного підходу включають різні аспекти аналізу СУЯАП з ви-

окремленням автором найвагомішого компонента, а саме:

а) елементного — це визначення компонентів, що включають цілі якості, які фірма повинна встановити, та які є основою для визначення та оцінки ризиків якості та проектування та реалізації відповідей;

б) структурного — виявлення зв'язків та залежностей між показниками моніторингу у постійно повторюючих об'єктивних причинно-слідчих зв'язків та взаємозалежностей;

в) функціонального — визначення функцій, для виконання яких проектується й запроваджуються когнітивно-інформаційні технології та комунікативні навички;

г) інтегративного-розкриває безперервний та ітеративний процес реагування на зміни в характері та обставинах фірми та її зобов'язань;

д) цільовий — наукове визначення цілей якості та реалізації стратегії управління якістю для підвищення ефективності аудиту та поліпшення процесів контролю якості аудиторських послуг.

ВИСНОВКИ

Таким чином впровадження та функціонування системи управління якістю як складової загальної системи управління, базується на ризиках, які мають найбільший вплив на досягнення цілей якості, та детермінує щільність взаємодії всередині фірми та зовнішньої комунікації з розбудовою структурного взаємозв'язку, що включає взаємопов'язані компоненти системи управління якістю, що поєднують її когнітивно-інформаційний характер та дієвість. Формування системи управління якістю та процедур контролю якості САД відбувається відповідно до стандартів аудиту (МСА). Останні створюють основу для дотримання професійних вимог та дисциплінованого підходу до оцінювання ризиків, планування, виконання аудиторських процедур та, в кінцевому підсумку, формування й висловлення думки. Новий підхід до управління якістю, відповідно до результатів аналізу ризиків включає перехід від лінійної і розмежованої системи до системи, яка функціонує у циклічний та інтегрований спосіб. Це у свою чергу, створює безперервний процес усунення недоліків і вдосконалення, з адаптуванням системи управління якістю відповідно до характеру і обставин фірми, а також завдань, які вона суб'єкт аудиторської діяльності.

Література:

1. Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/08-19> (дата звернення: 19.08.2021).
2. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, видання 2016—2017. — Міжнародна Федерація Бухгалтерів, Аудиторська Палата України. URL: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (дата звернення: 09.01.2022).
3. Закон України "Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" від 21.11.2002 р. № 228 — IV. URL: <http://www.uan.gov.ua/laws/show/228-IV> (дата звернення: 24.01.2022).
4. Директива 2006/43/ЄС "Про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності" від 17.05.2006. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/2006-17> (дата звернення: 01.02.2022).
5. Проскуріна Н.М. Якість аудиторських послуг в Україні: реалії та перспективи / Н.М. Проскуріна, В.П. Коваленко // Економічний часопис XXI. 2010. № 9—10. С. 53—57.
6. Царенко О.В. Особливості визначеності об'єкта локалізації зусиль при впровадженні системи контролю якості аудиторських послуг. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 5. С. 5—10.

7. ISQM 1 "Контроль якості для фірм, які здійснюють аудит і перевірку історичної фінансової інформації, а також виконують інші завдання з підтвердження достовірності інформації та супутні послуги" URL: <https://www.iaasb.org/publications/1-3> (дата звернення: 03.02.2022).

8. ISQM 2 "Завдання, що забезпечують впевненість" URL: <https://www.iaasb.org/publications/international-standard-quality-management-isqm-2-enhancing-quality-reviews> (дата звернення: 03.02.2022).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About financial statements audit and auditing", available at: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/08-19> (Accessed 19 August 2021).
 2. International Federation of Accountants, Audit Chamber of Ukraine (2016—2017), "International standards on quality control, auditing, review, other assurance, and related services", available at: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (Accessed 9 January 2022).
 3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On the Concept of the National Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-IV#Text> (Accessed 24 January 2022).
 4. European parliament and council of the european union (2006), "On statutory audit of annual accounts and consolidated reporting", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 01 February 2022).
 5. Proskurina, N.M. and Kovalenko V.P. (2010), "The quality of audit services in Ukraine: realities and prospects", *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, vol. 9—10, pp. 53—57.
 6. Tsarenko, O.V. (2021), "Features of the definition of the object of localization of efforts in the implementation of the quality control system of audit services", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 5—10.
 7. IAASB (2021), "ISQM 1. Quality control for firms that audit and verify historical financial information, as well as perform other tasks to verify the accuracy of information and related services", available at: <https://www.iaasb.org/publications/1-3> (Accessed 03 February 2022).
 8. IAASB (2020), "ISQM 2. Assurance Challenges", available at: <https://www.iaasb.org/publications/international-standard-quality-management-isqm-2-enhancing-quality-reviews> (Accessed 03 February 2022).
- Стаття надійшла до редакції 14.04.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*Н. В. Кармазіна,
д. е. н., доцент, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
ORCID ID: 0000-0002-5152-6446*

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.8

АУДИТОРСЬКІ ПРОЦЕДУРИ ПРИ ОЦІНКИ ТА ВПЛИВУ ПОДАЛЬШИХ ПОДІЙ ПІД ЧАС АУДИТУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

*N. Karmazina,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Tavriya national university V.I. Vernadsky*

AUDIT PROCEDURES IN ASSESSING THE IMPACT OF SUBSEQUENT EVENTS IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS

У статті аргументовано, що на фінансову звітність можуть впливати певні події, що відбуваються після дати фінансової звітності. Найбільш гострим питанням на сьогодні при виконанні завдань з обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств є розгляд подальших подій, спричинених спалахом COVID-19, що зумовили виникнення додаткових ризиків діяльності суб'єктів господарювання (знецінення активів, суттєва зміна їх справедливої вартості, зміна очікуваних кредитних збитків щодо фінансових активів тощо). Розроблені методичні підходи із застосуванням дієвих аудиторських процедури, які здійснюються у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок впливу подальших подій, спричинених спалахом пандемії COVID-19 саме після дати оприлюднення фінансової звітності. Деталізовано події, які не вимагають коригування після звітного періоду та приводять до розкриття (оновлення) інформації у фінансовій звітності. Акцентовано увагу, що необхідність у перегляді фінансової звітності й видача нового звіту аудитора може не виникнути, якщо наближається дата опублікування фінансової звітності за наступний період. Усі виконані суб'єктом аудиторської діяльності аудиторські процедури відносно фактів (подій), що відбувалися як до дати звіту аудитора, так і після цієї дати, й всі рішення суб'єкта аудиторської діяльності за такими фактами (подіями) мають бути у обов'язковому порядку відображені в робочих документах останнього.

The article argues that the financial statements may be affected by certain events that occur after the date of the financial statements. The most acute issue today in the tasks of mandatory audit of financial statements of enterprises is the consideration of further events caused by the outbreak of COVID-19, which led to additional risks of business entities (impairment of assets, significant changes in their fair value, changes in expected credit losses on financial assets, etc.).

Methodological approaches have been developed using effective audit procedures, which are carried out in response to the assessed risks of significant misstatement of financial statements due to the impact of subsequent events caused by the outbreak of the COVID-19 pandemic just after the date of publication of financial statements. Events that do not require adjustment after the reporting period and lead to the disclosure (update) of information in the financial statements are detailed.

The position is justified in which, if the management does not take the necessary measures to ensure that any person who has received previously disclosed financial statements is notified of this situation, and does not change the financial statements in the circumstances, and the auditor considers that the financial statements need to be changed, the latter must inform management (those with the highest authority) that the auditee will take steps to ensure that the auditor's report is not credible in the future.

It is emphasized that the need to review the financial statements and issue a new auditor's report may not arise if the date of publication of the financial statements for the next period is approaching. In this case, the relevant information should be disclosed in the new financial statements. All audit procedures performed by the audit entity regarding facts (events) that occurred before and after the date of the auditor's report, and all decisions of the audit entity on such facts (events) must be mandatory reflected in the working documents of the latter.

Ключові слова: оприлюднення, аудиторські процедури, ризик, контроль, звіт аудитора, фінансової звітності, дата, подальші події, пояснюючий параграф, після дати фінансової звітності.

Key words: disclosure, audit procedures, risk, control, auditor's report, financial statements, date, subsequent events, explanatory paragraph, after the date of financial statements.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Суб'єкти аудиторської діяльності (далі — САД) мають адаптувати свій підхід до проведення аудиту фінансової звітності з урахуванням впливу спалаху COVID-19 з максимальним використанням альтернативних процедур та сучасних технологій. В разі неможливості отримати прийнятні докази у достатньому обсязі САД повинен розглянути питання модифікації думки і залежно від обставин висловити думку із застереженням або відмовитися від висловлення думки. Також, події, що спричинені спалахом вірусу, вимагають САД оцінити прийнятність використання управлінським персоналом припущення про безперервність діяльності під час складання фінансової звітності, враховуючи зростаючу невизначеність пов'язану із зміною економічної ситуації як на національному так й на міжнародних рівнях. Поряд з цим, САД має ретельно розглянути вплив своєї оцінки на звіт незалежного аудитора з відповідним розкриттям питання безперервної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-концептуальні засади відносно подальших подій, з деталізацією вимог щодо подій після звітного періоду під час аудиту фінансової звітності відображено в наукових працях О. Царенко [8], Н. Проскуріної [7], О. Петрик [5], О. Редько [6] та ін. Проте, сучасні підходи до розробки аудиторських процедур для визначення впливу подальших подій на фінансову звітність та звіт незалежного аудитора, формування методологічних засад та методичних аспектів внесення коригувань або розкриття у фінансовій звітності інформації відповідно до концептуальної основи фінансового звітування, потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у визначенні та розробці методичних підходів із застосуванням дієвих аудиторських процедур, які здійснюються у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок впливу подальших подій, спричинених спалахом пандемії COVID-19 саме після дати оприлюднення фінансової звітності.

РЕЗУЛЬТАТИ

Особлива увага для користувачів фінансової звітності, приділяється оцінці САД розкриття суб'єктом господарювання інформації про вплив пандемії COVID-19 на його діяльність, фінансовий стан та майбутні еко-

номічні показники, чи є вони відповідними з огляду на застосовану концептуальну основу фінансової звітності, а також розгляд питання про включення в звіт аудитора відповідного пояснювального параграфу.

Зауважимо, що Концептуальні основи фінансового звітування визначають два типи подій [2]:

а) події, які свідчать про умови, що існували на кінець звітного періоду, тобто на дату фінансової звітності (події, які вимагають коригування після звітного періоду); та

б) події, які свідчать про умови, що виникли після звітного періоду, тобто після дати фінансової звітності (події, які не вимагають коригування після звітного періоду).

Так, Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 10 (далі — МСБО 10) "Події після звітного періоду" визначає підхід у фінансовій звітності до таких подій як сприятливих, так і несприятливих, які відбуваються між датою фінансової звітності (яку називають у МСБО 10 "кінець звітного періоду") і датою, коли фінансова звітність затверджена до оприлюднення (у МСБО 10 "дата затвердження фінансової звітності до випуску" [3]).

Подальші події (subsequent events) — це події, що відбуваються у період між датою фінансової звітності та датою звіту аудитора, і факти, що стають відомими аудитору після дати звіту аудитора.

Таке визначення "Подальші події" надано у Міжнародному стандарті аудиту 560 "Події після звітного періоду" (далі — МСА 560), який розглядає відповідальність аудитора, що стосується подій після звітного періоду під час аудиту фінансової звітності [4]. Поряд з цим, МСА 560 надає визначення відповідних "дат", які допомагають розглядати питання подальших подій (табл. 1). Слід зазначити, що доцільним є розгляд МСА 560 разом із МСА 200 "Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту".

Звертаємо увагу, що для користувачів важливо знати, коли фінансову звітність затверджено до випуску, оскільки фінансова звітність не відображає події після цієї дати. Втім, здійснення огляду впливу подальших подій, спричинених спалахом пандемії COVID-19 саме після дати оприлюднення фінансової звітності є актуальним для САД. Це дає змогу САД оцінити ризики, пов'язані із пандемією COVID-19 та запровадженням карантинних та обмежувальних заходів, у т.ч. здійснити перегляд раніше оцінених ризиків; визначити обставини, що спричинені впливом пандемії, як ключові пи-

тання аудиту, їх повідомлення тим, кого наділено найвищими повноваженнями та розкрити у відповідному параграфі звіту аудитора (за МСА 701 "Повідомлення інформації з ключових питань аудиту в звіті незалежного аудитора").

САД під час аудиту, на вимогу МСА 560, зобов'язаний прийняти до уваги вплив подальших подій на фінансову звітність та звіт незалежного аудитора [4]. При цьому, виконання процедур аудиту здійснюється з метою одержання прийнятних аудиторських доказів у достатньому обсязі того, що події, які мали місце як до дати звіту аудитора, так і після оприлюднення фінансової звітності, які потребують внесення коригувань або розкриття в ній інформації були у належний спосіб відображені в цій фінансовій звітності відповідно до концептуальної основи фінансового звітування.

Ці процедури аудиту є додатковими аудиторськими процедурами та застосовуються до конкретних фактів(подій), що відбуваються після закінчення звітного періоду, з метою одержання аудиторських доказів у відношенні сальдо рахунків на кінець періоду [5]. Проте, САД не зобов'язаний проводити наступну перевірку усіх аспектів, за якими за наслідками раніше виконаних аудиторських процедур були отримані обґрунтовані висновки.

Вибір аудиторських процедур буде залежати від дати виявлення подальших подій або фактів, які можуть вплинути на фінансову звітність та звіт аудитора, у т.ч. й тих подальших подій, що спричинені спалахом вірусу COVID-19. Аудиторські процедури залежно від дат наступних подій можна розподіли наступним чином: а) аудиторські процедури щодо фактів(подій), які відбуваються до дати звіту аудитора; б) аудиторські процедури щодо фактів(подій), як виявлені після дати звіту аудитора, але до дати оприлюднення фінансової звітності; в) аудиторські процедури щодо фактів(подій), які виявлені після дати оприлюднення фінансової звітності.

Зауважимо, що Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 "Подання фінансової звітності" (далі — МСБО 1) визначає необхідне розкриття інформації, якщо: а) фінансова звітність складена не на основі припущення безперервності, або б) управлінський персонал обізнаний із суттєвою невизначеністю, пов'язаною з подіями або умовами, які породжують значний сумнів щодо здатності суб'єкта господарювання продовжувати діяльність безперервно. Відмітимо, що події або обставини, які вимагають розкриття інформації, можуть виникати після звітного періоду.

Поряд з цим, суб'єкту господарювання (далі — СГ) слід розкривати інформацію про дату затвердження фінансової звітності до випуску та про те, хто дав дозвіл на таке затвердження. Якщо власники СГ або інші особи мають повноваження вносити зміни до фінансової звітності після випуску, СГ слід розкривати інформацію про цей факт [6].

Слід зазначити, що СГ має розкривати інформацію про кожну суттєву категорію фактів(подій), які не вимагають коригування після звітного періоду з урахуванням: а) характеру подій; та б) попередньої оцінкою їх фінансового впливу або констатації, що така оцінка неможлива.

Відзначимо, що наслідки спалаху COVID-19 для фінансової звітності, як правило, є тими подіями, які не корегуються (за виключенням безперервності діяльності). Проте необхідно розкриття характеру та фінансових наслідків події, які вважаються суттєвими, навіть якщо вони й не вимагають коригування [1].

До фактів(подій), які не вимагають коригування після звітного періоду і які, як правило, приводять до розкриття інформації відносяться (рис. 1):

Аудиторські процедури щодо подій, які відбуваються у період між датою фінансової звітності та датою звіту аудитора

Таблиця 1. Варіації дат у контексті розгляду питання подальших подій

Варіації	Визначення
Дата фінансової звітності	Дата, на яку припадає кінець найостаннішого періоду, який охоплює фінансова звітність.
Дата затвердження фінансової звітності	Дата, коли всі звіти, що входять до складу фінансової звітності, включаючи відповідні примітки, були складені, а ті, кого наділено визнаними повноваженнями, підтвердили, що вони несуть відповідальність за цю фінансову звітність.
Дата звіту аудитора	Дата, якою аудитор датує звіт аудитора щодо фінансової звітності відповідно до МСА 700 «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності», яка не може бути раніше ніж дата затвердження фінансової звітності.
Дата оприлюднення фінансової звітності	Дата, коли звіт аудитора і фінансова звітність, що підлягала аудиту, стали доступними третім сторонам.

Джерело: систематизовано та деталізовано автором на підставі [2; 7].

САД повинен виявити всі факти(події), що мали місце до дати підписання звіту аудитора або якнайближче до цієї дати. Виявлення усіх фактів(подій) підтверджують достатні та прийнятні аудиторські докази, отримані при виконанні аудиторських процедур. Ці факти(події) можуть вимагати внесення коригувань у фінансову звітність або розкриття в ній інформації.

Визначення характеру і обсягу аудиторських процедур залежить від оцінювання САД ризиків. Аудиторські процедури, спрямовані на виявлення подальших подій, проводяться як додаткові процедури. Вони застосовуються до конкретних операцій, що відбуваються після звітного періоду, і дозволяють отримати аудиторські докази у відношенні сальдо рахунків на кінець періоду [8].

Наприклад, застосовують такі процедури, як огляд або тестування бухгалтерських записів чи операцій, які відбуваються між звітною датою та датою звіту аудитора, тобто: а) проводиться тестування правильності віднесення операцій із запасами до звітних періодів або тестування платежів кредиторам; б) або, проводяться процедури закриття періоду, або процедури щодо подальших надходжень дебіторської заборгованості.

При цьому, САД не потрібно планувати і виконувати ті аудиторські процедури, які було раніше здійснено, оскільки по ним вже були отримані обґрунтовані висновки.

Вважаємо за необхідним та доречним у період між датою фінансової звітності та датою звіту аудитора, додатково до аудиторських процедур виконати наступні дії:

Здійснити оглядову перевірку для отримання розуміння будь-яких процедур, здійснених управлінським персоналом з метою забезпечення виявлення всіх подій після звітного періоду.

б) Зробити запити.

Звертаємо увагу, що при здійсненні запитів до управлінського персоналу про те, чи відбулися будь-які події після звітного періоду, які могли б вплинути на фінансову звітність, САД має зробити акцент, наприклад: а) нових позик, зобов'язань або нових гарантій; б) планування продаж або придбання активів; в) збільшення капіталу або випуску боргових інструментів, таких як випуск нових акцій чи облігацій; г) зроблених незвичайних бухгалтерських коригувань та подій, які стосуються перевірки облікових оцінок або забезпечень, відображених у фінансовій звітності; або будь-яких подій, які стосуються відновлення активів.

в) Ознайомитися з протоколами засідань, якщо вони є, за участю власників суб'єкта господарювання,

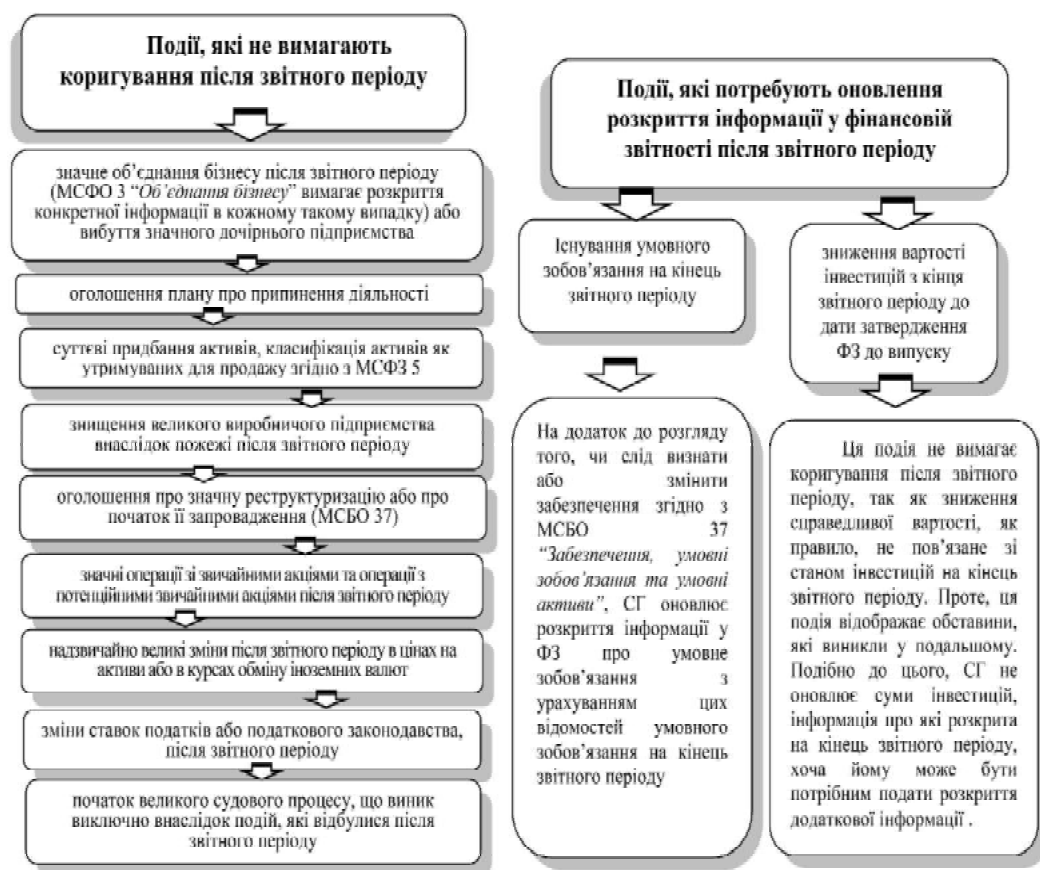

Рис. 1. Деталізація подій, які не вимагають коригування після звітного періоду та приводять до розкриття(оновлення) інформації у фінансовій звітності

Джерело: власна пропозиція.

його управлінського персоналу та тих, кого наділено найвищими повноваженнями, що проводилися після дати фінансової звітності, та здійснити запити щодо питань, які обговорювалися на тих засіданнях, протоколи яких недоступні [4];

(г) Проаналізувати останню подальшу проміжну фінансову звітність суб'єкта господарювання, якщо вона є.

(д) Розглянути, чи можуть бути потрібними письмові запевнення щодо певних подій після звітного періоду для підтвердження інших аудиторських доказів і, отже, отримання прийнятих аудиторських доказів у достатньому обсязі.

Зазначаємо, що якщо так події виявлені, то САД повинен проаналізувати правильність їх обліку й адекватність розкриття інформації про них у фінансовій звітності суб'єкта господарювання (далі — СГ).

Якщо управлінський персонал СГ вносить зміни у фінансову звітність, САД слід здійснити необхідні за таких обставин аудиторські процедури й надати управлінському персоналу СГ звіт незалежного аудитора по зміненій фінансовій звітності, датований не раніше дати затвердження (підписання) зміненої фінансової звітності.

Якщо управлінський персонал СГ не вносить зміни у фінансову звітність, у той час як САД вважає це за необхідним, то останній складає модифікований звіт аудитора.

Аудиторські процедури щодо фінансової звітності після дати звіту аудитора, але до дати оприлюднення фінансових звітів

САД не зобов'язаний виконувати будь-які аудиторські процедури щодо фінансової звітності після дати звіту аудитора. Протягом періоду, що починається з дати звіту аудитора, відповідальність за інформування САД про факти, які можуть вплинути на фінансову

звітність, несе управлінський персонал суб'єкта господарювання.

Проте, якщо після дати звіту аудитора, але до дати оприлюднення фінансової звітності САД стає відомим факт, який, якби був САД відомий на дату звіту аудитора, міг би призвести до внесення ним змін до звіту аудитора, САД повинен:

- обговорити це питання з управлінським персоналом або, де це доречно, з тими, кого наділено найвищими повноваженнями;

- визначити, чи потрібно вносити зміни до фінансової звітності і, якщо так, то зробити запити, як управлінський персонал має намір вирішити це питання у фінансовій звітності;

- вимагати від управлінського персоналу суб'єкта господарювання внесення відповідних змін у дану фінансову звітність, якщо такі події суттєво впливають на фінансову звітність.

Якщо управлінський персонал вносить зміни до фінансової звітності, САД повинен виконати аудиторські процедури, необхідні за обставин щодо зміни; о надати новий звіт аудитора щодо зміненої фінансової звітності, який не повинен датуватися раніше, ніж дата затвердження зміненої фінансової звітності. До нового звіту аудитора слід внести пояснюючий параграф, який стосується приміток до фінансової звітності, у яких більш докладно висвітлюються підстави для перегляду раніше підготовленої фінансової звітності та звіту аудитора [7].

Якщо управлінський персонал не вносить зміни до фінансової звітності, а САД вважає, що фінансову звітність необхідно змінити, тоді:

- якщо звіт аудитора ще не було надано, аудитор повинен модифікувати думку, а потім надати звіт аудитора [4];

— якщо звіт аудитора вже було надано, аудитор повинен повідомити управлінський персонал і тих, кого наділено найвищими повноваженнями, що вони не повинні оприлюднювати фінансову звітність третім особам до внесення всіх необхідних змін.

Якщо незважаючи на це фінансова звітність була оприлюднена у подальшому без необхідних змін, САД повинен вжити належних заходів, щоб застерегти від довіри до звіту аудитора.

Аудиторські процедури щодо перевірки фактів, виявлених після дати оприлюднення фінансових звітів, у тому числі щодо подальших подій, спричинених спалахом COVID-19

Після оприлюднення фінансової звітності САД не зобов'язаний виконувати будь-які аудиторські процедури стосовно такої фінансової звітності. Проте, МСА 720 "Інша інформація" (переглянутий) містить вимоги та надає керівництво щодо іншої інформації, отриманої після дати звіту аудитора [2]. Отже, якщо після того як фінансова звітність була оприлюднена, САД стає відомий факт, який, якби він був відомий САД на дату звіту аудитора, міг призвести до внесення змін САД до звіту аудитора, у тому числі щодо подальших подій, спричинених спалахом COVID-19, САД повинен: обговорити це питання з управлінським персоналом; визначити, чи потребує фінансова звітність внесення змін; зробити запит про те, як управлінський персонал збирається вирішити це питання у фінансовій звітності.

Якщо управлінський персонал вносить зміни до фінансової звітності, САД повинен: виконати аудиторські процедури, необхідні щодо змін; виконати огляд заходів, вжитих управлінським персоналом для забезпечення того, щоб будь-яка особа, яка отримала раніше оприлюднену фінансову звітність разом із відповідним звітом аудитора, була повідомлена про цю ситуацію; змінити звіт аудитора або надати новий звіт аудитора — включити пояснювальний параграф або пояснювальний параграф з інших питань, що містить посилання на примітку в фінансовій звітності, в якій більш докладно зазначається причина зміни раніше оприлюдненої фінансової звітності та попереднього звіту аудитора, наданого САД.

Якщо управлінський персонал не вживає необхідних заходів для забезпечення того, щоб будь-яка особа, яка отримала раніше оприлюднену фінансову звітність, була повідомлена про цю ситуацію, і не змінює фінансову звітність за обставин, а САД вважає, що вона (фінансова звітність) повинна бути змінена, САД повинен повідомити управлінський персонал (тих, кого наділено найвищими повноваженнями), що САД буде вживати заходів, щоб застерегти від довіри до звіту аудитора у майбутньому [8].

Необхідність у перегляді фінансової звітності й видача нового звіту аудитора може не виникнути, якщо наближається дата опублікування фінансової звітності за наступний період. У цьому випадку у новій фінансовій звітності повинна бути розкрита відповідна інформація.

Усі виконані САД аудиторські процедури відносно фактів(подій), що відбувалися як до дати звіту аудитора, так і після цієї дати, й всі рішення САД за такими фактами(подіями) мають бути у обов'язковому порядку відображені в робочих документах САД.

ВИСНОВКИ

Отже, враховуючи основні ознаки та властивості МСА 560, а також виняткові обставини, до яких можуть бути віднесені факти, які стали відомі аудитору після дати звіту незалежного аудитора, але які існували на цю дату та які, якби були відомі тоді, могли б спричинити внесення змін до фінансової звітності або модифікацію САД звіту аудитора, вважаємо доречним застосуванням дієвих аудиторських процедури, які здійснюються у відповідь на оцінені ризики суттєвого викривлення

фінансової звітності внаслідок впливу подальших подій, у т.ч. спричинених спалахом пандемії COVID-19 саме після дати оприлюднення фінансової звітності.

Література:

1. Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/08-19> (дата звернення: 10.11.2021).
2. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, видання 2016—2017. Міжнародна Федерація Бухгалтерів, Аудиторська Палата України. URL: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (дата звернення: 21.01.2022).
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 10 (МСБО 10) "Події після звітного періоду". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_024 (дата звернення: 11.12.2021).
4. Міжнародний стандарт аудиту 560 "Події після звітного періоду". Міжнародна Федерація Бухгалтерів, Аудиторська Палата України. URL: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (дата звернення: 31.01.2022).
5. Петрик Е.А. Законодательно — нормативное регулирование аудиторской деятельности в Украине: реалии современности. Бухгалтерский учёт и аудит. 2014. № 8—9. С. 70—77.
6. Аудит (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) / За ред. проф. Немченко В.В., Редько О.Ю., Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 540 с.
7. Проскуріна Н.М. Розвиток процедур аудиту: теорія та методологія. К.: Центр учбової літератури, 2012. 79 с.
8. Царенко О.В. Особливості визначеності об'єкта локалізації зусиль при впровадженні системи контролю якості аудиторських послуг. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 5. С. 5—10.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About financial statements audit and auditing", available at: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/08-19> (Accessed 10 November 2021).
2. International Federation of Accountants, Audit Chamber of Ukraine (2016—2017), "International standards on quality control, auditing, review, other assurance, and related services", available at: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (Accessed 21 January 2022).
3. IAASB (2012), "International Accounting Standard 10 (IAS 10), Events after the Reporting Period", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_024 (Accessed 11 December 2021).
4. IAASB (2018), "International Standard on Auditing 560 "Events after the reporting period". International Federation of Accountants, Audit Chamber of Ukraine, available at: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (Accessed 31 January 2022).
5. Petrik, E. A. (2009), "Legal regulation of auditing in Ukraine: realities of today", Accounting and audit, vol. 8—9, pp. 70—77.
6. Nemchenko, V. V. and Redko, A. Yu. (2012), Audyt (Osnovy derzhavnoho, nezalezhnogo profesijnoho ta vnutrishn'oho audytu) [Audit (Of the state, independent and professional internal audit)], Kiev, Ukraine.
7. Proskurina, N. M., (2012), Rozvytok protsedur audytu: teoriia ta metodolohiia [Development of audit procedures: theory and methodology], Kiev, Ukraine.
8. Tsarenko, O. V. (2021), "Features of the definition of the object of localization of efforts in the implementation of the quality control system of audit services", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 5, pp. 5—10.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2022 р.

УДК 332.2:332.3

*А. М. Третяк,**д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України,
Білоцерківський національний аграрний університет,
ORCID ID: 0000-0002-1154-4797**В. М. Третяк,**д. е. н., професор, Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-6779-1941**Т. М. Прядка,**к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет,
ORCID ID: 0000-0002-6179-0128**Л. А. Гунько,**к. е. н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-9454-744X**Н. О. Капінос,**к. е. н., доцент кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9354-5311*

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.13

ФІЛОСОФІЯ ЗОНУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВОГО ПЛАНУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

*A. Tretiak,**Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University**V. Tretiak,**Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy
and Land Management, Sumy National Agrarian University**T. Priadka,**PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University**L. Hunko,**PhD in Economics, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**N. Kapinos,**PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Geodesy
and Land Management, Sumy National Agrarian University*

PHILOSOPHY OF LAND ZONING IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF TERRITORIAL-SPATIAL PLANNING OF LAND USE OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Обґрунтовано, що землепорядне зонування земель включає такі види: територіальне зонування земель, функціональне зонування земель, містобудівне зонування територій, земельно-оціночне зонування територій населених пунктів, кадастрове зонування земель, природоохоронне функціональне зонування територій. Територіальне зонування земель за типами (підтипами) землекористування включає окремі елементи містобудівного та природоохоронного функціонального зонування територій. Його складовими є дозволене використання земель, екологічне зонування землекористування, ерозійне зонування земель та ін. Обґрунтовано, що в системі природокористування ключове місце займає система землекористування, оскільки вона є просторовим базисом розвитку інших галузей природокористування. Підсистема землекористування має ув'язуватися з іншими підсистемами (лісокористування, водокористування, надрокористування, користування тваринним світом) і лише їх спільний гармонічний розвиток дозволить створити систему природокористування, що відповідає принципу сталого розвитку. Запропонована схема взаємозв'язку різних підсистем системи природокористування в якій система земле-

користування як ядро системи природокористування вимагає найбільшої уваги, оскільки вона: має найбільше конфліктних інтересів; надає прямий вплив на всі інші підсистеми; має розвинену систему обліку та контролю з боку землеустрою та державного земельного кадастру. Розроблено схему існуючої системи землекористування, основними елементами якої є: "Використання і охорона земель та інших природних ресурсів", "Оцінка результатів землекористування", "Перерозподіл земельних ділянок та прав на них". Для формування сталого (збалансованого) розвитку територіальних громад запропоновано доповнити систему землекористування елементом "Планування режиму землекористування", що є державним механізмом регулювання системи землекористування, надавши йому еколого-соціально-економічне орієнтування. Визначено, що територіальне зонування земель за типами (підтипами) землекористування, а не території, як основної складової територіально-просторового планування землекористування територіальних громад на засадах сталого розвитку, дозволить: оптимізувати структуру земельних угідь а відповідно зменшити розораність і антропогенне навантаження та покращити екологічну стабільність землекористування; провести впорядкування меж землеволодінь і землекористувань відповідно до ландшафтів; перерозподілити земельні ресурси на основі сучасних науково-технічних досягнень; глибоко диференціювати види використання земель; сформувати та внести у державний земельний кадастр обмеження (обтяження) у використанні земель та інших природних ресурсів; прискорити передачу земель державної власності в комунальну; сформувати територіально-просторову інвестиційну привабливість землекористування; прискорити екологізацію і капіталізацію землекористування; розвантажити органи державної влади та місцевого самоврядування від необхідності ухвалення рішення про надання земельної ділянки; і, головне, завершити земельну реформу в Україні.

It is substantiated that land management zoning includes the following types: territorial zoning of lands, functional zoning of lands, urban zoning of territories, land assessment zoning of settlements' territories, cadastral zoning of lands, and nature protection functional zoning of territories. Territorial zoning of lands by types (subtypes) of land use includes some elements of urban and environmental functional zoning of territories. Its components are the permitted use of lands, ecological zoning of land uses, erosion zoning of lands, etc. It is substantiated that the system of land use occupies a key place in the system of nature management, as it is the spatial basis for the development of other branches of nature management. The subsystem of land use should be connected with other subsystems (forest use, water use, subsoil use, use of fauna) and only their joint harmonious development will allow the creation of nature use system that meets the principle of sustainable development. A scheme of interconnections between various subsystems of the system of nature management is proposed, in which the land use system, as the core of the system of nature management, requires the most attention, because it: has the most conflicting interests; has a direct impact on all other subsystems; has a developed system of accounting and control by land management and state land cadastre. A scheme of the existing land use system has been developed, the main elements of which are: "Use and protection of lands and other natural resources", "Assessment of land use results", "Redistribution of land plots and rights to them". To form a sustainable (balanced) development of territorial communities, it is proposed to supplement the land use system with "Planning the land use regime" element, which is the state mechanism for regulating the land use system, giving it the environmental and socio-economic orientation. It has been determined that the territorial zoning of lands according to the types (subtypes) of land use, and not the territory, as the main component of the spatial planning of land use of territorial communities based on sustainable development will allow to: optimize the structure of land and, accordingly, reduce plowing and anthropogenic load; organize the boundaries of land tenures and land uses in accordance with the landscapes; redistribute land resources on the basis of modern scientific and technical achievements; deeply differentiate types of land use; form and add to the state land cadastre restrictions (encumbrances) in the use of land and other natural resources; accelerate the transfer of state-owned lands to communal ones; form the territorial-spatial investment attractiveness of land use; accelerate the greening and capitalization of land use; lessen the burden of state authorities and local self-governments in the need to make a decision on the provision of land plots; and, most importantly, to complete the land reform in Ukraine.

Ключові слова: зонування земель за типами (підтипами) землекористування, містобудівне зонування, функціональне зонування земель, система землекористування, сталий розвиток, стале землекористування.

Key words: land zoning by types (subtypes) of land use, urban zoning, functional land zoning, land use system, sustainable development, sustainable land use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аналіз понятійного апарату становить важливу частину будь якого дослідження, оскільки з'ясування сутності і змісту основних термінів, що використовуються в науці та практиці, дозволить сформувати необхідну базу для досягнення мети та виконання завдань зону-

вання земель. Відсутність легальних визначень термінів, що використовуються в законодавстві, часто породжує дискусії, у тому числі щодо їх сутності, змісту, місця в системі галузі використання та охорони земель і (або) галузі земельних відносин, а також співвідношення з іншими поняттями. Не стала винятком у цьому контексті

і ситуація з визначенням поняття "зонування земель". Зазначений термін використовується в земельному кодексі України та інших законодавчих актах, однак його легальне визначення відсутнє. Слід зазначити, що у землевпорядній науці значну увагу приділено дослідженню окремих питань правового регулювання зонування територій а не земель.

Згідно статті 180 Земельного кодексу України [1] "зонування земель здійснюється в межах територій територіальних громад. При зонуванні земель встановлюються вимоги щодо допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у межах окремих зон. Зонування земель здійснюється відповідно до закону". Проте такий закон відсутній. В проекті закону України "Про зонування земель" [2] визначено, що зонування земель — поділ земель адміністративно-територіальних утворень відповідно до категорій земель, типів землекористування. Проте, уніфікованого підходу до визначення змісту зонування земель України, як основної складової територіально-просторового планування землекористування територіальних громад на засадах сталого розвитку, в даний час не сформувався.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження філософії розвитку зонування земель в Україні як основної складової територіально-просторового планування землекористування територіальних громад на засадах сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В науковій літературі щодо зонування земель йдуть вже давно дискусії. Зокрема, А. Третяк, В. Другак, О. Дорош в статті "Концептуальні основи зонування земель для управління земельними ресурсами за межами населених пунктів" найбільш повно обґрунтували сутність зонування земель як землевпорядний процес щодо формування правового режиму та землевпорядного регламенту землекористування [3]. В подальшому А.М. Третяк у своїй праці "Землеустрій в Україні: теорія, методологія" [4, с. 521] удосконалює це визначення, зокрема: зонування земель за їх категоріями та типами землекористування — це землевпорядно-правові дії щодо визначення меж (зон) земель за їх категоріями та типами (підтипами) землекористування (видах використання) з врахуванням еколого-економічної придатності земель та формуванню правового режиму землекористування в зонах. Одночасно ним зазначається, що зонування земель базується на таких основних принципах:

- забезпечення екологічних пріоритетів землекористування;
- розподілу по доцільному використанню за ступенем еколого-економічної придатності, суспільної (природоохоронної, історико-культурної, наукової, ресурсної) або містобудівної цінності земель;
- відкритості інформації із зонування;
- громадського обговорення на усіх етапах визначення правового режиму земельних ділянок в межах кожної зони;
- обов'язковості дотримання встановленого правового режиму землекористування в зонах для фізичних і юридичних, та органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Під типом землекористування розумілося — різновид використання земель в межах однієї категорії земель, що визначає дозволені види використання земель в залежності від їх еколого-економічної придатності і соціально-економічних потреб. В подальшому у своїх працях [5] поняття типу (підтипу) землекористування удосконалюється, зокрема як різновид використання земель відповідно до певної типологічної ознаки: су-

спільних та соціально-економічних потреб, еколого-економічної придатності, основного виду використання земель із врахуванням не тільки їх придатності а і цінності інших природних ресурсів.

У законі України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель" від 17 червня 2020 року № 711-IX використовує два терміни "зонування земель" і "зонування території" які за своєю сутністю не є тотожними, розглянемо ці поняття. Так, згідно статті 1 закону України "Про охорону земель" земля — поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [6]. Згідно статті 13 Конституції України земля є об'єктом права власності [7]. Разом з тим, згідно статті 1 закону України "Про регулювання містобудівної діяльності" територія — це частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси [8]. Відмітимо те, що територія не може бути об'єктом права власності, а відповідно об'єктом земельних правових, економічних, екологічних відносин.

Аналіз законодавства та наведених позицій вчених дозволяє зробити висновок про наявність у законодавстві і науковій літературі двох підходів до зонування земель і територій: в широкому та вузькому розумінні. У вузькому значенні зонування земель ототожнюється з містобудівним зонуванням територій. У широкому сенсі зонування земель включає сукупність різних видів зонування, зокрема: територіальне зонування земель, функціональне зонування земель, містобудівне зонування територій, земельно-оціночне зонування територій населених пунктів, кадастрове зонування земель, природоохоронне функціональне зонування територій (рис. 1).

На нашу думку, дотримання вузького підходу до зонування земель спричиняє заперечення самої можливості існування інших видів зонування, об'єктом яких виступають землі і землекористування, залежно від якісного стану та функціонального використання земель. Реалізації вузького підходу до зонування земель перешкоджає наявність у законодавстві норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з іншими видами зонування (які не є землевпорядним або містобудівним зонуванням).

У свою чергу розгляд зонування земель у широкому сенсі сприяє систематизації передбачених законодавством та досить розрізнених видів зонування земель. Дослідження зонування земель, особливо за типами (підтипами) землекористування, дозволяє застосувати інтегрований і диференційований підходи до зонування земель. У рамках інтегрованого підходу можна комплексно досліджувати зонування земель за типами (підтипами) землекористування та сприяти формуванню системи підвидів функціонального зонування земель. Як видно із рис. 1 територіальне зонування земель за типами (підтипами) землекористування включає окремі елементи містобудівного та природоохоронного функціонального зонування територій.

У межах диференційованого підходу до зонування земель можна відокремлено розглянути кожен вид функціонального зонування земель, у тому числі, виділити специфіку як кожного підтипу землекористування так і виду функціонального зонування. Широкий підхід до зонування земель сприятиме систематизації та розвитку норм про зонування земель стосовно усіх їх категорій. Таким чином, широкий підхід до зонування земель є кращим.

Характерно, що зонування земель у такому підході розглядається як правовий захід. Водяться поняття функціональне використання земель як різновид використання земельної ділянки відповідної категорії земель

Рис. 1. Логічно-змістовна схема видів зонування земель і територій та їх взаємозв'язок

Рис. 2. Логічно-змістовна схема структури системи природокористування

та цільового призначення, встановлений з урахуванням економічної доцільності, що провадиться на ній та дозволеного використання земель. Різновиди використання земель визначаються на підставі документації із землеустрою, які характеризуються складом земельних угідь та функціональним використанням земель. Відповідно формулюється визначення правового режиму земельної ділянки як встановлені правовими нормами порядок та умови використання за цільовим призначенням та дозволенім використанням земель в межах їх категорій та типів (підтипів) землекористування і землепорядний регламент як затверджені в установленому порядку текстові матеріали, що визначають параметри дозволеного використання земель (режим землекористування) та допустимі зміни цих параметрів.

Зонування земель — це окремий розділ землепорядного проектування, що включає:

- аналіз інформації про типи (підтипи) землекористування та вихідні дані, обов'язкові при підготовці документів територіально-просторового планування та регламентів (правил) використання і охорони земель та інших природних ресурсів;

- нанесення меж та виявлення існуючих умов, обмежень (обтяжень), зон з особливими умовами використання земель, нормативно-технічних можливостей з використання земель, представлених у документації комплексної оцінки землекористування;

— планування використання та охорони земель і інших природних ресурсів, просторової організації та основних параметрів розвитку землекористування шляхом встановлення функціональних зон, схем розвитку землепорядної інфраструктури, резервованих зон розвитку землекористування, зон планованого розміщення територій і об'єктів природно-заповідного фонду, будівництва, рекреації тощо.

Оскільки у статті 25 закону України "Про землеустрій" визначено, що "Особливим видом такої документації є документація із землеустрою, яка одночасно є містобудівною документацією, — комплексні плани просторового розвитку територій територіальних громад, генеральні плани населених пунктів, детальні плани територій" то "зонування земель" і "зонування територій" повинні узгоджуватися і направлені на забезпечення сталого розвитку як землекористування так і територій територіальних громад. В цьому зв'язку важливим є визначення функцій "територіального зонування земель" та "містобудівного зонування".

Згідно статті 1 закону України "Про містобудівну діяльність" [8] "функціональна зона території — це визначена комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади, генеральним планом населеного пункту, планом зонування території частина території територіальної громади, щодо якої визначений певний набір дозволенних (переважних (основних) та супутніх) видів цільового призначення земельних ділянок та відповідно до законодавства встановлені обмеження у використанні земель у сфері забудови". Отже, слід погодитись із С.М Волковим, який вказує, що "містобудівне зонування є лише частиною територіального землепорядного зонування, яке значно ширше за змістом і поширюється не тільки на територію, де встановлюються містобудівні регламенти, але і на всі землі країни" [9].

На жаль, територіальне зонування земель пов'язане не тільки із соціальними проблемами суспільства, а й об'єктивними обмеженнями що належать суспільству ресурсів як чинників виробництва, зокрема, земельних та інших природних. Обмеження можливості використання природи явно проявляється не тільки на рідкісних ресурсах, які завжди були в нестачі, а вже на раніше невичерпних: кисні, питній воді, біологічних ресурсах, землях придатних для проживання, лісах. Проблему ускладнює той факт, що більшість природних ресурсів, які людство використовує, є активними елементами навколишнього середовища, вони беруть участь у різних хімічних та фізичних кругообігах, у тому числі й у живій природі. Таким чином, подальший безмежний розвиток економіки може призвести до надмірного використання ресурсів, вилучення їх із природних кругообігів, необхідних для життя у звичному для нас вигляді, що може призвести до тотальної катастрофи для всього людства. Сформульована економічна проблема поставлена перед світом вже давно, а рішення для неї запропоновано лише нещодавно — сформовано концепцію сталого розвитку. Сталий розвиток (sustainable development — англ., устойчивое развитие — рус.) — це "такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та

майбутніх поколінь" [10]. Отже, сталий розвиток виводить людство межі господарської ємності біосфери. Як визначити межі господарської ємності біосфери, дізнатися межу обсягів вилучення природних ресурсів? Для цього необхідно взаємопов'язати два протилежні процеси — процес господарської діяльності людини, при якому відбувається вилучення природних ресурсів, і їх відновлення в природі. Найбільш підходящим методом ув'язування цих динамічних процесів є моделювання системи природокористування, що включає блоки "вилучення природних ресурсів", "повернення перероблених продуктів" і "відновлення природних ресурсів".

В системі природокористування ключове місце займає система землекористування, оскільки вона є просторовим базисом розвитку інших галузей природокористування. Підсистема землекористування має ув'язуватися з іншими підсистемами і лише їх спільний гармонічний розвиток дозволить створити систему природокористування, що відповідає принципу сталого розвитку. На рис. 2 пропонується схема взаємозв'язку різних підсистем системи природокористування.

Розглянута система землекористування як ядро системи природокористування вимагає найбільшої уваги, оскільки вона:

- має найбільше конфліктних інтересів;
- надає прямий вплив на всі інші підсистеми;
- має розвинену систему обліку та контролю з боку землеустрою та державного земельного кадастру.

В цьому зв'язку, для системи землекористування необхідно дати їй визначення, виявити її структуру та визначити внутрішні та зовнішні взаємозв'язки.

Система землекористування — це складна соціо-еколого-економічна система, що забезпечує процес використання та обігу земель і інших природних ресурсів, що тісно пов'язані із земельною ділянкою. З визначення видно, що вона складається з двох підсистем — підсистеми користування та обігу земельних ділянок. Ці дві підсистеми перебувають у антагоністичних взаємозв'язках, тобто земля як ключовий об'єкт цих підсистем є інваріантом однієї системи, коли для іншої вона змінюється. Іншими словами, для системи користування землею факт обігу земельних ділянок є точкою біфуркації, як і для системи обігу земельних ділянок, час появи необхідності їх обігу є точкою біфуркації.

З економічної точки зору система землекористування повинна функціонувати в режимі використання доти, доки не з'явиться ефективніший спосіб використання земель. У час, коли відбувається перерозподіл земель, визначається найефективніший спосіб їх використання, і система землекористування продовжує функціонувати в новому режимі. Ця боротьба протилежних дій дозволяє системі землекористування перебувати у стабільному стані розвитку. Розглянемо докладніше систему землекористування. На рис. 3 приведена логічно-змістова схема існуючої системи землекористування, що відображає її елементи, внутрішні та зовнішні зв'язки. Опис елементів та їх зв'язків необхідно розпочати з елемента "Використання і охорона земель та інших природних ресурсів", оскільки сьогодні можна говорити, що вся територія задіяна у господарську діяльність людини. Елемент "Використання і охорона земель та інших природних ресурсів" має один зовнішній зв'язок — споживання природних ресурсів. Для системи землекористування цей зв'язок є зовнішнім через те, що вона не є частиною природи, а призначена для перетворення при-

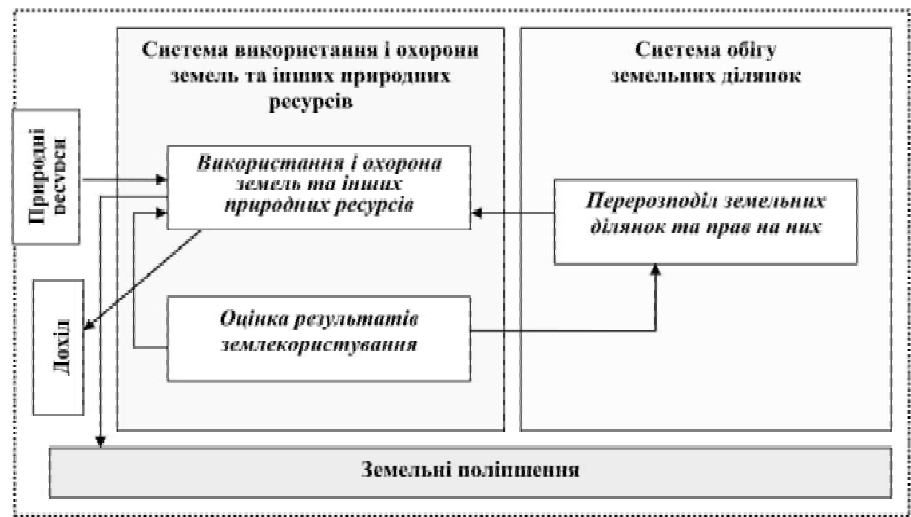

Рис. 3. Логічно-змістова схема існуючої системи землекористування

родних ресурсів у дохід, що є зовнішнім зв'язком цього ж елемента. В елементі "Оцінка результатів землекористування" відбувається визначення подальшого руху всієї системи землекористування. Якщо результат використання земель та інших природних ресурсів (землекористування) задовольняє суспільство з урахуванням альтернативних варіантів використання, то відбувається повторення режиму землекористування. Інакше знадобиться "Перерозподіл земельних ділянок та прав на них" із залученням накопичених інвестицій. Коли нам стала відома структура та взаємозв'язок системи землекористування, необхідно оцінити її стійкість. Розглядаючи кінетику системи землекористування за умов необмежених зовнішніх ресурсів (планова економіка), можна побачити, що система стабільна переважають у всіх режимах функціонування. Розглядаючи систему в умовах обмеженості інвестицій (індустріальна економіка), що залучаються в елементі "Перерозподіл земельних ділянок та прав на них", необхідно відзначити її колапс у разі нестачі інвестицій за необхідності зміни режиму землекористування. Колапс іншого характеру відбувається у разі нестачі природних ресурсів для землекористування. І тут результати використання земель та інших природних ресурсів будуть негативними і вимагатимуть безумовного перегляду.

Для недопущення наступлення такого результату необхідно дотримуватися умову перевищення ефективності системи землекористування над суспільно прийнятною, при цьому важливо враховувати, що розглядається не інтегральна ефективність, а ефективність використання кожного компонента природних ресурсів окремо. При низькій ефективності або недостатній оцінці будь-якого компонента природних ресурсів виникає ланцюгова реакція системи, що веде до відкладеного колапсу через брак капіталу зміни режиму землекористування.

В умовах проблем зміни клімату стає зрозумілою проблема нестабільності природного середовища, яка є основою для системи природокористування та системи землекористування зокрема. До умов достатості (збалансованості) системи землекористування додається умова сталості самого природного середовища — біосфери, тому що при його нестійкості відбуватимуться не прогнозовані події, які не враховуються при прийнятті рішення про зміну системи землекористування, що призводитиме до постійної потреби у її зміні і, як наслідок, неефективного використання капіталу. Якщо розглядати критерії сталого розвитку системи землекористування, то можна виділити традиційні критерії — частота зміни режиму землекористування, термін знаходження землекористування в існуючих межах, нові

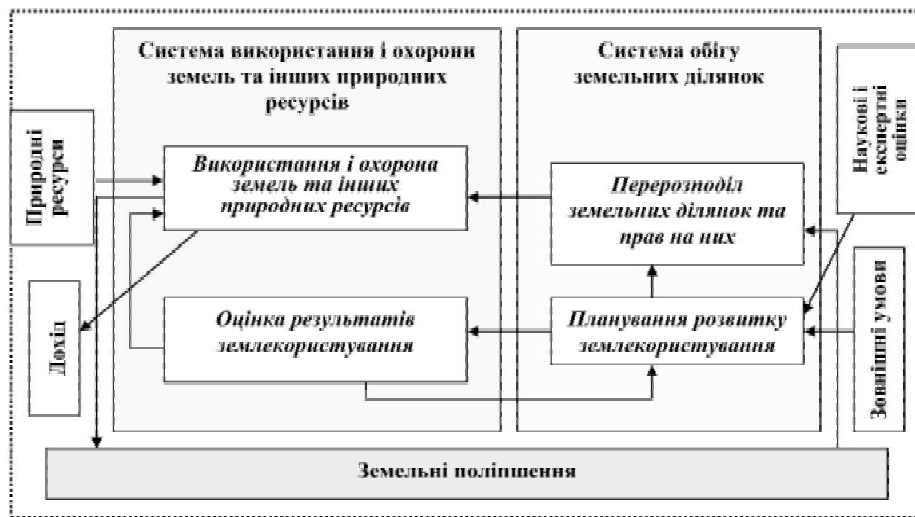

Рис. 4. Логічно-змістовна структура моделі системи землекористування

(характерні для індустріальної економіки) — ефективність системи землекористування, капіталомісткість системи землекористування, землемісткість, валова додана вартість, земельна рента та новітні (характерні для постіндустріальної економіки) — екологічні збитки, завдані системою землекористування, асиміляційний потенціал, коефіцієнт природної захищеності території.

Крім наведених критеріїв стійкості системи землекористування, в умовах ринкової економіки виник дуже важливий критерій (соціальний) — це справедливий розподіл земельних та інших природних ресурсів між учасниками господарської діяльності, низька оцінка терезів, що спричиняють соціальні вибухи. Поняття "стабільний розвиток" як і "стабільне землекористування" є на сьогоднішній день досить невизначеним у силу ймовірного значення його наступу, або навіть невизначеним, тому пропонується замінити його поняттям "розвиток на основі раціональних очікувань". Це поняття має на увазі, що розвиток системи відбуватиметься за сценарієм, що має найбільшу ефективність. Цей підхід дозволяє створювати цілком реалістичні прогнози розвитку системи землекористування, а за умови використання його як інструменту планування зарекомендує себе як ефективний механізм регулювання системи землекористування.

Поняття "раціональне очікування" займає ключове місце теорії раціонального очікування, висунутої Д. Мутом і розвиненої Р. Лукасом, яку він 1995 року отримав Нобелівську премію. Теорія раціональних (лат. *rationalis* — розумний) очікувань — теоретична основа, згідно з якою формування очікувань майбутньої економічної системи відбувається не тільки на основі екстраполяції тенденцій розвитку в минулому, але й на основі аналізу майбутніх можливостей [11]. На противагу адаптивним очікуванням раціональні очікування орієнтовані більше у майбутнє, ніж минуле. Р.-Е. Лукас виходить із того, що економічні суб'єкти не схильні пасивно очікувати на зміни економічного курсу. Спираючись на широкую інформацію, вони передбачають можливі наслідки грошово-кредитної та фінансово-бюджетної політики, приймають раціональні рішення, здатні збалансувати дії державних структур. Підприємці, домашні господарства не просто екстраполюють процеси та тенденції, а прагнуть охопити суть та логіку дій тих, хто здійснює регулювання економіки. Вчений вважає, що не можна розглядати споживачів та підприємців лише як об'єкти макрорегулювання. "У них є свої мізки, і очікування людей також важливі для економіки, як і економічна політика уряду" [11].

Ця концепція говорить про те, що дії учасників господарських, та і земельних, відносин будуються на

підставі того припущення, що вони мають повну інформацію про те, що відбувається і мають правильне уявлення про механізми ринку, на підставі чого діють раціонально, хоч і суб'єктивно. Дана концепція дозволяє передбачити вибір учасниками критеріїв оцінки варіантів дій, на підставі чого прогнозувати їхню поведінку, забезпечуючи їх оптимальне поєднання. Для цього в систему землекористування необхідно запровадити додатковий елемент "Планування режиму землекористування", що є державним механізмом регулювання системи землекористування, надавши йому еколого-соціально-економічне орієнтування. Повертаючись до рис. 3 "Логічно-змістовна схема існуючої системи землекористування", відповідно до висунутої пропозиції про використання підходу раціонального очікування, її необхідно доповнити новим блоком "Планування розвитку землекористування" (рис. 4).

У цьому блоці аналізується інформація, що отримана про зовнішні умови, в яких розвивається система землекористування, і про думку науки та експертів про напрямки розвитку землекористування та обраних критеріях учасників. Все це дозволить знайти оптимальне, можливо компромісне рішення про подальший шлях розвитку землекористування шляхом його оптимального перерозподілу. Елемент "Планування розвитку землекористування" є ключовим у запропонованому еколого-соціально-економічному механізмі державного регулювання системи землекористування. Він впливає на два елементи системи землекористування — це елементи "Перерозподіл земельних ділянок та прав на них" та "Оцінка результатів землекористування".

На елемент перерозподілу земельних ділянок та прав на них новий елемент впливає шляхом запровадження зонування земель за типами (підтипами) землекористування — Комплексного плану просторового розвитку землекористування (територій) територіальних громад, що визначає пріоритетний режим землекористування. А на елемент "Оцінка результатів землекористування" — шляхом встановлення критеріїв оцінки ефективності землекористування, наприклад, встановлення гранично допустимого співвідношення земельних угідь за функціями використання, максимальних допустимих обсягів деградації земель та інших природних ресурсів, антропогенного навантаження на землекористування та ін.

Територіальне зонування земель за типами (підтипами) землекористування, а не території, дозволить: — оптимізувати структуру земельних угідь а відповідно зменшити розораність і антропогенне навантаження та покращити екологічну стабільність землекористування; — провести впорядкування меж землеволодінь і землекористувань відповідно до ландшафтів; — перерозподілити використати земельні ресурси для зменшення впливу зміни клімату; — диференціювати види використання земель шляхом розширення площ нетрадиційного землекористування; — сформувати та внести у державний земельний кадастр обмеження (обтяження) у використанні земель та інших природних ресурсів; — прискорити передачу земель державної власності в комунальну;

- сформувати територіально-просторову інвестиційну привабливість землекористування;
- прискорити екологізацію і капіталізацію землекористування;
- впорядкувати обіг сільськогосподарських земельних ділянок;
- і, головне, завершити реформу земельного устрою в Україні.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Обґрунтовано, що землепорядне зонування земель включає такі види: територіальне зонування земель, функціональне зонування земель, містобудівне зонування територій, земельно-оціночне зонування територій населених пунктів, кадастрове зонування земель, природоохоронне функціональне зонування територій. Територіальне зонування земель за типами (підтипами) землекористування включає окремі елементи містобудівного та природоохоронного функціонального зонування територій. Його складовими є дозволене використання земель, екологічне зонування землекористування, ерозійне зонування земель та ін.

Обґрунтовано, що в системі природокористування ключове місце займає система землекористування, оскільки вона є просторовим базисом розвитку інших галузей природокористування. Підсистема землекористування має ув'язуватися з іншими підсистемами (лісокористування, водокористування, надокористування, користування тваринним світом) і лише їх спільний гармонічний розвиток дозволить створити систему природокористування, що відповідає принципу сталого розвитку. Запропонована схема взаємозв'язку різних підсистем системи природокористування в якій система землекористування як ядро системи природокористування вимагає найбільшої уваги, оскільки вона: має найбільше конфліктних інтересів; надає прямий вплив на всі інші підсистеми; має розвинену систему обліку та контролю з боку землеустрою та державного земельного кадастру.

Розроблено схему існуючої системи землекористування, основними елементами якої є: "Використання і охорона земель та інших природних ресурсів", "Оцінка результатів землекористування", "Перерозподіл земельних ділянок та прав на них". Для формування сталого (збалансованого) розвитку територіальних громад запропоновано доповнити систему землекористування елементом "Планування режиму землекористування", що є державним механізмом регулювання системи землекористування, надавши йому еколого-соціально-економічне орієнтування.

Література:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 11.02.2022).
2. Про зонування земель: Проект закону України від 19.03.2009 р. № 4238. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF39Q00A.html (дата звернення 20.10.2020).
3. Третяк А.М., Третяк В.М., Дорош О.С. Концептуальні основи зонування земель для управління земельними ресурсами за межами населених пунктів. Землепорядний вісник. 2008. № 4. С. 40—45.
4. Третяк А.М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія: монографія Херсон: ОЛДІ-ПЛАЮС, 2013. 650 с.
5. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2011. 520 с.

6. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. Дата оновлення: 27.05.2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15/print14765864-11943513> (дата звернення 20.10.2021).

7. Конституція України від 28 червня 1996 року. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.10.2021).

8. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення 21.10.2021).

9. Волков С.Н. О влиянии современной системы территориального планирования на использование земель сельскохозяйственного назначения в Российской Федерации. Правовые и экономические проблемы оборота земель сельскохозяйственного назначения. С. 17—21. URL: <http://www.council.gov.ru/files/journalsf/item/2009-0922155902.pdf> (дата звернення 18.02.2022).

10. Що таке сталий розвиток? Сталій розвиток для України. URL: <https://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/> (дата звернення 11.02.2022).

11. Довбенко М.В., Осик Ю.И. Современные экономические теории в трудах нобелиантов. URL: <https://www.monographies.ru/ru/book/view?id=129> (дата звернення 11.02.2022).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768&14/print&1509602912924405> (Accessed 20 May 2020).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), Draft Law of Ukraine "On Land Zoning", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF39Q00A.html (Accessed 20 October 2020).
3. Tretiak, A. Druhak, V. and Dorosh, O. (2008). "Conceptual bases of land zoning for land resources management outside settlements", Land Management Journal, vol. 4, pp. 40—45.
4. Tretiak, A. (2013). Zemleustriy v Ukraini: teoriia, metodolohiia [Land management in Ukraine: theory, methodology], OLDI&PLUS, Kherson, Ukraine.
5. Tretiak, A. (2011), Zemelnyi kapital: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia [Land capital: theoretical and methodological foundations of formation and operation], SPOLOM, Lviv, Ukraine.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On Land Protection", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96215/print14765864-11943513> (Accessed 20 October 2020).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96&%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 20 October 2020).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "On regulation of urban planning activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038&17#Text> (Accessed 21 October 2020).
9. Volkov S.N. (2009), "On the influence of the modern system of territorial planning on the use of agricultural land in the Russian Federation", Legal and economic problems of agricultural land turnover. pp. 17—21. URL: <http://www.council.gov.ru/files/journalsf/item/2009-0922-155902.pdf> (Accessed on 18 February 2022).
10. Sustainable development for Ukraine (2022), "What is sustainable development?", Available at: <https://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/> (Accessed on 11 February 2022).
11. Dovbenko, M. and Osik, Y. (2011), "Modern economic theories in the works of Nobel laureates", Available at: <https://www.monographies.ru/ru/book/view?id=129> (Accessed on 11 February 2022).

Стаття надійшла до редакції 14.04.2022 р.

І. О. Луніна,

д. е. н., професор, завідувач відділу державних фінансів,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-3812-4802

О. С. Білоусова,

д. е. н., провідний науковий співробітник відділу державних фінансів,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-7434-3469

Н. Б. Фролова,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу державних фінансів,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-7979-950X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.20

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

I. Lunina,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Public Finances,

Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

O. Bilousova,

Doctor of Economic Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Finance,

Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

N. Frolova,

PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Public Finance,

Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE DEVELOPMENT OF FISCAL SPACE DURING THE WAR AND IN THE POST-WAR PERIOD

Досліджено актуальні проблеми формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди. Узагальнено заходи Уряду України у бюджетній та податковій сферах, що запроваджені у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Виявлено особливості створення фіскального простору у період воєнного стану, що передбачають застосування специфічних внутрішніх джерел фінансування бюджетних витрат, збільшення обсягів іноземної допомоги (у вигляді грантів та кредитів на пільгових умовах); залучення НБУ до купівлі цінних паперів Уряду. Узагальнено міжнародний досвід формування додаткових фінансових ресурсів за надзвичайної фіскальної необхідності. Розроблено новий концепт формування фіскального простору у воєнний період, обґрунтовано пропозиції щодо напрямів розширення фіскального простору України у період поствоєнного відновлення.

The article determines the affect of the large-scale Russian military aggression; humanitarian and economic crisis in Ukraine as well as geopolitical risks on the world economy.

Urgent issues of the development of fiscal space during the war and in the post-war period are studied. The features of the development of fiscal space during the war were found as those: a significant drop of tax revenues and the need to increase budget expenditures in order to fulfill the country's defense requirements, social benefits, food supplies and other foremost payments.

The authors sum up the fiscal government measures that were introduced to ensure Ukraine's defense, public safety and state interests during the martial law, which was imposed by the Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 № 64/2022 "On martial law in Ukraine" due to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. It was determined that the development of the fiscal space during the martial law is characterized by the use of specific internal sources of financing budget expenditures, increase of foreign aid (in the form of concessional grants and loans); participation of the National Bank of Ukraine in the purchase of Government securities.

The international experience of accumulation of additional financial resources in case of emergency fiscal need is generalized. A new concept of fiscal space formation during the war has been developed, which includes the use of emergency instruments (in particular, compulsory loans and property taxes, increase in taxation of high income individuals and high value property); increase in taxes on the extraction of natural resources; attracting foreign aid and other non-tax revenues; suspension of public debt service for a grace period; increase of excises on fuel, accounting for the relative simplicity of excise administration; carrying out customs administration reform; development of public-private partnership with international organizations, etc. The proposals on the directions of expanding the fiscal space of Ukraine in the period of post-war recovery are substantiated.

Ключові слова: фінансовий простір, бюджетні обмеження, державна підтримка, фінансові ресурси, воєнний період, поствоєнне відновлення.

Key words: fiscal space, budget constraints, state support, financial resources, the war, post-war recovery.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Гуманітарна та економічна криза в Україні у наслідок широкомасштабної збройної агресії Росії, фінансові санкції країн світу проти Росії змінили усталений світовий порядок та гальмують глобальне пост-ковідне відновлення [1]. Це має суттєві наслідки для світової економіки, фінансової стабільності та стійкості державних фінансів багатьох країн світу. У довоєнний період інфляція в різних країнах зростала через дисбаланс попиту та пропозиції, уповільнення темпів зростання економіки під час пандемії. При цьому фінансові заходи у відповідь на пандемію призвели до збільшення бюджетного дефіциту та державного боргу у 2020 р. [2].

Крім безпосереднього та трагічного гуманітарного впливу, війна в Україні сповільнить економічне зростання та посилить інфляційний тиск. Цьогорічний прогноз зростання для країн Європейського Союзу був переглянутий у бік зменшення на 1,1 в.п. під впливом непрямих наслідків війни, що позначаються на товарних ринках, світовій торгівлі та фінансових зв'язках. Зменшився експорт металу, пшениці, кукурудзи, олії та інших товарів з України у наслідок воєнних дій на її території призведе до підвищення цін на них. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН у березні 2022 р. світові ціни на продукти харчування зросли на 40,1 в.п. порівняно з попереднім роком. Індекс продовольчих цін у березні 2022 р. становив 159,3%, що на 17,9 в.п. (12,6%) більше, ніж у лютому [3].

З метою полегшення навантаження на домогосподарства, забезпечення продовольчої безпеки уряди багатьох країн світу передбачили заходи щодо обмеження зростання внутрішніх цін, іноді за рахунок збільшення фінансових витрат [2]. За існуючих умов експерти МВФ рекомендують застосовувати гнучкі фінансові стратегії, зокрема [2]:

— у країнах, які найбільше постраждали від війни в Україні та санкцій проти Росії, слід застосовувати інструментарій реагування на гуманітарну кризу та економічні спади — фінансову підтримку населення та найбільш постраждалих пріоритетних сфер економіки;

— у країнах, де зростання економіки перевищує інфляційний тиск, доцільно продовжувати скорочення державної підтримки, запроваджені у період пандемії;

— у країнах, що розвиваються, і країнах з низьким рівнем доходів, які мають ризики збільшення боргових проблем, слід скорочувати бюджетні видатки та збільшувати доходи.

До цієї групи відноситься і Україна, але наразі вона має додаткові проблеми фінансування заходів соціальної підтримки населення, потреб оборони, функціонування об'єктів критичної інфраструктури. У зв'язку з цим актуалізуються питання формування фінансового простору на воєнний період та час відбудови і реконструкції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика постконфліктного відновлення економіки розглянута Дж.Ф.Е. Огірхенуаном і Ф. Стюартом, які обґрунтували важливу роль держави у забезпеченні миру, гарантуванні безпеки громадян, становленні передбачуваних та справедливих податків і стимулів для всіх економічних агентів, а також у зменшенні витрат ведення бізнесу [4]. С. Гупта, Ш. Тарек, Б. Клементс, А. Сегура-Уб'єрго, Р. Бхаттачарія та Т. Маттіна дослідили стратегічні завдання фінансових інститутів у постконфліктних країнах [5]. Дж. Хаугтон визначив ключові заходи бюджетно-податкової політики щодо відновлення зруйнованої в результаті війни економіки демократичної республіки Конго [6]. В. Бугаард, У. При-

Таблиця 1. Показники діяльності суб'єктів господарювання з розподілом за обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2020 р.

Показники	Суб'єкти господарювання з обсягом реалізованої продукції							
	до 1 млн євро / 30,8 млн грн	від 1 до 2 млн євро / від 30,8 до 61,6 млн грн	від 2 до 5 млн євро / від 61,6 до 153,9 млн грн	від 5 до 10 млн євро / від 153,9 до 307,9 млн грн	від 10 до 20 млн євро / від 307,9 до 615,8 млн грн	від 20 до 50 млн євро / від 615,8 до 1539,4 млн грн	від 50 до 200 млн євро / від 1539,4 до 6157,6 млн грн	200 млн євро і більше / від 6157,6 і більше млн грн
% до загальної кількості суб'єктів господарювання	98,5	0,6	0,5	0,2	0,1	0,1	0	0
у т.ч. % до загальної кількості підприємств	92,2	3,2	2,5	1,0	0,5	0,4	0,1	0,1
% до загальної кількості зайнятих працівників	50,7	6,3	8,7	5,8	5,2	6,2	6,1	11,0
% до загальної кількості найманих працівників	39,4	7,8	10,7	7,1	6,3	7,6	7,6	13,5
у т.ч. % до загальної кількості найманих працівників підприємств	30,5	8,9	12,2	8,2	7,2	8,7	8,7	15,6
% до загального обсягу реалізованої продукції	17,4	4,6	8,0	6,9	7,6	11,0	13,7	30,8

Джерело: складено авторами за даними [11].

чард, Н. Миличич, М. Бенсон обґрунтували підхід, за яким центральне місце у відновленні постраждалих від конфліктів економік має належати мобілізації податкових надходжень [7]. П. Мауро, М. Вілафуерте запропонували схеми фіскального коригування, спрямовані на скорочення державного боргу та дефіциту бюджету [8]. Р.В. Яковенко [9] та П. Атукорала [10] зосередили увагу на різних аспектах державного регулювання економічної діяльності у особливий період. Нині залишаються маловивченими питання формування фіскального простору за надзвичайної бюджетної необхідності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення особливостей формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний період. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: систематизувати урядові бюджетно-податкові заходи в умовах воєнного стану, узагальнити міжнародний досвід залучення державою та використання додаткових фінансових ресурсів за надзвичайної фіскальної необхідності, обґрунтувати напрями формування фіскального простору України у воєнний та поствоєнний період.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У умовах воєнного стану в Україні застосовуються передбачені Законом України "Про правовий режим воєнного стану" заходи, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

У податковій сфері — з метою підтримки діяльності суб'єктів господарювання, збереження або відновлення робочих місць — запроваджено, зокрема, такі заходи:

— добровільна сплата єдиного податку для фізичних осіб підприємців платників єдиного податку І—2 групи (з 1.03.2022 р.);

— зниження відсоткової ставки єдиного податку до 2% для платників єдиного податку 3 групи (замість 5% с обороту або 3% та ПДВ);

— зменшення ПДВ до 7% на паливо і встановлено 0% ставку акцизного податку на паливо та скраплений газ;

— запровадження (з 1.04.2022 р.) спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності (із звільненням від сплати податку на прибуток підприємств, ПДВ та деяких інших платежів) для суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 10 млрд грн (без обмеження щодо кількості осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах).

Проведений авторами аналіз показників діяльності суб'єктів господарювання України за 2020 р. свідчить, що правом на перехід до спрощеної системи оподаткування можуть скористатися майже всі суб'єкти господарювання та близько 99,9% від загальної кількості підприємств, табл.1), оскільки у них обсяг реалізації продукції (товарів та послуг) становить менше 10 млрд грн (тобто менше 325 млн євро за середньорічним офіційним курсом гривні у 2020 р. та 310,6 млн євро за курсом НБУ під час воєнного стану).

Щоправда, певна частина великих підприємств, на яких працює приблизно 10% найманих працівників не могли би скористатися цією пільгою, тому з 16.04.2022 р. обмеження щодо граничного обсягу доходу у 10 млрд грн було скасовано.

Запровадження пільгових умов оподаткування бізнесу (за ставкою 2% обороту) та скасування митних платежів і ввізного ПДВ — за оцінками Міністерства фінансів України — можуть призвести до зменшення бюджетних доходів 2022 р. вдвічі, зокрема, надходжень податку з доходів фізичних осіб до державного та місцевих бюджетів, єдиного соціального внеску до системи

загальнообов'язкового державного соціального страхування на 30—50% [12].

У період воєнного стану — за даними Міністра фінансів України — стрімко зростає різниця між бюджетними витратами і доходами. Якщо у березні 2022 р. показник дефіциту державного бюджету становив близько 2,7 млрд дол. США, то у наступні місяці він може зрости до 7 млрд дол. [13], оскільки майже третина підприємств припинили роботу, а ще майже половина працюють не на повну потужність.

Втрата бюджетних доходів та зростання обсягів бюджетного дефіциту потребують пошуку додаткових джерел фінансування бюджетних витрат та відповідно шляхів створення фіскального простору (тобто можливостей уряду надавати фінансові ресурси для реалізації бажаних цілей без зниження його платоспроможності) у період воєнного стану [14]. В особливий період збільшення фінансових ресурсів Уряду може забезпечуватися, зокрема, за рахунок: збільшення обсягів іноземної допомоги (у вигляді грантів та кредитів на пільгових умовах); залучення НБУ до купівлі цінних паперів Уряду; запровадження надзвичайних фіскальних інструментів збільшення бюджетних надходжень.

МВФ закликає уряди різних країн до надання Україні грантової допомоги для фінансування бюджету України.

В умовах воєнного стану НБУ з метою безперебійного функціонування системи державних фінансів та фінансування критичних видатків Уряду отримав право купувати на первинному ринку цінні папери Уряду України (завдяки призупиненню норм Закону України "Про Національний банк України" щодо заборони таких операцій) [15]. Станом на 21.04.2022 р. НБУ викупив військових облігацій на 60 млрд грн, наголошуючи при цьому, що така підтримка державного бюджету, як і раніше, не є основним джерелом фінансування видатків уряду та не створюватиме загрозу процесу євроінтеграції України та співпраці з міжнародними фінансовими донорами [16].

Вирішення завдань формування фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів на особливий період потребує також застосування надзвичайних інструментів забезпечення бюджетів України доходами, обсяги яких відповідають потребам щодо фінансування оборонних, гуманітарних та економічних завдань у період воєнного стану та відновлення національної економіки у поствоєнний період. Слід також зауважити, що за досвідом участі МВФ у підтримці розвитку економік постконфліктних країн, одразу після кризи необхідно терміново забезпечувати зміцнення потенціалу держави щодо генерування внутрішніх ресурсів за рахунок оподаткування для фінансування реконструкції економіки та надання основних бюджетних послуг [5].

Міжнародний досвід залучення державою та використання додаткових фінансових ресурсів за надзвичайної фіскальної необхідності

З історії різних держав відомо чимало прикладів використання урядами надзвичайних інструментів отримання додаткових фінансових ресурсів в ситуаціях надзвичайної фіскальної необхідності. До таких інструментів належать, перш за все, такі інструменти як примусові позики і податки на майно [17]. У Німеччині з кінця 19 ст. існують податки на доходи і майно, які становлять основу для фіскальних інструментів в скрутних ситуаціях.

В якості військового збору в 1913 р. було введено разовий збір на високі доходи і майно високої вартості [18]. Сплата збору була розділена на три роки, його надходження склали 1,7% ВВП 1913 року. З майна вартістю понад 10 тис. марок (що перевищувало середній річний дохід, який підлягав пенсійному страхуванню, приблизно в 8,5 рази) стягувався податок за ставкою від 0,5 до 1,5%. Крім того, дохід понад 5 тис. марок оподатковувався за ставкою від 1 до 8%. При цьому для усу-

нення подвійного оподаткування з оподатковуваного доходу віднімалася сума, яка складала 5% оподатковуваного майна [19].

У 1919 р. було введено спеціальний одноразовий податок на майно (Reichsnotopfer), яким обкладалося нетто-майно після вирахування вільної від оподаткування суми в 5 тис. марок (10 тис. марок для сімейної пари) за прогресивними ставками — від 10 до 65% (на майно вартістю понад 7 млн марок) [20]. Юридичні особи оподатковувалися за ставкою 10%. Отже, у поствоєнний період підвищення податку на майно стосувалося, перш за все, заможних верств населення. Проте, виходячи з досвіду європейських країн, навіть при високих показниках звільнення від податку, його надходження можуть бути значними.

У 1922—1923 рр. одночасно із податком на майно використовувалися примусові позики (з 1 січня 1923 р.) з осіб, що володіли майном понад 100 тис. марок [21]. З перших 100 тис. марок сума позики становила 1% вартості майна понад 100 тис. марок, з наступних 150 тис. — 2%. За максимальною ставкою в 10% стягувався податок з майна в 1 млн марок. Виплата відсотків і погашення позик передбачалися з 1925 р.

У Німеччині є досвід застосування спеціальних фіскальних інструментів для збільшення фінансових можливостей держави щодо забезпечення відбудови економіки. Так, Закон 1952 р. про інвестиційну допомогу передбачав запровадження примусових позик для підприємств промисловості з метою фінансування інвестицій в виробничих галузях [22]. З підприємств, які підлягали такому квазі-оподаткуванню, було отримано 1,4% ВВП 1952 р. У відповідь підприємства отримували акції або боргові папери підприємств виробничих галузей. Федеральний конституційний суд пізніше визнав ці примусові позики як узгоджені з повноваженнями Федерації щодо регулювання економіки (ст. 74, №11 Основного Закону), що не мають ніяких ознак порушень основних прав (свободи розвитку, власності) [23].

У минулому столітті доволі поширеною була практика підвищення ставок оподаткування напередодні та в період ескалації військових конфліктів. Так, на початку XX ст. до початку світових війн ставки податку на доходи в більшості країн світу не перевищували 10%, але вже в 40-х рр. XX ст. верхній рівень ставок в окремих країнах ОЕСР сягав 60 та навіть 70% [24].

Під час Першої Світової війни в 1917 р. урядом США було прийнято Акт про доходи під час війни (англ. War Revenue Act), за яким було збільшено ставки федерального податку з доходів. Так в 1913—1916 рр. річні доходи, що не перевищували 20 тис. дол. США, оподатковувались за базовою мінімальною ставкою у 1%. В 1917 р. мінімальну ставку було збільшено до 2%, а до доходів, вищих за 5 тис. дол., почали застосовувати надбавки у розмірі від 1 до понад 50% (річний дохід майже половини платників податку у 1917 р. становив від 1 до 2 тис. дол.). У результаті сукупна ставка оподаткування доходів, вищих за 5 тис. дол., становила 5%, а доходів, вищих за 7,5 тис. дол. — 6%. Найбільше зростання ставки податку (до 67%) торкнулось доходів понад 2 млн дол. США.

Навіть попри той факт, що податок на доходи в США сплачували на той час менше 5% населення (переважно заможніші верстви), завдяки підвищенню податкових ставок надходження податку до Федерального бюджету США зросли у 4 рази і покривали майже третину всіх військових витрат США [25].

У 1914 р. Канада, будучи Британською колонією, вступила у Першу Світову війну проти Німеччини. Під тиском військових витрат було збільшено податки, а з 1916 р. введено податок на прибуток підприємств. Після закінчення війни потреба у фінансуванні державних витрат змусила Уряд Канади запровадити в 1920 р. податок з продажу [26].

Міждержавні військові конфлікти, зокрема світові війни ХХ ст., заохочували уряди європейських країн до нарощування власного податкового потенціалу. У сучасному світі податкові зусилля урядів обмежені тиском з боку так званої "дисциплінуючої сили мобільного капіталу", зумовленої процесами міжнародної глобалізації торгівлі та ринків капіталу, які — у разі підвищення податків можуть призводити до відтоку капіталів [27].

Незважаючи на позитивний досвід США, Канади та інших Європейських країн минулого століття, підвищення податків з метою акумулювання додаткових бюджетних коштів в "особливий період" є доволі ризикованим, оскільки страждають в першу чергу підприємства та індивіди, які мають "явні" ознаки прибутку і не ухиляються від оподаткування. За таких умов — за висновками П.Кольєра [28] — податок на прибуток перетворюється на податок на інвестиції, що відштовхує підприємців від нарощування капіталовкладень, що гальмує темпи економічного зростання.

Альтернативним шляхом акумулювання бюджетних коштів може бути оподаткування видобутку природних копалин (збільшення мита на експорт та запровадження спеціального податку на прибуток підприємств, які займаються видобутком природних копалин), а також продаж прав на видобуток чи експлуатацію ресурсів. При чому, як зазначає П. Кольєр, найбільший потенціал збільшення бюджетних доходів має продаж прав на видобуток чи експлуатацію ресурсів [28], адже навіть в промислово розвинених країнах уряд часом недооцінює цінність того чи іншого виду ресурсу. Прикладом цього є Велика Британія, де права на мережу мобільного зв'язку 3G після проведення аукціону (за рекомендацією економістів Оксфордського університету) були продані за 20 млрд фунтів стерлінгів (у десять разів дорожче оцінок Казначейства країни щодо вартості таких прав). За висновками експертів ОЕСР продаж прав на видобуток чи експлуатацію ресурсів має відбуватись на засадах конкурентної боротьби (наприклад, у формі аукціону) і передбачати передачу таких прав лише на певний період часу (бажано короткий) [29].

Експерти МВФ також пропонують стягувати податки на нерухоме майно в якості джерела фінансування місцевих бюджетів [30, с. 22—23].

На відміну від першої половини ХХ ст., зв'язок між сучасними військовими конфліктами та збільшенням ставок оподаткування не є таким тісним, особливо в країнах із низьким рівнем доходів та країнах, що розвиваються, особливо у випадках залежності їхніх бюджетів від видобутку природних ресурсів, іноземної допомоги та інших неподаткових доходів.

Військові конфлікти, які відбулись в країнах з низьким рівнем доходів в кінці ХХ ст. — поч. ХХІ ст., в більшості випадків негативно позначались на рівні податкових доходів (табл.2). Наприклад, в Перу рівень податкових надходжень (як частка ВВП) зменшився порівняно з до конфліктним періодом майже на 3% ВВП. Скорочення внаслідок військових конфліктів чисельності населення, знищення соціальної інфраструктури, руйнування підприємств та ін. супроводжується суттєвим вимиванням податкової бази цих країн [7].

Важливим фактором створення фіскального простору у поствоєнний час є чітке визначення пріоритетних завдань економічного відновлення. Професор Саф-фолкського університету Дж.Хаугттон обґрунтував ключові заходи бюджетно-податкової політики по відновленню зруйнованої в результаті війни економіки демократичної республіки Конго, розділивши їх на ті, які потребують негайного втілення (у найближчі 1—2 роки) та ті, які потрібно реалізовувати через 3—5 років [6, с. 29—30]. До пріоритетних заходів фіскальної політики перших 1—2 років, зокрема, віднесено: запровадження простих податків, які дозволяють швидко мобілізувати кошти в бюджет (акциз, імпортерне мито); призупинення

Таблиця 2. Зміна податкових надходжень під час конфлікту (без врахування внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування) порівняно з трирічним періодом до початку військового конфлікту в окремих країнах з низьким рівнем доходів, % ВВП

	Країна	Період військового конфлікту, рр.	Зміна податкових надходжень (порівняно із середніми надходженнями за 3 до конфліктних роки)
1.	Перу	1980-1981	-2,92
2.	Руанда	1986-1989	-1,59
	Руанда	2005-2008	-0,91
3.	Конго	1992-1995	-1,62
	Конго	1993-1996	-0,13
4.	Ангола	1995-1997	-1,23
5.	Еритрея	1994-1997	-1,12
6.	Кувейт	1986-1989	-0,92

Джерело: складено авторами за даними [7].

обслуговування державного боргу (пільговий період — 5 років, як в Індонезії в 1966 р.); залучення міжнародної фінансової допомоги для фінансування найбільш важливих бюджетних видатків.

На більш віддалену перспективу (наступні 3—5 роки) необхідно реформувати податкову систему з метою посилення мобілізації бюджетних доходів; переукласти боргові домовленості, в т.ч. щодо списання більшої частини поточної заборгованості (як приклад, у В'єтнамі в 1994 р.).

Найперспективнішим джерелом збільшення податкових надходжень, на думку Дж. Хаугтона, є акцизи на нафтопродукти, алкоголь і тютюн, враховуючи відносну простоту його адміністрування. Наприклад, в Конго акцизний збір на моторне паливо у розмірі 1 долар за галон міг би забезпечити близько 250 мільйонів доларів на рік бюджетних надходжень (близько 4% ВВП). Крім того, акциз на нафтопродукти можна зробити більш привабливим, якщо спрямувати частину отриманих коштів на розвиток дорожньої інфраструктури.

До дієвих заходів державної підтримки розвитку приватного сектору економіки після завершення військового конфлікту є скасування, або принаймні зменшення, податків на вітчизняні товари та послуги. Однак, це потребує пошуку альтернативних джерел акумулювання державних доходів, які б не лише забезпечували стабільні бюджетні надходження, але й були відносно прості з точки зору їх адміністрування. Одним з таких джерел може стати, зокрема, переорієнтація на оподаткування імпорту товарів та послуг. Подібний досвід мав Мозамбик, де Уряд забезпечив значний приріст надходжень від податків на імпорт, при чому не за рахунок підвищення тарифів та ставок (їх навпаки було знижено), а завдяки проведенню реформи митного адміністрування [7, с. 360].

У Боснії і Герцеговині одним із пріоритетних завдань фіскальної політики в повоєнний час стало створення надійних інституційних умов для забезпечення виконання бюджету, зокрема, для підвищення результативності податкової системи. Незважаючи на скорочення бюджетного дефіциту з майже 8% ВВП в 2000 р. до 1,5% ВВП у 2002 р., залишалися проблеми фінансування витрат на оборону [31]. Вони продовжували забирати значну частину бюджету (приблизно 6% ВВП у порівнянні із середнім показником для країн ЄС, що становив 1,5%) [32].

Важливим кроком у покращенні ситуації із бюджетними доходами стало впровадження в 2006 р. податку на додану вартість. Одночасно донорська підтримка становила у середньому близько 1 мільярда доларів на рік впродовж п'яти років. Донорська допомога Україні (враховуючи співвідношення чисельності населення Украї-

ни та Боснії і Герцеговини) має становити щонайменше 10 мільярдів доларів на рік. Кошти Світового банку, який у період з липня 1996 р. до червня 2001р. позичив 860 млн дол., призначалися переважно для розвитку інфраструктури, відновлення сільського господарства та проєктів "швидкого старту" (англ. jump-start projects).

Зростаючу роль у фінансуванні військових витрат в ряді Європейських країнах набуло державно-приватне партнерство, в тому числі міжнародне, (прикладом є Італія, Велика Британія, Німеччина, Фінляндія) [33]. Деякі дослідники вважають, що технологічний розквіт Японії після Другої Світової війни відбувся завдяки партнерству між японськими підприємствами та урядом США у сфері розробки військових технологій [34].

Основні стратегії розвитку в поствоєнний період, на думку експертів ОЕСР, полягають у зниженні податкового тиску, підвищенні державної допомоги суб'єктам господарювання, жорсткому контролю за державними видатками [29].

Пропозиції для створення фіскального простору у воєнний період

Запровадження дієвих механізмів формування державного та місцевих бюджетів у воєнний період потребує розширення переліку обмежень щодо застосування окремих норм існуючого законодавства, зокрема, Бюджетного та Податкового кодексів щодо:

- встановлення термінів (не пізніше 15 липня року, що передувє плановому) внесення змін до законодавства, які впливають на показники бюджету (п.3 статті 27 БКУ);

- граничного обсягу Резервного фонду бюджету, який не може перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету (частини третьої статті 24 БКУ);

- складу захищених видатків бюджету (стаття 55 БКУ) у частині оплати праці працівників бюджетних установ, яку доцільно обмежити сумами, що не перевищують певних меж розмірів мінімальної заробітної плати.

Крім того, слід передбачити призупинення положення щодо можливості розміщення бюджетних коштів на депозитах у банках та придбання цінних паперів.

В умовах воєнного стану, на нашу думку, доцільно запровадити також обмеження витрат на оплату праці та утримання членів правління та спостережних рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Це дозволить зменшити собівартість продукції, збільшити суми прибутку до оподаткування, чистого прибутку, а отже — платежів до бюджету від податку на прибуток підприємств. Крім цього, це дозволить не підвищувати тарифи на пасажирські перевезення, житлово-комунальні послуги тощо, а також зменшить бюджетні видатки на житлові субсидії населенню.

В умовах воєнного стану для забезпечення додаткових фінансових потреб держави можуть використовуватися:

- податок на майно, відмінне від земельних ділянок, що стягуватиметься за більшими, ніж існували у мирний час, ставками; збільшення ставки податку на майно фізичних осіб, у власності яких більше одного об'єкта житлової (нежитлової) нерухомості, в тому числі їх часток;

- одноразовий податок на майно високої вартості;

- податок на високі доходи фізичних осіб (на доходи, що перевищують 20-кратний розмір мінімальної місячної заробітної плати) за збільшеними ставками;

- випуск державних цінних паперів (як примусові позики держави), що розповсюджуються серед власників дорогого майна та отримувачів високих доходів. Пізніше позики можуть бути погашені або переведені в податок на майно або інший податок на багатих;

- рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин за збільшеними ставками;

— продаж прав на видобуток та експлуатацію природних ресурсів.

Згідно з висновками німецьких експертів [19] — це створює стимули для платників таких податків краще піклуватися про фіскальне та економічне здоров'я своєї країни.

Напрями розширення фіскального простору України у поствоєнний період

На початковий період поствоєнного відновлення країни доцільним було б призупинення обслуговування державного боргу, а також вирішення питання щодо списання зовнішньої заборгованості України.

Поряд з цим, формування бюджетних доходів у посткризових умовах потребує забезпечення ефективної мобілізації податкових надходжень. За висновками експертів Світового банку та МВФ вирішення цього питання залежить як від характеристик податкової системи країни, так і умов податкового адміністрування, що визначаються, зокрема, використанням [35; 36]:

- податків, які мінімально викривляють економічні рішення суб'єктів господарювання (серед яких, ПДВ та податки на майно);

- єдиної ставки податку на прибуток підприємств на рівні, що відповідає максимальній ставці податку на доходи фізичних осіб;

- широкої бази оподаткування за основними податками та відсутністю необґрунтованих звільнень;

- заходів податкового аудиту, що засновані на чітких керівних принципах та наборі прозорих критеріїв оцінки ризиків та відбору платників податків для контролю.

Забезпечення ефективної мобілізації доходів є важливою передумовою не лише збільшення бюджетних надходжень, але й економічного зростання країни. Експерти МВФ відзначають, що біля 90% країн, які покращили свій рейтинг за індикатором ефективності мобілізації доходів, втратили свій статус нестабільних і постраждалих від конфлікту держав [30].

Податкова політика має сприяти якнайшвидшому відновленню та успішному довгостроковому розвитку економіки країни. Відтак, належна увага в процесі поствоєнного реформування податкової системи має приділятися не лише проблемі акумулювання податкових надходжень, а й дотриманню принципів справедливості оподаткування, пов'язаних із розподілом податкового навантаження між платниками податків та між верствами населення з різним рівнем доходів у відповідності до їх платоспроможності.

Важливим напрямом поствоєнного реформування податку на доходи фізичних осіб з метою забезпечення його соціальної справедливості має бути перехід до визначення розміру податкового зобов'язання на основі нетто-величини оподаткованого доходу (у т.ч. сімейного доходу), тобто доходу за вирахуванням витрат, пов'язаних із отриманням цього доходу [37]. До таких витрат, зокрема, належать витрати на задоволення основних життєвих потреб платника податку (на рівні величини прожиткового мінімуму, включаючи певну суму коштів на оплату житла); додаткові витрати на утримання дітей, майбутніх матерів, інвалідів, осіб літнього віку, у випадку хвороби; витрати на освіту платника податку та його дітей; відрахування на обов'язкове пенсійне і соціальне страхування. На необхідність дотримання принципу свободи від оподаткування прожиткового мінімуму звертав увагу ще у минулому столітті знаний український фінансист М.І. Мітіліно, оскільки це дає змогу платнику податку задовольнити його насущні потреби раніше, ніж він віддасть частину своїх доходів державі [38].

Зниження доходів бюджету в короткостроковому періоді у наслідок переходу на оподаткування нетто-доходів фізичних осіб буде компенсовано підвищенням платоспроможності сімей із низькими доходами, що є важливим фактором розвитку економіки, та збільшен-

Таблиця 3. Оцінка шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації

Напрями визначення шкоди та збитків	Відповідно до методики, що буде затверджена наказом
1. Людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати в результаті збройної агресії Російської Федерації, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг.	Мінсоцполітики
2. Економічні втрати, пов'язані з людськими втратами (непрямі економічні втрати, пов'язані із зменшенням чисельності населення та відповідного зменшення економічних показників країни).	Мінекономіки
3. Військові втрати — людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов'язані з бойовими діями.	Міноборони
4. Втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху.	MBC
5. Втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення.	Мінрегіону
6. Втрати земельного фонду, а також пов'язану з ними упущену вигоду.	Мінагрополітики
7. Втрати лісового фонду та пов'язані з ними витрати.	Міндовкілля
8. Втрати надр, а також екологічна шкода, завдану навколишньому природному середовищу під час самовільного користування надрами.	Міндовкілля
9. Втрати акваторії (втрачена частина територіальних вод України в акваторії Чорного та внутрішніх вод України в акваторії Азовського морів) та відповідна упущена вигода.	Міндовкілля
10. Збитки, завдані природно-заповідному фонду, та пов'язані з ними витрати.	Держекоінспекції
11. Втрати інфраструктури транспорту, телекомунікаційної мережі і зв'язку.	Мінінфраструктури
12. Втрати енергетичної інфраструктури (зруйновані газо-, нафтопроводи, лінії електропередачі, інші об'єкти енергетичної інфраструктури).	Міненерго
13. Втрати культурної спадщини.	МКІП
14. Економічні втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущена вигода від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності.	Мінекономіки та Фонд державного майна
15. Втрати установ та організацій усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна.	Мінекономіки та Фонд державного майна

Джерело: складено авторами за даними [39].

ням надходжень від непрямих податків (ПДВ), активізацією легальної діяльності у сфері послуг, а також зменшенням бюджетних видатків на житлові субсидії.

У поствоєнний період може бути також збільшено акцизний податок на паливо з одночасним наданням компенсації (прямої державної допомоги) для суб'єктів господарювання — учасників інвестиційно-інноваційних проектів з відновлення та відбудови соціальної й виробничої інфраструктури.

Під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій можуть застосовуватися примусові позики до високодохідних підприємств для фінансування розвитку підприємств пріоритетних видів економічної діяльності (у обмін на акції або боргові папери таких підприємств).

Основою формування бюджетних програм відбудови національної економіки, на нашу думку, мають бути суспільні пріоритети, визначені з урахуванням оцінки шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (табл. 3).

У поствоєнний період важливим є продовження підтримки бізнесу — збереження певних податкових пільг воєнного періоду, запровадження податкових пільг на інвестиційно-інноваційну діяльність та прямої бюджетної підтримки інвестиційно-інноваційних проектів суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

Аналіз тенденцій мобілізації податкових надходжень до, під час та після періодів конфлікту у ряді порушених конфліктом країн виявляє тенденцію до суттєвого зменшення податкових доходів. Це вказує на те, що укріпленню податкової системи має належати цент-

ральне місце у стратегії поствоєнного розвитку економіки і держави. При цьому у процесі реформування податкової системи увага має приділятися не лише завданням забезпечення ефективної мобілізації доходів, а й дотримання принципів справедливості оподаткування.

Створення фіскального простору для вирішення оборонних, гуманітарних та економічних завдань у період воєнного стану потребує застосування специфічних внутрішніх джерел фінансування бюджетних витрат, зокрема, збільшення оподаткування високих доходів і майна високої вартості, збільшення податків та зборів на видобуток природних копалин, підвищення акцизного податку на нафтопродукти, алкоголь і тютюн, запровадження примусових позик до отримувачів високих доходів.

Збільшення фінансових ресурсів Уряду у період поствоєнного економічного відновлення потребує залучення значних обсягів міжнародної бюджетної допомоги (щорічно не менше 10 млрд дол. у вигляді грантів), призупинення обслуговування державного боргу, а також вирішення питання щодо списання зовнішньої заборгованості України.

Під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій можуть застосовуватися примусові позики до високодохідних підприємств для фінансування розвитку підприємств пріоритетних видів економічної діяльності (у обмін на акції або боргові папери таких підприємств), а також співфінансування з державою та міжнародними орга-

нізаціями інвестиційних проектів за пріоритетами, визначеними з урахуванням оцінки шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Література:

1. World Economic Outlook. War Sets Back the Global Recovery. 2022, International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022> (дата звернення: 25.04.2022).
2. Fournier J.-M., Gaspar V., Medas P., Perrelli R. A. 2022. Governments Need Agile Fiscal Policies as Food and Fuel Prices Spike. URL: <https://blogs.imf.org/2022/04/20/governments-need-agile-fiscal-policies-as-food-and-fuel-prices-spike/> (дата звернення: 25.04.2022).
3. World Food Situation. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (дата звернення: 25.04.2022).
4. Ohiorhenuan J.-F.E., Stewart F. 2008. Post-Conflict Economic Recovery. Enabling Local Ingenuity. UN Development Programme. Bureau for Crisis Prevention and Recovery. URL: www.un.org/Publications (дата звернення: 25.04.2022).
5. Gupta S., Tareq S., Clements B., Segura-Ubierno A., Bhattacharya R., Mattina T. 2005. Rebuilding Fiscal Institutions in Postconflict Countries. IMF. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781589064492.084>
6. Haughton J. 1998. The Reconstruction of a War-Torn Economy: The Next Steps in the Democratic Republic of Congo, Harvard Institute for International Development, 37 p.

7. Boogaard V., Prichard W., Milicic N., Benson M. 2016. Tax revenue mobilization in conflict-affected developing countries. Working Paper 2016/155. Helsinki: UNU-WIDER. URL: <https://www.wider.unu.edu/publication/tax-revenue-mobilization-conflict-affected-developing-countries> (дата звернення: 25.04.2022).
8. Mauro P., Villafuerte M. 2013. Past Fiscal Adjustments: Lessons from Failures and Successes. IMF Economic Review. Vol. 61, No. 2, 379—404.
9. Яковенко Р.В. Управління економічною системою України в умовах російської агресії. Економіка та держава. № 3/2022. С. 49—52.
10. Sri Lanka's Trade Policy: Reverting to Dirigisme? The World Economy. 2012. DOI: 10.1111/twec.12039.
11. Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва", 2020. Державна служба статистики України. Київ. 2021. 131 с.
12. Марченко С. "Більш ніж \$3 млрд коштів, що ми залучили від партнерів, уже пішли в бюджет". URL: https://lb.ua/economics/2022/03/28/511285_sergiy_marchenko_bilsh_nizh_3_mlrld.html (дата звернення: 25.04.2022).
13. Марченко С. "Україні замало тих фінансових ресурсів, які вже виділили західні країни". URL: <https://mind.ua/news/20239557-marchenko-ukrayini-zamalo-tih-finsanovih-resursiv-yaki-vzhe-vidilili-zahidni-krayini> (дата звернення: 25.04.2022).
14. Heller P. 2005. Understanding Fiscal Space. IMF Policy Discussion Paper 05/4. International Monetary Fund, Washington, DC. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2005/pdp04.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).
15. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Рішення Ради Національного банку України 15.04.2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kreditnoyi-politiki-na-period-voennogo-stanu> (дата звернення: 25.04.2022).
16. НБУ викупив військові облигації ще на 20 млрд грн URL: <https://finbalance.com.ua/news/nbu-zdiysniv-druhiy-vikup-viyskovikh-oblihaty-na-20-mlrd-hrn> (дата звернення: 25.04.2022).
17. Eichengreen B. 1989. The Capital Levy in Theory and Practice. NBER Working Paper. No. 3096. URL: www.nber.org/papers/w3096 (дата звернення: 25.04.2022).
18. Mann F. K. 1928. Wehrbeitrag. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 8. Band. Jena, 951—960.
19. Bach S. Vermögensabgaben — ein Beitrag zur Sanierung der Staatsfinanzen in Europa. DIW Wochenbericht, 2012, № 28. S.3—11.
20. Mann F.K. 1925. Reichsnotopfer. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 6. Band. Jena, 1222—1228.
21. Deutsches Reichsgesetz über die Zwangsanleihe. Vom 20. Juli 1922. Finanzarchiv 39, 205 ff. URL: www.jstor.org/stable/pdfplus/40906359.pdf (дата звернення: 25.04.2022).
22. Die Quelle floß so Schon. Der Spiegel 44/1954, 7-8. URL: www.spiegel.de/spiegel/print/d-28957744.html (дата звернення: 25.04.2022).
23. BVerfGE 4, 7 — Investitionshilfe. Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 20. Juli 1954. URL: www.servat.unibe.ch/dfr/bv004007.html (дата звернення: 25.04.2022).
24. Torregrosa-Hetland S., Sabate O. 2018. Income tax and war inflation: was the blood tax compensated by taxing the rich? URL: <https://www.ehs.org.uk/dotAsset/8706c2fa-8c55-4d40-bfa5-75177223df68.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).
25. War Revenue Act passed in U.S. 1917. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/war-revenue-act-passed-in-u-s> (дата звернення: 25.04.2022).
26. Learn about your taxes. URL: <https://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/tax/individuals/educational-programs/learning-about-taxes/learning-material/module-1-understanding-taxes/history-taxes.html> (дата звернення: 25.04.2022).
27. Moore M. 2008. Between coercion and contract: competing narratives on taxation and governance. In Taxation and State Building in Developing Countries: Capacity and Consent. Cambridge University Press: Cambridge. pp. 34—63. doi:10.1017/CBO9780511490897.002
28. Collier P. 2009. Post-Conflict Recovery: How Should Strategies be Distinctive? Journal of African Economies. 18, AERC Supplement: i99—i131.
29. Hoeffler A. 2012. Growth, Aid and Policies in Countries Recovering from War, OECD Development Cooperation Working Papers. N 2, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/5k49dfgl38wb-en>.
30. Building Fiscal Capacity in Fragile Space. IMF Policy Paper. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2017. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2017/06/14/pp041817building-fiscal-capacity-in-fragile-state> (дата звернення: 25.04.2022).
31. CEIC Global Database. URL: https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/weo-report?c=963&s=GGSB_NPGDP,&sy=1990&ey=2021&ssm=0&scsm=1&ssc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1 (дата звернення: 25.04.2022).
32. Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Reconstruction and the Transition to a Market Economy An OED Evaluation of World Bank Support 2004, International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14900> (дата звернення: 25.04.2022).
33. PwC The Defence Industry in the 21st Century. 2005. URL: https://www.pwc.pl/en/publikacje/defence_industry_ads.pdf (дата звернення: 25.04.2022).
34. Martin S. 1996. Defense Industrialisation Through Offsets: The Case of Japan. 42 p.
35. World Bank Group. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/964161594254019510/Revised-Classification-of-Fragility-and-Conflict-Situations-web-FY21.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).
36. CPIA Criteria 2017, World Bank Groups, 2018, 49 p. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/5976815628-69817624/CPIA-Criteria-2017-new-version.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).
37. Шумська С., Луїна І., Вахненко Т. Меморандум уряду України з економічної політики (1997-1998 рр.) і завдання держави у ринковій економіці. Банківська справа. 1998. № 2. С. 49.
38. Мітіліно М.І. Основи фінансової науки. Київ: Державне вид-во України, 1929. С. 125.
39. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. Дата оновлення: 20.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

References:

1. International Monetary Fund (2022), "War Sets Back the Global Recovery", World Economic Outlook, available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022> (Accessed 25 April 2022).
2. Fournier, J.-M., Gaspar, V., Medas, P. and Perrelli, R.A. (2022), "Governments Need Agile Fiscal Policies as Food and Fuel Prices Spike", available at: <https://blogs.imf.org/2022/04/20/governments-need-agile-fiscal-policies-as-food-and-fuel-prices-spike/> (Accessed 25 April 2022).
3. FAO (2022), "World Food Situation", available at: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (Accessed 25 April 2022).
4. Ohiorhenuan, J.-F.E. and Stewart, F. (2008), "Post-Conflict Economic Recovery". Enabling Local Ingenuity. UN Development Programme. Bureau for Crisis Prevention and Recovery, available at: www.un.org/Publications (Accessed 25 April 2022).

5. Gupta, S., Tareq, S., Clements, B., Segura-Ubiergo, A., Bhattacharya, R. and Mattina, T. (2005), "Rebuilding Fiscal Institutions in Postconflict Countries", IMF, available at <https://doi.org/10.5089/9781589064492.084> (Accessed 25 April 2022).
6. Haughton, J. (1998), *The Reconstruction of a War-Torn Economy: The Next Steps in the Democratic Republic of Congo*, Harvard Institute for International Development, Cambridge, USA.
7. Boogaard, V., Prichard, W., Milicic, N. and Benson, M. (2016), "Tax revenue mobilization in conflict-affected developing countries", Working Paper 2016/155, Helsinki: UNU-WIDER, available at: <https://www.wider.unu.edu/publication/tax-revenue-mobilization-conflict-affected-developing-countries> (Accessed 25 April 2022).
8. Mauro, P. and Villafuerte, M. (2013), "Past Fiscal Adjustments: Lessons from Failures and Successes", IMF Economic Review, vol. 61, No. 2, pp. 379—404.
9. Yakovenko, R.V. (2022), "Management of the economic system of Ukraine in the conditions of Russian aggression", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3/2022, pp. 49—52.
10. Athukorala, Prema-chandra (2012), "Sri Lanka's Trade Policy: Reverting to Dirigisme?", *The World Economy*, Vol. 35, Issue 12, pp. 1662—1686. DOI: 10.1111/twec.12039 (Accessed 25 April 2022).
11. State Statistics Service of Ukraine (2021), *Statystychny zbirnyk "Diial'nist' sub'ektiv velykoho, seredn'oho, maloho ta mikropidpriemnytstva"*, 2020 [Statistical collection "Activities of large, medium, small and micro enterprises" 2020], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
12. Marchenko, S. (2022), "More than \$3 billion of funds we have raised from partners have already gone to the budget", available at: https://lb.ua/economics/2022/03/28/511285_sergiy_marchenko_bilsh_nizh_3_mlrld.html (Accessed 25 April 2022).
13. Marchenko, S. (2022), "Ukraine does not have enough of the financial resources that Western countries have already allocated", available at: <https://mind.ua/news/20239557-marchenko-ukrayini-zamalo-tih-finansovih-resursiv-yaki-vzhe-vidilili-zahidni-krayini> (Accessed 25 April 2022).
14. Heller, P. (2005), "Understanding Fiscal Space", IMF Policy Discussion Paper 05/4. International Monetary Fund, Washington, DC, available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2005/pdp04.pdf> (Accessed 25 April 2022).
15. National Bank of Ukraine (2022), "Basic principles of monetary policy for the period of martial law", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kreditnoi-politiki-na-period-voyennogo-stanu> (Accessed 25 April 2022).
16. FINBALANCE (2022), "The NBU bought another 20 billion hryvnias in military bonds", available at: <https://finbalance.com.ua/news/nbu-zdiysniv-druhiy-vikup-viyskovikh-oblihatyiv-na-20-mlrd-hrn> (Accessed 25 April 2022).
17. Eichengreen, B. (1989), "The Capital Levy in Theory and Practice", NBER Working Paper, N 3096, available at: www.nber.org/papers/w3096 (Accessed 25 April 2022).
18. Mann, F.K. (1928), "Wehrbeitrag", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, vol. 8, pp. 951—960.
19. Bach, S. (2012), "Vermögensabgaben — ein Beitrag zur Sanierung der Staatsfinanzen in Europa", *DIW Wochenbericht*, vol. 28, pp. 3—11.
20. Mann, F.K. (1925), "Reichsnotopfer", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, vol. 6, pp. 1222—1228.
21. Mohr Siebeck Publishing Company (1922), "Deutsches Reichsgesetz über die Zwangsanleihe", available at: www.jstor.org/stable/pdfplus/40906359.pdf (Accessed 25 April 2022).
22. Der Spiegel (1954), "Die Quelle floß so Schon", *Der Spiegel*, vol. 44/1954, pp. 7—8, available at: www.spiegel.de/spiegel/print/d-28957744.html (Accessed 25 April 2022).
23. Bundesverfassungsgericht (1954), "BVerfGE 4, 7 — Investitionshilfe", available at: www.servat.unibe.ch/dfr/bv004007.html (Accessed 25 April 2022).
24. Torregrosa-Hetland, S. and Sabate, O. (2018), "Income tax and war inflation: was the blood tax compensated by taxing the rich?", available at: <https://www.ehs.org.uk/dotAsset/8706c2fa-8c55-4d40-bfa5-751772-23df68.pdf> (Accessed 25 April 2022).
25. A&E Television Networks (2009), "War Revenue Act passed in U.S. 1917", available at: <https://www.history.com/this-day-in-history/war-revenue-act-passed-in-u-s> (Accessed 25 April 2022).
26. Government of Canada (2022), "Learn about your taxes", available at: <http://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/tax/individuals/educational-programs/learning-about-taxes/learning-material/module-1-understanding-taxes/history-taxes.html> (Accessed 25 April 2022).
27. Moore, M. (2008), "Between coercion and contract: competing narratives on taxation and governance. In *Taxation and State Building in Developing Countries: Capacity and Consent*. Cambridge University Press: Cambridge, pp. 34—63. doi:10.1017/CBO9780511490897.002
28. Collier, P. (2009), "Post-Conflict Recovery: How Should Strategies be Distinctive?", *Journal of African Economies*, vol. 18, AERC Supplement: i99—i131.
29. Hoeffler, A. (2012), "Growth, Aid and Policies in Countries Recovering from War", *OECD Development Cooperation Working Papers*, vol. 2, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/5k49dfgl38wb-en>.
30. International Monetary Fund (2017), "Building Fiscal Capacity in Fragile Space", IMF Policy Paper, available at: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2017/06/14/pp041817building-fiscal-capacity-in-fragile-state> (Accessed 25 April 2022).
31. IMF (2021), "CEIC Global Database", available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/weo-report?c=963,s=GGSB,NPGD-P,&sy=1990&ey=2021&ssm=0&scsm=1&ssc=-0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1> (Accessed 25 April 2022).
32. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank (2004), "Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Reconstruction and the Transition to a Market Economy An OED Evaluation of World Bank Support", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14900> (Accessed 25 April 2022).
33. PwC (2005), "The Defence Industry in the 21st Century", available at: https://www.pwc.pl/en/publikacje/defence_industry_ads.pdf (Accessed 25 April 2022).
34. Martin, S. (1996), "Defense Industrialisation Through Offsets: The Case of Japan", 42 p.
35. World Bank Group (2022), "Revised Classification of Fragility and Conflict Situations for World Bank Group Engagement", available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/964161594254019510/Revised-Classification-of-Fragility-and-Conflict-Situations-web-FY21.pdf> (Accessed 25 April 2022).
36. World Bank Groups (2018), "CPIA Criteria 2017", available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/59768-1562869817624/CPIA-Criteria-2017-new-version.pdf> (Accessed 25 April 2022).
37. Shums'ka, S., Lunina, I. and Vakhnenko, T. (1998), "Memorandum of the Government of Ukraine on economic policy (1997—1998) and the tasks of the state in a market economy", *Bankiv'ska sprava*, vol. 2, p. 49.
38. Mitilino, M.I. (1929), *Osnovy finansovoi nauky [Fundamentals of financial science]*, Derzhavne vyd-vo Ukrainy, Kyiv.
39. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On approval of the Procedure for determining the damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 25 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 26.04.2022 р.

В. І. Радько,

д. е. н., доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-6740-9527

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.29

РОЛЬ І МІСЦЕ САМОВРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА УКРАЇНИ

V. Radko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Organization of Entrepreneurship
and Exchange Activities, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE ROLE AND PLACE OF SELF-GOVERNING INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF DAIRY FARMING IN UKRAINE

Стаття присвячена ролі і місцю самоврядних організацій в розвитку молочного скотарства України. Доведено, що серед основних гальмівних чинників розвитку самоврядних організацій слід виділити такі: в Україні законодавчо не прийнято єдину концепцію розвитку саморегулювання, визначення саморегулювання і саморегулювних організацій, та засад діяльності таких організацій.

Встановлено, що недостатня активність громадськості в доопрацюванні та просуванні відповідних законопроектів не дала змоги розширити коло застосування механізмів саморегулювання в аграрній сфері.

На нашу думку, галузеві загальноукраїнські молочні асоціації повинні охоплювати 2/3 сільськогосподарських підприємств — виробників молока незалежно від рівня концентрації поголів'я корів у господарстві.

Представники асоціацій повинні брати участь у формуванні державної політики розвитку молочного скотарства, як представники суспільно значимих інтересів сільськогосподарських товаровиробників спільно із зацікавленими органами державної влади та створенні умов для нормативного забезпечення виробництва якісної, безпечної для життя населення, конкурентоздатної продукції молочного скотарства.

Аналіз взаємовідносин між інституціями молочного скотарства свідчить про їх переважно двосторонній характер з орієнтацією на вирішення локальних проблем. Проте показники Державної програми розвитку молочного скотарства та програми "Відроджене скотарство" не виконано, що свідчить про відчутну розбалансованість взаємозв'язків між усіма інституціями.

Відсутність діалогу між державними органами влади наукою, виробниками та громадськими організаціями стала однією із причин того, що Україна не змогла кращим чином використати свої потенційні переваги членства у СОТ в аграрній сфері.

Відродження молочного скотарства не можливе без координації зусиль державних органів в особі Міністерства аграрної політики та продовольства України, місцевих органів влади, самоврядних організацій, виробників молока, освітніх закладів і наукових установ. Вважаємо, що такою інституцією може бути Координаційна рада при Мінагрополітиці України.

Вона є координуючим та консультативно-дорадчим органом, що сприяє взаємодії представників сільськогосподарських товаровиробників, самоврядних організацій, наукових установ та освітніх закладів з органами державної влади для вироблення пропозицій щодо формування й реалізації державної політики стосовно до галузі молочного скотарства.

The article is devoted to the role and place of self-governing organizations in the development of dairy farming in Ukraine. It is proved that among the main obstacles of the self-governing organizations development are the following: Ukraine has not legally adopted a single concept for the development of self-regulation, the definition of self-regulation and self-regulatory organizations, and the principles of such organizations.

It was established that the lack of public activity in finalizing and promoting the relevant draft bills did not allow to expand the scope of self-regulatory mechanisms in the agricultural sector.

In our opinion, the branch all-Ukrainian dairy associations should cover 2/3 of agricultural enterprises — milk producers, regardless of the level of cows concentration at the farm.

Representatives of associations should participate in the formation of state policy for dairy development, as representatives of socially important interests of agricultural producers together with interested public authorities and create conditions for regulatory production of quality, safe for life, competitive dairy products.

Analysis of the relationship between dairy institutions shows their mostly bilateral nature with a focus on solving local problems. However, the indicators of the State Program for the Development of Dairy Livestock and the "Revived Livestock" program have not been met, which indicates a significant imbalance in the relationship between all institutions.

The lack of dialogue between public authorities, science, producers and NGOs has been one of the reasons why Ukraine has not been able to make the most of its potential benefits from WTO membership in agriculture.

The revival of dairy farming is not possible without the coordination of efforts of state authorities represented by the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, local authorities, self-governing organizations, milk producers, educational institutions and research institutions. We believe Coordination Council under the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine could be as such institution.

It is a coordinating and advisory body that facilitates the interaction of representatives of agricultural producers, self-governing organizations, research institutions and educational institutions with public authorities to develop proposals for the formation and implementation of state policy in dairy farming.

Ключові слова: молочне скотарство, інституційне середовище, самоврядні організації, інституція, сільськогосподарські товаровиробники.

Key words: dairy cattle breeding, institutional environment, self-governing organizations, institution, agricultural commodity producers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В результаті аграрних реформ створена багатокладна сільська економіка. Сільгосптоваровиробники тепер самостійно формують структуру та обсяги виробництва, вибирають спеціалізацію та канали реалізації виробленої продукції, вибудовують партнерські взаємини з різними суб'єктами економіки. Враховуючи переваги кооперації та агропромислової інтеграції, господарюючи суб'єкти об'єднуються у різні галузеві спілки та асоціації. Сільгосптоваровиробники найбільш охоче беруть участь у такій формі інтеграції, тому що на першому етапі вони вибудовують партнерські відносини як самостійні юридичні особи, будучи повноправними партнерами того чи іншого галузевого союзу чи асоціації.

Об'єктивною передумовою для створення таких об'єднань є те, що ці структури помітно полегшують вихід їх членів на ринок постачання та ринок збуту, оскільки більшість з них не в змозі це здійснити самостійно, без взаємодії партнерів з інтеграційного формування, які потребують аналогічних потреб. Необхідність створення інтегрованих формувань підтверджується ще й тим, що економічний потенціал та інші його види (інформаційний, маркетинговий, лізинговий) кожного з суб'єктів господарювання помітно множаться об'єднанням їх у різноманітні союзи та асоціації. Дані організації, крім наведених питань, вирішують проблеми та соціально-економічний захист вітчизняних сільгосптоваровиробників, координують ринкові взаємини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інституційні аспекти розвитку аграрного бізнесу знайшли місце у дослідженнях Г. Калетніка, Ю. Лопатинського, О. Шпикуляка, І. Кириленка, О. Ходаківської, О. Прутської, В. Мазура, І. Гончарук, Т. Ємчик, С. Лутковської, Б. Буркинського, М. Хвесика, Г. Марушевського, С. Ковальчук, Д. Токарчук та ін. Проте, швидкоплинні зміни умов діяльності сільськогосподарських підприємств - виробників молока, що вимагає консолідації зусиль шляхом створення самоврядних організацій.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробці теоретичних засад щодо посилення самоврядних організацій в забезпеченні діяльності сільськогосподарських підприємств — виробників молока.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливу роль у формуванні сприятливого інституційного середовища виробників молока повинні відігравати професійні об'єднання. Нині існують дві професійні самоврядні організації, які об'єднують виробників молока — Асоціація виробників молока (АВМ) та Українська голштинська асоціація. Як свідчить досвід країн світу, зокрема Швейцарії, кожна ланка в ланцюгу виробництва молока і молочних продуктів представлена єдиною парасольковою організацією. Так, понад 22000 виробників молока в Швейцарії належать до 12 регіональних об'єднань виробників молока, які в свою чергу є членами парасолькової асоціації Швейцарських виробників молока [1].

На нашу думку, серед основних гальмівних чинників розвитку самоврядних організацій слід виділити такі: в Україні законодавчо не прийнято єдину концепцію розвитку саморегулювання, визначення саморегулювання і саморегулювних організацій, та засад діяльності таких організацій. У науковій літературі, чинному законодавстві та розроблених законодавчих ініціативах вживаються поняття: "саморегулювні організації", "репрезентативні саморегулювні організації", "організації професійного самоврядування"; у галузі сільського господарства законодавчо започатковано лише перші кроки в розвитку саморегулювання. Поки що відсутнє законодавство, яке передбачало б запровадження саморегулювання у тій чи іншій підгалузі в рослинництві чи тваринництві; загальноприйнятою практикою законодавчого врегулювання діяльності саморегулювних організацій став підхід, яким передбачено, спеціальні закони, що регулюють ту чи іншу підгалузь або сектор економіки й містять положення щодо можливості запровадження саморегулювних організацій, а відповідними підзаконними актами деталізуються порядок набуття статусу

су саморегулювальної організації, її функції, вимоги до організації тощо; чинні нормативно-правові акти передбачають добровільність участі у саморегулювальних організаціях, а в окремих випадках встановлюються вимоги щодо мінімального рівня членства в організаціях для набуття статусу саморегулювальних; чинний Закон України "Про громадські об'єднання" надає можливість громадським організаціям виконувати окремі функції саморегулювання. До того ж, як переконує практика, функціонують галузеві асоціації та громадські організації, які без статусу саморегулювальних організацій де-факто виконують окремі функції саморегулювання, хоча формально ці функції закріплено за відповідними органами державної влади; у частині саморегулювання в аграрній сфері використовувався підхід щодо запровадження окремого рамкового закону для аграрної галузі з одночасним внесенням змін до низки законів, що регулюють підгалузі сільського господарства, з метою включення до них відповідних положень щодо принципів саморегулювання [2]. Недостатня активність громадськості в доопрацюванні та просуванні відповідних законопроектів не дала змоги розширити коло застосування механізмів саморегулювання в аграрній сфері.

З метою оцінки діяльності галузевих професійних об'єднань скористаємося даними анкетного обстеження, проведеного в межах виконання проекту USAID "Підтримка аграрного і сільського розвитку" ("Агро-сільрозвиток").

Як свідчать результати дослідження основним напрямком діяльності АВМ є надання консультацій для ветеринарно-технологічного супроводу господарств-членів. Крім того, приділяється значна увага інформаційно-аналітичній та юридичній підтримці сільськогосподарських підприємств — виробників молока, шляхом розміщення на сайті Асоціації щомісячних аналітичних звітів про стан ринку молока і молокопродуктів в Україні та світі та видання журналу "Молоко і ферма". Експерти та учасники галузі молочного скотарства відзначають, що за всі роки незалежності України останні три роки були найбільш турбулентними щодо кардинальних змін у правовому полі діяльності аграрних підприємств. Реагуючи на потреби господарств-учасників, АВМ започаткувала послугу з оперативного консультування господарств у форматі телефонної "Гарячої юридичної лінії" (із залученням послуг незалежних юридичних експертів), освітні семінари та вебінари, ініціює та фінансує роботу над законодавчими ініціативами. Діяльність з удосконалення правового поля молочного скотарства України стала одним із ключових напрямів роботи АВМ.

Перспективним напрямком у діяльності Української Голштинської асоціації, який активно використовують виробники асоціації в ЄС, США та інших розвинутих країнах, є формування власних стандартів якості продукції чи послуг, що виробляються або надаються її членами. Наша держава не займається покращенням генетичного потенціалу вітчизняних порід корів та експортом українських нетелей на світовий ринок, що могло б дати додаткову вартість власникам тварин [3].

Також пріоритетним напрямком діяльності Асоціації виробників молока є популяризацію молочних продуктів серед населення. Так, у 2015 р. Асоціація започаткувала всеукраїнський проект "Я люблю молоко", який реалізується за кількома напрямками. Зокрема, почав працювати інтернет-портал про молоко — iLoveMilk.info, що не має аналогів в Україні. Крім того, з травня 2018 року АВМ разом із провідними молокопереробними підприємствами організовує екскурсії для школярів із різних міст у найкращі молочні господарства та на переробні підприємства. Мета таких екскурсій — підвищити рівень обізнаності дітей про молоко та прищепити їм культуру споживання цього продукту, від якого залежить здоров'я людини.

Усі асоціації представляють інтереси своїх членів в органах державної влади. Так, представники АВМ були задіяні в кількох робочих групах Мінагрополітики: з удосконалення політики розвитку молочної галузі та формування ринку молока; з питань, пов'язаних із кормовиробництвом та дотаціями; щодо впровадження ідентифікації і реєстрації великої рогатої худоби у присадибних господарствах та надання їм ветеринарних послуг; Української голштинської асоціації — щодо внесення змін до Закону України "Про племінну справу".

Асоціація виробників молока України створила Консультативний центр, який налічував на початку своєї діяльності чотири експерти, а тепер 35, є організатором Міжнародного молочного конгресу та Національних днів ферми. Подібні консультативні центри існують лише в таких успішних аграрних країнах, як Нідерланди, Ізраїль, Німеччина та США. Це дало змогу Асоціації досягти вже відчутних позитивних результатів.

Завдяки роботі Консультативного центру при Асоціації середні надой господарств-членів АВМ зросли від 4500 до 7650 кг/корова/рік (у провідних сільськогосподарських підприємств — понад 11 000 кг/корова/рік), у середньому по Україні — 5660 кг/корова/рік. З усього обсягу зданого на переробку молока екстра-гатунку майже 30% — вироблене в господарствах-членах Асоціації.

До складу АВМ входять близько 50 висококонцентрованих сільськогосподарських підприємств; Української голштинської асоціації — 8 суб'єктів підприємницької діяльності. Отже, ці асоціації лобюють інтереси незначної групи господарств корпоративного сектору аграрної економіки України. Необхідно зазначити, що не є членами самоврядних організацій особисті селянські господарства, сільськогосподарські підприємства малих організаційно-правових форм господарювання.

На нашу думку, основними перешкодами для розвитку АВМ є неузгодженість і суперечності в чинному законодавстві, що регламентують діяльність сільськогосподарських кооперативів (Закон про сільськогосподарську кооперацію, Закон про кооперацію, Цивільний та Господарський кодекси); зарегульованість Законів України "Про племінну справу" та "Про ветеринарну медицину"; відсутність нормативно-правових актів, що регламентують та підтримують діяльність саморегулювальних організацій; корупційна складова Проекту Закону України "Про оцінку екологічного впливу на довкілля"; труднощі з ухваленням Проекту Закону України "Про внесення змін до закону України про молоко і молочні продукти (щодо молоковісних продуктів)"; суперечності та несправедливе обмеження розміру бюджетної дотації, отримуваної виробниками молока, згідно з положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2017 р. № 179 "Про затвердження Порядку ведення та форми Реєстру отримувачів бюджетної дотації, а також порядку надання відповідної інформації Державною фіскальною службою та Державною казначейською службою"; Української голштинської асоціації — застарілий Закон України "Про племінну справу" обмежує можливість її співпраці з господарствами щодо ведення племінного обліку, реєстру та в цілому вибору ефективного використання генетичних тенденцій світових зразків. Майже п'ять років державні органи влади не проводять роботу з поліпшення генетичного потенціалу тварин, не контролюють ведення племінного обліку.

На нашу думку, галузеві загальноукраїнські молочні асоціації повинні охоплювати 2/3 сільськогосподарських підприємств — виробників молока незалежно від рівня концентрації поголів'я корів у господарстві.

Представники асоціації повинні брати участь у формуванні державної політики розвитку молочного скотарства, як представники суспільно значимих інтересів сільськогосподарських товаровиробників спільно із зацікавленими органами державної влади та створенні умов для нормативного забезпечення виробництва які-

сної, безпечної для життя населення, конкурентоздатної продукції молочного скотарства [4].

Асоціації виробників молока на добровільній основі можуть надавати пропозиції за пріоритетними напрямками розвитку науково-дослідних робіт у сфері реалізації державної аграрної політики, розробки технічних регламентів, необхідних для функціонування системи технічного регулювання галузі, а також щодо реформування системи стандартизації в сільському господарстві [5].

Розвиток молочного скотарства неможливий без залучення інноваційних розробок вітчизняних учених — науковців НДІ НААН. Незважаючи на певні труднощі з фінансуванням, відтоку молодих перспективних науковців за кордон, наукові установи пропонують інноваційні розробки, щодо розвитку галузі молочного скотарства. Так, науковцями під керівництвом А.І. Фененка розроблено проект концепції точного тваринництва для ферм з виробництва молока та концептуальну модель технологічного процесу виробництва молока, що дає змогу управляти продуктивністю корів. У межах наукової програми "Розроблення інноваційних технологій виробництва, систем годівлі та методів селекції великої рогатої худоби і забезпечення якості продукції скотарства" розроблено методику контролю і маркування селекційних процесів за створення популяції великої рогатої худоби. Сформовано електронну базу даних за основними господарсько-корисними ознаками, яка налічує 4339 корів за 8 стадами, з них лактуючих — 2209. Незважаючи на значимість наукових розробок, ступінь їх впровадження у виробництво надзвичайно низький [6].

Так, у 2016 р. по напрямках "Зоотехнія" та "Ветеринарна медицина" частка впроваджених у виробництво результатів фундаментальних наукових досліджень стала відповідно 37,7 і 18,4 %, прикладних — 49,4% і 32,5. Ці показники є надзвичайно низькими і свідчать про те, що наукові дослідження не становлять інтересу для менеджменту сільськогосподарських підприємств через їх низьку конкурентоспроможність порівняно з високоінноваційними розробками іноземних учених.

Подібна ситуація склалася й щодо підготовки кадрів для молочного скотарства. За результатами дослідження, майже половина менеджменту опитаних сільськогосподарських підприємств — виробників молока Київської, Вінницької та Хмельницької областей, не задоволена знаннями та навичками претендентів на роботу. На ринку праці відчувається дефіцит таких професій як ветеринар, зоотехнік з місячною заробітною платою в 2016 р. 5—10 тис. грн. При цьому необхідно відзначити, що рівень оплати для робітничих спеціальностей часто залежить від продуктивності. За цим принципом працюють багато компаній, передбачаючи в мотиваційних програмах досягнення певного рівня продуктивності та кількісних показників [7].

Нині підготовкою студентів аграрного профілю України займається 23 вищих навчальних заклади III—IV рівнів акредитації, з яких 6 мають статус національних, і 118 навчальних закладів I—II рівнів акредитації. За інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України загальна кількість студентів перевищує 190 тис. осіб. Проте лише 20 % від усієї кількості студентів, які навчаються в аграрних ВНЗ, після закінчення навчання працюють за фахом.

Варто зазначити, що потужні аграрні компанії у своїй діяльності надають велику увагу підготовці фахівців спільно з ВНЗ аграрного профілю, де проходить їх навчання. Так, компанія "Ерідон" займається вихованням кваліфікованих спеціалістів у середині компанії, здійснюючи значні інвестиції. Започатковано програму "Стажери", метою якої є пошук і відбір перспективних студентів аграрних ВНЗ із пропонуванням їм у подальшому роботу в компанії.

Як відомо, практику роботи з молоддю ще в 2011 р. започаткувала компанія "Кернел", де діє унікальна про-

грама "Кернел-Шанс". За умовами програми провадиться відбір випускників. Їм пропонується навчання, потім учасники програми впродовж 4-9 місяців проходять стажування на підприємствах цієї компанії. Під керівництвом своїх наставників вони готують дипломні роботи та після завершення навчання захищають їх. У разі успішного захисту студенти стають повноправними працівниками компанії.

На нашу думку, одним із чинників підготовки високоякісних фахівців аграрного профілю є залучення практиків для ведення лабораторно-практичних занять, створення філіалів кафедр безпосередньо на виробництві та проведення певної частини навчального циклу на них і т. ін.

Аналіз взаємовідносин між інституціями молочного скотарства свідчить про їх переважно двосторонній характер з орієнтацією на вирішення локальних проблем [8]. Проте показники Державної програми розвитку молочного скотарства та програми "Відроджене скотарство" не виконано, що свідчить про відчутну розбалансованість взаємозв'язків між усіма інституціями.

Відсутність діалогу між державними органами влади наукою, виробниками та громадськими організаціями стала однією із причин того, що Україна не змогла кращим чином використати свої потенційні переваги членства у СОТ в аграрній сфері.

Неопрацьованість механізмів діалогу бізнесу і влади теж негативно вплинула на ситуацію на ринках, що формувалися в нових умовах. Тому Уряд України почав застосовувати практику підписання договірних актів (меморандумів), у яких закріплював свої наміри впливати на економічну ситуацію та регулювати ринки через професійні громадські організації. Перший такий Меморандум було підписано у березні 2002 р. між Кабінетом Міністрів України та Всеукраїнським союзом сільськогосподарських підприємств, Українською аграрною конфедерацією, національною асоціацією "Укрзернопродукт", асоціацією "Укроліапрот" та Національною асоціацією бірж про узгодження дій на ринку зерна.

Підписання такого Меморандуму стало наочним прикладом формування договірних відносин між урядом і професійними громадськими організаціями для забезпечення сприятливих умов виробникам продукції та всім учасникам ринкового ланцюжка в цій сфері. Однак певна частина зобов'язань сторін так і залишилася намірами.

Підписання внутрішніх меморандумів розглядається як позитивний фактор у налагодженні діалогу бізнесу і влади, проте як документ, що не має ні юридичної сили, ні підконтрольних механізмів, не можна вважати інструментом такого діалогу. До того ж ці дії епізодичного характеру викликані найчастіше розбалансуванням певного ринку, а, отже, необхідністю терміново виправляти ситуацію, зокрема шляхом консультацій з професійними громадськими організаціями.

Відродження молочного скотарства не можливе без координації зусиль державних органів в особі Міністерства аграрної політики та продовольства України, місцевих органів влади, самоврядних організацій, виробників молока, освітніх закладів і наукових установ. Вважаємо, що такою інституцією може бути Координаційна рада при Мін агрополітиці України.

Вона є координуючим та консультативно-дорадчим органом, що сприяє взаємодії представників сільськогосподарських товаровиробників, самоврядних організацій, наукових установ та освітніх закладів з органами державної влади для вироблення пропозицій щодо формування й реалізації державної політики стосовно до галузі молочного скотарства.

Основними принципами діяльності Координаційної ради повинні стати законність, колегіальність, добровільність, компетентність, гласність, незалежність, дотримання норм чинного законодавства. Рішення Ко-

ординаційної ради мають рекомендаційний характер і реалізуються шляхом видання правових актів органів державної влади.

На нашу думку, на Координаційну раду доцільно покласти виконання таких основних завдань: вироблення пропозицій щодо формування й реалізації державної політики в галузі молочного скотарства; організація взаємодії виконавчих органів державної влади, органів місцевого державного управління і місцевого самоврядування, сільськогосподарських підприємств та інших зацікавлених організацій; аналіз і організація громадського обговорення проектів законодавчих актів, а також чинних і підзаконних актів, що регулюють функціонування ринку молока та молокопродуктів; внесення пропозицій з удосконалення чинного законодавства; аналіз і обговорення громадських ініціатив; узагальнення інформації та прийняття підсумкових рішень у формі звернень, пропозицій, висновків рекомендаційного характеру, з подальшим доведенням їх до відома Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України.

Для виконання цих завдань, Координаційну раду потрібно наділити такими повноваженнями: приймати рішення і розробляти пропозиції рекомендаційного характеру; запитувати й отримувати від виконавчих органів державної влади відомості, необхідні для виконання покладених на Координаційну раду завдань; давати доручення членам Координаційної ради з підготовки різних питань для розгляду на її засіданнях; створювати за потреби в установленому порядку робочі групи для вирішення завдань, покладених на Координаційну раду; здійснювати інші повноваження з метою виконання завдань Координаційної ради в межах чинного законодавства.

ВИСНОВКИ

Отже, в Україні триває процес утворення організаційно-правових засад участі громадян у формуванні та реалізації державної політики, який однак, не набув ознак системності та завершеності. Нині Уряд України застосовує практику підписання меморандумів, у яких закріплює свої наміри впливати на економічну ситуацію та регулювання ринків через професійні громадські організації. Меморандуми підписуються здебільшого після факту розбалансування того чи іншого ринку, є епізодичними і не мають юридичної сили. Важливо, щоб координаційні громадські структури при вищих органах влади і громадські ради при органах виконавчої та законодавчої влади стали основними механізмами формального залучення професійних громадських організацій та виробників до участі в ухваленні державних рішень.

Таким чином, потреба у створенні галузевих спілок та асоціацій полягає в тому, що такі структури помітно полегшують вихід їх членів на ринок постачання та ринок збуту і що більшість з них не в змозі це здійснити без взаємодії партнерів, які потребують аналогічних потреб. Необхідність створення спілок підтверджується ще й тим, що економічний потенціал та інші види (інформаційний, маркетинговий, лізинговий та ін) кожного з суб'єктів господарювання помітно множаться об'єднанням їх у різноманітні союзи та асоціації. Ефективна та раціональна взаємодія партнерів призводить до синергетичного ефекту.

Таким чином, різко зростає роль галузевих спілок та асоціацій в АПК як координаторів та інтеграторів усієї виробничо-господарської та соціальної діяльності суб'єктів аграрного виробництва та агропродовольчого ринку.

Саморегульвні організації (СРО) найефективніше контролюють функціонування секторів економіки, де вони створені. СРО сприймаються як найважливіший елемент загальної системи регулювання підприємницької діяльності, який доповнює, котрий іноді замінює управління.

На закінчення необхідно зазначити, що сільськогосподарські товаровиробники свідомо беруть участь у

такій формі інтеграції, як членство в галузевих спілках, яке полегшує вхід на аграрний ринок і дозволяє будувати партнерські відносини як самостійні юридичні особи, будучи повноправними партнерами агропромислового формування союзного типу.

Світовий досвід управління сільським господарством йде саме шляхом партнерства органів державної влади та агробізнесу, що позитивно позначається і на практичних результатах.

Література:

1. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: [монографія] / Ю.М. Лопатинський, В.І. Кифяк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.
2. Економічні аспекти розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах: монографія / [О.М. Варченко та ін.; за ред. О.М. Варченко]; Білоцерків. нац. аграр. ун-т. Біла Церка: БНАУ, 2019. 384 с.
3. Лужанська Т., Пугачов М. Підвищення спроможності галузевих громадських об'єднань як перспектива вдосконалення взаємодії влади і бізнесу в Україні. — К.: Аналітично-дорадчий центр ПРООН, 2008. http://brc.undp.org.ua/img/publications/publ_NGOs.pdf
4. Шпикуляк О.Г. Розвиток інститутів інноваційної діяльності в аграрній сфері: теоретичний аспект. Економіка АПК. 2012. № 5. С. 131—138.
5. Прутська Т.Ю. Інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері. Економіка АПК. 2015. № 2. С. 93.
6. Іванченко В.О. Організаційні засади функціонування інституту підприємництва в економіці. Економіка АПК. 2019. № 9. С. 109—115.
7. Мамчур В.А. Інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока і молокопродуктів. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 41.
8. Тяха І.В. Стан ринку молока: світовий та вітчизняний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 2. С. 33—37.

References:

1. Lopatynskyj, Yu.M. and Kyfiak, V.I. (2014), *Rozvytok ahrarnoho sektora natsional'noi ekonomiky na instytutsijnykh zasadakh* [Development of the agricultural sector of the national economy on an institutional basis], Chernivets'kyj nats. un-t, Chernivtsi, Ukraine.
2. Varchenko, O.M. (2019), *Ekonomichni aspekty rozvytku tvarynnystva v osobystykh selians'kykh hospodarstvakh* [Economic aspects of livestock development in private farms], BNAU, Bila Tserkva, Ukraine.
3. Luzhanska, T. and Puhachov, M. (2008), *Pidvyshchennia spromozhnosti haluzevykh hromads'kykh ob'ednan' iak perspektyva vdoskonalennia vzaiemodii vlady i biznesu v Ukraini* [Increasing the capacity of sectoral public associations as a prospect of improving the interaction between government and business in Ukraine], Analitichno-doradchij tsentr PROON, Kyiv, Ukraine.
4. Shpykuliak, O.H. (2012), "Development of institutes of innovative activity in the agrarian sphere: theoretical aspect", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 131—138.
5. Pruts'ka, T.Yu. (2015), "Institutional support for the development of entrepreneurship in the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 93.
6. Ivanchenko, V.O. (2019), "Organizational principles of the institute of entrepreneurship in economics", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 109—115.
7. Mamchur, V.A. (2017), "Institutional and economic mechanism of milk and dairy products development", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 41.
8. Tykha, I. and Kozachock, I. (2016), "Market of milk condition: world and domestic aspect", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 33—37.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2022 р.

А. О. Кустріч,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-5048-4053
В. І. Кустріч,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-7899-9534

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.34

ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

L. Kustrich,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management,
Uman National University of Horticulture
V. Kustrich,
Candidate for a degree of the programme PhD, Uman National University of Horticulture

INNOVATIONS IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM

Реалізація інноваційних рішень є важливою складовою розвитку підприємства. Одним з інноваційних рішень підприємницької діяльності є цифровізація робочого процесу. Упровадження цифрових технологій спричиняє необхідність реформування усіх бізнес-процесів підприємства, і насамперед, — трансформацію процесів управління персоналом.

У статті проаналізовано інноваційні форми управлінської діяльності у системі кадрового менеджменту підприємства. Окреслено ключові аспекти інноваційної діяльності у системі управління персоналом. Визначено фактори мотивації праці при виборі потенційного роботодавця. З'ясовано, що у більшості українських підприємств служби управління персоналом обмежуються реалізацією програм управління кадровим резервом, призначених для цілеспрямованої підготовки керівників вищої та середньої ланки на підставі складання індивідуальних планів розвитку. Реалізація ефективно функціонуючих процесів менеджменту персоналу, перехід від точкових рішень до системних у рамках цифрового середовища сучасного підприємства дасть змогу підвищити якість та продуктивність праці, більш раціонально використовувати кадрові та інші види ресурсів, що позитивно відобразиться на економічній складовій підприємства. Надано пропозиції щодо удосконалення системи управління персоналом на підприємстві та окреслено напрямки кадрової роботи, які потребують інноваційних рішень.

The high level of aggressiveness of the economic environment that is currently observed determines the search for innovative solutions for the efficiency of functioning of business structures at all stages of their activities. Digitalization of economic activities is one of the main forces of enterprise development by increasing productivity and increasing profits through the creation of fundamentally new products and services. In this case, the introduction of digital technology makes it necessary to reform all business processes of the enterprise, and, first and foremost — the transformation of processes of personnel management.

The practice of management in Ukraine has certain peculiarities due to the specifics of the political, economic and socio-demographic situation. Currently, the national model of human resource management in general and particularly the model of human resource management of Ukrainian enterprises (regardless of the field of activity), has not been fully formed. Given aspect makes it necessary to carry out additional research in order to find innovative ways in the human resources management system.

The purpose of the article is to find an innovative form of management processes in order to form an effective system of human resource management in the enterprise.

The article analyzes the innovative forms of management activities in the system of personnel management of the enterprise. The key aspects of innovative activity in the system of personnel management are defined. The advantages of potential employees in selecting an employer are identified. It has been revealed that most Ukrainian companies' HR management services are limited to the implementation of talent pool management programs designed for targeted training of senior and middle managers on the basis of the creation of individual development plans. At the same time, the implementation of functionally efficient personnel management processes, moving from point solutions to system solutions in the digital environment of the modern enterprise, will be able to increase the quality and productivity of work, more rationally use human and other types of resources and, thereby, will have a positive impact on the economic structure of the company. Practical suggestions for the implementation of innovations in the personnel management system are proposed.

*Ключові слова: менеджмент, персонал, підприємство, інновації, працівник, кадри.
Key words: management, personnel, enterprise, innovation, employee, human resources.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Високий рівень агресивності економічного середовища, що спостерігається наразі, обумовлює пошук інноваційних рішень стосовно ефективності функціонування підприємницьких структур на всіх етапах їх діяльності. Одним з інноваційних рішень, що може бути використане підприємством, є цифровізація процесів економічної діяльності. Цифровізаційні процеси змінюють бізнес, демонетизують і демократизують сферу діяльності підприємства, виступають джерелом сталого конкурентного розвитку суб'єктів господарювання, що опираються на клієнтоорієнтованість і синергію. Цифровізація економічної діяльності є однією з рушійних сил розвитку підприємства, шляхом підвищення продуктивності та збільшення прибутку за рахунок створення принципово нових продуктів та послуг. При цьому впровадження цифрових технологій спричиняє необхідність реформування усіх бізнес-процесів підприємства, і насамперед, — трансформацію процесів управління персоналом.

Практика управлінського менеджменту в Україні має певні особливості, зумовлені специфікою політичної, економічної та соціально-демографічної ситуації. Наразі вітчизняна модель управління персоналом загалом, зокрема й модель управління кадровим потенціалом на українських підприємствах (незалежно від сфери діяльності), до кінця не сформовані. Даний аспект породжує потребу у проведенні додаткових досліджень стосовно пошуку інноваційних шляхів в системі кадрового менеджменту.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є пошук інноваційних форм управлінських процесів з метою формування ефективної системи кадрового менеджменту підприємства.

Зважаючи на мету статті, головним завданням дослідження є визначення ключових аспектів інноваційної діяльності у системі управління персоналом та розробка практичних заходів щодо реалізації інновацій у системі менеджменту персоналу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми управління персоналом висвітлено в дослідженнях багатьох вітчизняних та закордонних учених. Так, Яковенко І.В. та Петряєв О.О. зазначають, що "...ефективне управління персоналом є одним з найважливіших завдань сучасного підприємства. Персонал розглядається як рушійна сила вирішення проблем, які у

свою чергу пов'язані з економічним розвитком підприємства, його ефективного функціонування та конкурентоспроможності. Для того, щоб правильно та раціонально управляти співробітниками потрібні інноваційні методи управління персоналом. Висококваліфікованому управлінцю потрібно обирати такі методи, які будуть найбільш продуктивними та найменш затратними" [1, с. 261]. "Управління організацією стає стратегічним, зумовлюючи потребу адекватної зміни в усіх своїх підсистемах. Насамперед вимога стратегічних перетворень постає перед підсистемою управління людськими ресурсами, роль яких надзвичайно зростає. Саме від конкурентоспроможного компетентного персоналу залежить діловий успіх організації. Управління ним набуває стратегічних функцій, що поступово починають превальювати над традиційними тактичними й оперативними" — зазначає Петрова І.А. [2, с. 7]. Дашко І.М. вважає, що "сучасні умови ринкової економіки зумовлюють потребу в розробленні принципово нових підходів до управління персоналом з усвідомленням того, що головним резервом підприємства є працівники" [3, с. 37].

На думку Гримблата С.О. та Воронова М.В. стратегічна мета всієї системи управління персоналом полягає у розвитку бізнесу компанії за рахунок максимально ефективного використання людського капіталу [10, с. 107]. Система управління персоналом на сучасному підприємстві незалежно від форми власності є наймогутнішим інструментом забезпечення конкурентоздатності й розвитку, тому виникає необхідність у розробці та підвищенні ефективності новітньої системи управління персоналом з урахуванням вимог ринкової економіки [5, с. 96]. Волянська-Савчук А.В. та Мацишина М.В. вказують, що володіючи особливими стратегічними та оперативними функціями, людський чинник відіграє провідну роль в інтелектуалізації та інформатизації виробництва [6, с. 34].

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Тези, постулати, концепції, теоретичні положення та практичні пропозиції, висвітлені у наукових працях вказаних авторів, створили міцне підґрунтя і посідають вагоме місце у вирішенні проблем щодо кадрового менеджменту. Але слід зазначити, що наразі зростає науковий інтерес до розвитку сучасних технологій управління персоналом, зокрема недостатньо розкритим залишається питання щодо розробки та використання інновацій у системі управління персоналом, визначенні їх ролі та можливостей, що зумовлює актуальність дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність формування ефективної системи управління персоналом зумовлена зміною поколінь на ринку праці. Слід зауважити на деяких постулатах "теорії поколінь" Ніла Хоува та Вільяма Штрауса. Відповідно до цієї теорії існують покоління: Переможців, Мовчазне, Бебі-Бумерів, X, Y, і Z [7, с. 22]. Даною теорією "закладено розуміння покоління як групи людей, які народилися в певний часовий проміжок, потрапили під вплив одних подій і особливостей виховання, а також мають аналогічні цінності. Саме цінності і визначають поведінку представників того чи іншого покоління" [8].

На сьогоднішній день найбільш активним на ринку праці є покоління Y, яке народилося в період з 1977 по 1994 рр., на формування якого значно вплинули розвиток цифрових технологій, заміна живого спілкування віртуальним. Дане покоління є амбітним, товарищеским, ліберальним, схильним до змін, працездатним, захопленим робочим процесом. Однак їм важко перебувати в тривалих проектах, для них важливий інтерес і різноманітність у трудовій діяльності. Вони фактично завжди знаходяться в межах досяжності, на зв'язку, але вважають, що технології розмивають кордони між роботою та особистим життям [9, с. 342].

Покоління Z поки не проявляє себе, зважаючи на вік і з причини, що дане покоління прозвано "мовчазним". Покоління Z можна описати словами Digital Native (цифрова людина). Представники його народилися в інформаційному мережевому суспільстві і пов'язані між собою інформаційними системами, мережею, цифровими технологіями. Цифрове середовище для покоління Z є звичним, зрозумілим й єдино прийнятним [8]. Так, в 2019 р. чисельність потенційних представників нового цифрового покоління Z становила вже 16% від чисельності працездатного населення (або 56% від чисельності працездатної молоді віком від 18 до 30 років) [10].

До 2022 р. покоління Z стане основним трудовим ресурсом, тому що вони вже починають входити в працездатний вік [8]. Представники покоління Z при виборі роботодавця найбільшу увагу приділяють рівню заробітної плати (83%). Серед найбільш вагомих нематеріальних факторів мотивації праці відзначається можливість кар'єрного росту (71%), можливість навчання та розвитку професійних навичок у рамках роботи на підприємстві (85%), наявності можливостей професійного розвитку (72%) та можливостей виконувати цікаві завдання (64%) (рис. 1) [8; 10]. Тому підприємствам вже зараз потрібно адаптуватися під ті особливості, які притаманні даному поколінню, знати, як покоління Z взаємодіє зі світом, чого воно хоче домогтися і за допомогою яких методів це буде проявлятися [8].

Отже, для потенційних працівників можливості професійного розвитку, кар'єрного зростання, а також зміст роботи виходять на перший план у мотиваційному профілі. Даний аспект робить особливо важливим питання ефективного управління персоналом та зумовлює стратегічне значення удосконалення системи управління кадровими потоками задля збереження та розвитку кадрового потенціалу підприємства.

Отже, в процесі кадрового відбору персоналу, підприємству слід враховувати той фактор, що очікування і вимоги є не тільки в нього, але й у кандидата на посаду. Лише при максимальному зближенні цих очікувань можна розраховувати на наймання високоєфективного і лояльного до підприємства працівника. Саме тому при визначенні ви-

мог до кандидатів важливо пам'ятати, що вони повинні бути реалістичними. При надмірному завищенні вимог можна взагалі не знайти жодного кандидата або одержати працівника зі свідомо завищеними домаганнями [11, с. 216].

В умовах сучасної ринкової економіки та великої конкуренції між підприємствами жорстоку боротьбу можуть витримати лише ті організації, які здатні надати своїм споживачам або ж клієнтам високоякісне обслуговування. Для того, щоб співробітники підприємства мали змогу запропонувати людям обслуговування на високому рівні, підприємство повинно мати в наявності професійно-підготовлений та кваліфікований персонал. Тому для того, щоб здійснювати ефективну діяльність, підприємства звертаються до інноваційних методів управління персоналом [1, с. 257].

Результати проведеного дослідження [12, с. 504] дають змогу зробити висновок про те, що у більшості випадків служби управління персоналом обмежуються реалізацією програм управління кадровим резервом, призначених для цілеспрямованої підготовки керівників вищої та середньої ланки на підставі складання індивідуальних планів розвитку.

Разом з тим, реалізація ефективно функціонуючих процесів менеджменту персоналу, перехід від точкових рішень до системних у рамках цифрового середовища сучасного підприємства дозволить підвищити якість та продуктивність праці, більш раціонально використовувати кадрові та інші види ресурсів, що позитивно відобразиться на економічній складовій підприємства.

Наразі зросла кількість економічних суб'єктів, які прагнуть автоматизувати кадровий менеджмент на основі використання інформаційних технологій, що дають змогу протягом невеликого проміжку часу отримувати звітну документацію щодо прийнятих у певному часовому проміжку управлінських рішень. До них належать експертні системи, програми розрахунку заробітної плати, системи управління персоналом.

Сучасні інформаційні технології роблять можливою революцію в управлінні персоналом. Працівники та управлінський персонал отримують доступ до всеосяжної системи даних з кадрових ресурсів підприємства, що підвищує рівень і швидкість прийняття рішень, а також автоматизує й систематизує рутинні процеси, дозволяючи сконцентруватися на стратегічних завданнях [11, с. 54].

Для вирішення кадрових проблем слід застосовувати автоматизовані системи управління з підбору персоналу, найму та розвитку співробітників на основі використання хмарних технологій і сервісних порталів, мобільних додатків, соціальних мереж, job-сайтів, онлайн-інструментів оцінки кандидатів на вакантні посади, технології електронного навчання.

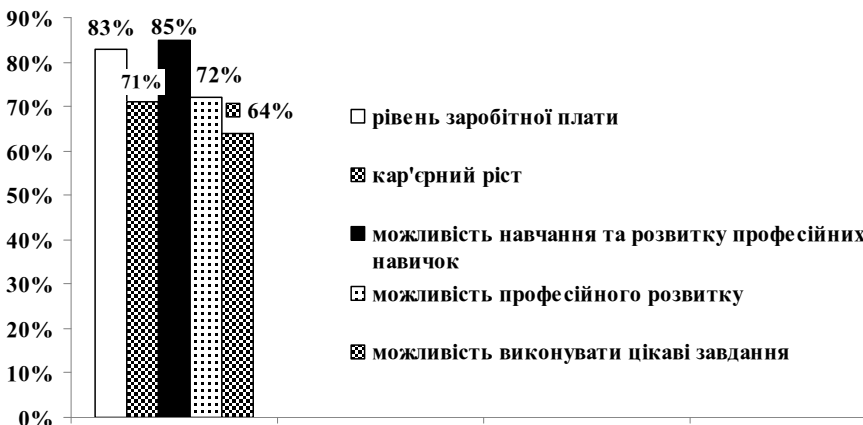

Рис. 1. Фактори мотивації праці при виборі потенційного роботодавця

Джерело: побудовано автором на основі аналізу даних [8; 10].

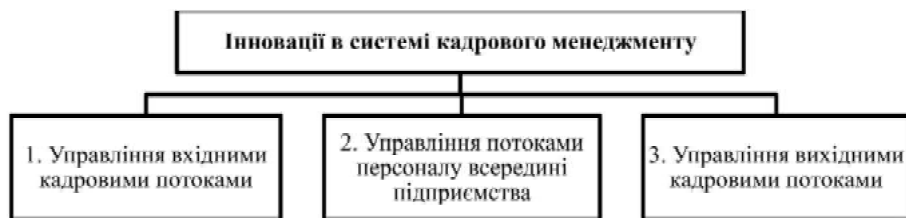

Рис. 2. Напрямки кадрової роботи, які потребують інноваційних рішень

Джерело: побудовано автором на основі проведеного дослідження.

Інформатизація суспільства та розвиток інформаційних технологій значною мірою відобразилися на системі управління персоналом. Інформатизація кадрової роботи дозволила підвищити ефективність управління персоналом на основі забезпечення повноти, оперативності, комплексності, системності та вірогідності інформації, необхідної для прийняття кадрових рішень, а також розширення можливостей щодо її нагромадження, збереження та оброблення.

Інформаційні персонал-технології пов'язані з Автоматизованою інформаційною системою управління персоналом (АІСУП) та організацією автоматизованого робочого місця працівника, роль яких полягає у наданні необхідного технічного та інформаційного забезпечення [13, с. 116].

У розрізі інформаційних технологій АІСУП становить набір певного програмного забезпечення та технологій, дозволяючи автоматизувати і вдосконалювати бізнес-процеси управління персоналом. Інформатизація кадрової роботи в значній мірі впливає на якість управління, особливо в умовах зміни організаційної структури підприємства, при створенні нових підрозділів, зміні штатного розпису й функціональних обов'язків співробітників і менеджерів підприємства.

Одним з основних переваг впровадження АІСУП є забезпечення оперативності, повноти й вірогідності інформації, необхідної для прийняття кадрових рішень. Одержати таку інформацію теоретично можна без використання комп'ютера й спеціалізованої інформаційної системи, однак для виконання такої роботи неминуче будуть потрібні більші трудові витрати (відволікання працівників від інших завдань) і значний час (зниження оперативності). При цьому можливі випадкові (або навіть навмисні) помилки й неточності.

Інша перевага полягає в тому, що впровадження кадрової інформаційної системи припускає впорядкування структури управління персоналом, створення реальної організаційної структури підприємства. Іноді така робота приносить навіть більший економічний ефект, ніж подальше використання інформаційної системи. Крім того, маючи систему постійного вводу даних, необхідно зберігати набагато меншу кількість бланків та робити менше записів вручну. Оскільки ефективне управління людськими ресурсами здобуває все більшого стратегічного значення в багатьох організаціях, інформаційна система досить ефективна й при стратегічному плануванні майбутньої потреби в людських ресурсах [11, с. 94–95].

Digital-технології значно модернізують бізнес-процеси управління персоналом. Боротьба за таланти за умов глобальних викликів призводить до вдосконалення HR-технологій із елементами штучного інтелекту. Великі обсяги якісних та кількісних даних (BigData) аналізуються програмними продуктами з метою оцінки майбутніх співробітників.

Використання digital-технологій підтримується створенням віртуальних офісів та робочих місць, які забезпечують в умовах глобальних викликів особистісно-професійний саморозвиток та самореалізацію, проведення HR-аналітики та управління ефективністю кадрів.

Висококваліфікований співробітник підприємства володіє новими технологічними можливостями, об'єднаними з його навичками та досвідом, підвищеною гнучкістю та мобільністю. У зв'язку з цим задля досягнення успіху в еру діджиталізації потрібно створювати на робочому місці культуру безперервного навчання, проводити пошук прихованих талантів серед співробітників, забезпечувати ефективний розподіл посадових обов'язків.

У боротьбі за кваліфіковані кадри важливо враховувати не так стартовий стан співробітника, а його націленість на безперервний професійний саморозвиток та самовдосконалення, здатність успішно співпрацювати у міжпрофесійних та міжкультурних спільнотах.

У рамках реінжинірингу процесів кадрового менеджменту на підприємствах, що знаходяться на шляху цифрової трансформації, можна сформулювати правило 7Н: необхідний працівник з необхідним рівнем кваліфікації у необхідній кількості та у необхідний час повинен виконувати необхідні функції для необхідного структурного підрозділу підприємства з необхідним рівнем різного роду витрат.

На нашу думку, для реалізації інновацій в системі кадрового менеджменту, зокрема впровадження процесів цифровізації, слід виокремити основні напрями кадрової роботи, які потребують удосконалення (рис. 2):

- управління вхідними кадровими потоками. Даний крок передбачає аналіз забезпеченості кадрами, які володіють компетентісними знаннями у сфері цифровізації, планування компетентісних потреб у кадровому складі, співбесіда та відбір персоналу, прийом на роботу та заключення договору (контракту);

- управління потоками персоналу всередині підприємства (розстановка та використання персоналу згідно потреб підприємства, підсилення слабких кадрових ланок, управління кар'єрою персоналу тощо);

- управління вихідними кадровими потоками (вивільнення персоналу).

Позитивним ефектом від застосування елементів цифровізації у кадровій діяльності є: підвищення рівня продуктивності та якості праці; скорочення тимчасових витрат на закриття вакансій; підвищення рівня мотивації працівників; підвищення рівня задоволеності працівників працею за рахунок повноцінної реалізації та професійного потенціалу та особистих кар'єрних амбіцій; зниження рівня плинності кадрів тощо.

ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Для реалізації інноваційних рішень у системі управління персоналом важливо сформувати ефективні структури кадрового менеджменту та дотримуватись принципів управління кадровими потоками із фокусуванням на стратегічних цілях цифрової трансформації підприємства. Заходами з організації управління персоналом в умовах цифровізації повинні стати:

- оновлені бізнес-процеси системи кадрового менеджменту, метою яких є упорядкування та узгодження діяльності з управління рухом кадрів. При формуванні та реалізації бізнес-процесів особливу увагу слід приділити як координації діяльності системи менеджменту персоналу з іншими підсистемами управління, так і узгодженню цілей і зв'язків усередині самої системи;

- визначення та закріплення методики оцінки оптимального співвідношення чисельності персоналу з кваліфікаційними категоріями (із урахуванням специфіки діяльності різних підрозділів підприємства). У рамках даного заходу варто спочатку встановити необхід-

ний рівень достовірності бажаних та реальних кадрових показників з урахуванням ресурсозатратності різних методів визначення оптимального кадрового складу за категоріями. Найбільш достовірним способом визначення оптимального кадрового складу за категоріями є метод, заснований на визначенні співвідношення між функціями, що виконуються фахівцями та їх кадровим потенціалом;

— визначення оптимального співвідношення працівників різних кваліфікаційних категорій. У рамках даного заходу слід провести аналіз наявного кадрового складу за категоріями у межах різних посад. Даний захід потрібен для формування та розвитку кадрового потенціалу, необхідного для реалізації поточних та стратегічних цілей підприємства.

Позитивний результат від реалізації заходів досягатиметься за допомогою:

— підвищення продуктивності та якості праці працівників, зокрема підвищення ефективності управлінської ланки;

— зниження втрат кадрового потенціалу при звільненні кваліфікованих працівників через відсутність для них можливостей професійного та кар'єрного зростання.

Реалізовані заходи не лише суттєво підвищують ефективність управління кадровим потенціалом, але й загальною позитивно впливають на систему менеджменту персоналу підприємства в цілому.

Для реалізації інноваційних рішень у системі управління персоналом, на нашу думку, доцільно використовувати сучасні діджиталізовані інтелектуальні HR-технології, пов'язані з вирішенням багатокритеріальних, слабоструктурованих та недетермінованих кадрових завдань. Дані технології пов'язані з обробкою великих масивів якісних та кількісних даних щодо оцінки кадрового потенціалу, а використання адитивних та мультиплікативних моделей при оцінці кадрового складу дозволяє підприємству досягати стратегічних цілей. Тому перспективи подальших розвідок вбачаються нами саме в напрямі більш ґрунтовного вивчення даного питання.

Літератури:

1. Яковенко І.В., Петряєв О.О. Інноваційні методи управління персоналом підприємства. Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матеріалами Міжнарод. наук.-практ. конф., Велико-Тирново, 20 березня 2020 р. Болгарія: Access Press, 2020. С. 257—262.
2. Петрова І.Л. Стратегічне управління людськими ресурсами: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2013. 466 с.
3. Дашко І.М. Розвиток інноваційних технологій управління персоналом на підприємствах у сучасних умовах господарювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 9. С. 37—41.
4. Гримблат С.О., Воронов М.В. Стратегія управління персоналом. К.: Ника-центр, 2004. 190 с.
5. Лелі Ю.Г. Сучасні системи управління персоналом та їх вплив на ефективність роботи підприємства. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1 (2). С. 95—98.
6. Волянська-Савчук А.В., Мацишина М.В. Використання інноваційних персонал-технологій у управлінні персоналом на підприємствах. Економіка і організація управління. 2019. № 1 (33). С. 33—42.
7. Howe N., Strauss W. Generations: the history of America's future 1584 to 2069. New York: William Morrow & Company, 1991. 538 p.
8. Кривцова М.С., Сорока О.В. Покоління Z як потенційний сегмент ринку праці. Економіка та суспільство, 2021. Вип. 27. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-2>

9. Якимова З.В., Масилова М.Г. Поколение Z как потенциальный сегмент. Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2017. № 4. С. 341—345.

10. Get To Know The Social Media Trends. 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20200804195927/https://www.getmailbird.com/get-know-social-media-trends/> (дата звернення: 01.04.2022).

11. Пономаренко В.С., Журавльова І.В., Латишева І.А. Інформаційні системи в управлінні персоналом: навч. посіб. Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. 336 с.

12. Кустрич Л.О. Стратегічне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04. Херсон, 2018. 504 с.

13. Волянська-Савчук А.В., Царук В.Ю. Використання сучасних комп'ютерних та інформаційних технологій в розвитку корпоративної культури на підприємстві. Бізнес-навігатор. 2018. № 2 (45). С. 189—196.

References:

1. Yakovenko, I.V. and Petriaiev, O.O. (2020), "Innovative methods of enterprise personnel management", Zbirka nauk. prats za materialamy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Suchasni problemy rozvytku prava ta ekonomiky v innovatsijnomu suspil'stvi [Conference Proceedings of the International scientific-practical Conference. Modern problems of development of law and economics in an innovative society], Velyko-Tyrnovo, Bulgaria, pp. 257—262.
2. Petrova, I.L. (2013), Stratehichne upravlinnia liud's'kymy resursamy [Strategic human resource management], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Dashko, I.M. (2016), "Development of innovative technologies of personnel management at enterprises in modern business conditions", Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu. Ser.: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 9, pp. 37—41.
4. Grimblat, S.O. and Voronov, M.V. (2004), Strategija upravlenija personalom [Human Resources Strategy], Nika-centr, Kyiv, Ukraine.
5. Leli, Yu.G. (2013), "Modern personnel management systems and their impact on the efficiency of the enterprise", Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti, vol. 1, no. 2, pp. 95—98.
6. Volians'ka-Savchuk, L.V. and Matsyshyna, M.V. (2019), "The use of innovative personnel technologies in personnel management in enterprises", Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. vol. 1, no. 33, pp. 33—42.
7. Howe, N. and Strauss, W. (1991), Generations: the history of America's future 1584 to 2069, William Morrow & Company, New York, USA.
8. Kryvtsova, M.S. and Soroka, O.V. (2021), "Generation Z as a potential segment of the labor market", Ekonomika ta suspil'stvo, [Online], vol. 27, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-2> (Accessed 01 April 2022).
9. Jakimova, Z.V. and Masilova, M.G. (2017), "Generation Z as a potential segment", Azimut nauchnyh issledovanij: pedagogika i psihologija, vol. 4, pp. 341—345.
10. Feldman, S. (2020), "Get To Know The Social Media Trends", available at: <https://web.archive.org/web/20200804195927/https://www.getmailbird.com/get-know-social-media-trends/> (Accessed 01 April 2022).
11. Ponomarenko, V.S., Zhurav'ova, I.V. and Lati-sheva, I.L. (2008), Informatsijni systemy v upravlinni personalom [Information systems in personnel management], KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
12. Kustrich, L.O. (2018), "Strategic management of resource potential of agricultural enterprises", Abstract of Doctor dissertation, Economy, International University of Business and Law, Kherson, Ukraine.
13. Volians'ka-Savchuk, L.V. and Tsaruk, V.Yu. (2018), "The use of modern computer and information technology in the development of corporate culture in the enterprise", Biznes-navihator, vol. 2, no. 45, pp. 189—196.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2022 р.

Т. І. Олешко,

д. т. н., професор, професор кафедри економічної кібернетики, Національний авіаційний університет

ORCID ID: 0000-0002-4858-0337

Н. В. Попик,

к. е. н., доцент кафедри економічної кібернетики, Національний авіаційний університет

ORCID ID: 0000-0002-2003-5409

О. Ю. Арасланова,

студентка, Національний авіаційний університет

ORCID ID: 0000-0001-7712-1511

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.39

АНАЛІЗ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19

T. Oleszko,

Doctor of Technical Sciences, Professor, Professor of the Department of Economic Cybernetics, National Aviation University

N. Popyk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, National Aviation University

O. Araslanova,

Student, National Aviation University

ANALYSIS OF UKRAINIAN SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

В статті було проаналізовано основні тенденції впливу пандемії Covid-19 на малий та середній бізнес України, визначено наслідки обумовлені всесвітньою кризою. Зазначено основні тенденції та перспективи розвитку підприємств, що зазнали чималих втрат у зв'язку з пандемією. Відображено основні напрями діяльності держави, що були направлені на підтримку малого та середнього бізнесу у скрутний час. В процесі дослідження було проаналізовано загальні процеси на підприємствах, компаніях, установах, що зазнали збитків. Проведено порівняльну загальну характеристику підприємств України в порівнянні до високорозвинених країн з огляду на рівень підтримки від держави. В ході порівняльного аналізу були запропоновані шляхи та методи державної допомоги малому та середньому бізнесу України.

The article analyzes the main trends in the impact of the coronavirus pandemic on small and medium-sized businesses in Ukraine. The main tendencies and prospects of enterprise development are determined. The directions of the state's activity that were aimed at supporting business in difficult times are reflected. In the course of the research, the general processes at the enterprises that suffered losses were analyzed. A comparative description of enterprises in Ukraine and European countries about the level of support from the state.

The study analyzes the general transformation processes taking place in enterprises as a result of the COVID-19 pandemic. The analysis of the basic effective decisions of the state which are applied to the enterprises of small and average is carried out. The authors also identified how the crisis affected the country's economic performance. The study found that the introduction of state support for European enterprises has a significant impact on the overall efficiency of workers.

The study also examines the main trends of economic change that are relevant for domestic companies. It is determined which directions of implementation of decisions in the business branch are already actively developing in our state. Several factors that negatively impact the process of entrepreneurship development in this area have been identified. It is established that the introduction of modern information technologies will allow Ukrainian companies to increase the level of competitiveness and properly meet the growing needs of customers. The main directions of the state's activity, which were aimed at supporting small and medium-sized businesses in difficult times, are reflected. In the course of the research the general processes at the enterprises, the companies, establishments that have suffered losses were analyzed. The comparative general characteristic of the enterprises of Ukraine in comparison with the highly developed countries considering the level of support from the state is carried out. In the course of comparative analysis, ways and methods of state aid to small and medium-sized businesses in Ukraine were proposed.

Ключові слова: пандемія Covid-19, бізнес України, збитки завдані пандемією Covid-19, програма відновлення підприємств, досвід високорозвинених країн.

Key words: Covid-19 pandemic, Ukrainian business, Covid-19 pandemic damage, enterprise recovery program, the experience of highly developed countries.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наразі, однією з найважливіших тем є тема впливу пандемії на бізнес, результати та збитки, що зазнали підприємства. Необхідно розуміти, які саме сфери бізне-

су зазнали краху, та що необхідно запроваджувати для відновлення економіки України. Важливо аналізувати діяльність в середині країни та порівнювати з країнами-зразками для наслідування. Так як втрати від пан-

демії зазнали всі країни світу — важливо проводити аналіз і порівнювати діяльність держави для відновлення бізнесу — як основи економічної стабільності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато науковців працюють над темою аналізу достатнього розвитку малого та середнього бізнесу і наданням державної підтримки.

Серед відомих зарубіжних дослідників, що вивчають розвиток і функціонування малого та середнього бізнесу: С. Бру, П. Друкер, Х. Мілденбуш, М. Мескон, Д. Рехман, П. Гейне, А. Хоскінг, Й. Шумпетер. Дослідники малого бізнесу: З. Варнали, Т. Ковальчук, І. Мазур, Є. Панченко, В. Сизоненко, Н. Соболев, А. Чуприна, С. Юзовицька та ін. Свої роботи присвятили веденню бізнесу в умовах пандемії COVID-19 такі науковці як: С. Литвиненко, Т. Лободзинська та ін. Складність проблеми, незважаючи на велику кількість наукових статей, вимагає більш детального аналізу впливу пандемії COVID-19 на розвиток та діяльність бізнесу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз впливу пандемії коронавірусу Covid-19 на підприємства України, в особливості підприємства малого та середнього бізнесу. Огляд фактичної допомоги держави українським підприємствам в порівнянні з економічно розвиненими країнами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Пандемія коронавірусу 2020 року стала причиною однієї з найглобальніших криз світової економіки за останнє століття, порівняно з найбільш гострим періодом Великої депресії 1929—1933 рр. COVID-19 спровокував структурний і системний колапс традиційної сучасної економічної парадигми. Підприємства в усьому світі адаптуються швидше, ніж будь-яка інша галузь, тому що неможливо подолати пандемію без існуючого бізнес-сектору. Підприємства намагаються знизити витрати виробництва та реструктуризувати існуючі бізнес-процеси до існуючої кризи [1]. Криза торкнулась всіх країн світу — Україна, на жаль, не виняток.

Характер кризи в Україні в зв'язку з пандемією COVID-19 спустошив український бізнес. Супроводжувані економічною нестабільністю економічної кон'юнктури це різкий занепад і занепадом окремих підприємств та видів економічної діяльності внаслідок зниження купівельної спроможності, зниження доходів господарюючих підприємств, не дозволяють досягти поставлених цілей підприємств в цілому. Ситуацію ускладнює необхідність для більшості споживачів передоплати за товар [2]. Політика уряду полягає у введенні жорстких обмежень на діяльність компаній зі слабкою системою компенсації (низька підтримка безробітних і неадекватні кредити бізнесу). Це призвело до зниження операцій та прибутків малих, середніх і навіть великих підприємств, що призвело до звільнень та неоплачуваних тимчасових звільнень. Світовий економічний спад внаслідок пандемії різко обмежив попит на велику кількість товарів і послуг на зовнішніх ринках, супроводжувавшись змінами на зовнішніх ринках, і негативно вплинув на діяльність українських експортоорієнтованих підприємств. По-перше, суттєво знизилася економічна діяльність, у тому числі металургія, а до 2020 року продажі знизилися майже до 12 відсотків [3]. Дослідження показало, що запровадження жорсткого карантинного режиму як в Україні, так і в її закордонних партнерах поглибило негативні перспективи для експорту економіки та зменшило міжнародні перевезення. Різке зниження споживчого попиту нега-

тивно вплинуло на галузі, які виробляють економічну продукцію та надають послуги, що належать до категорії неосновних послуг. До них належать будівельні компанії, банки, виробники непродовольчих товарів та роздрібні торговці, але не обмежуючись ними. Так, падіння будівельної галузі у 2020 році порівняно з попереднім роком було пов'язано зі зниженням платоспроможного попиту населення та зменшенням обсягів будівництва житла на 14,5 відсотка. В умовах фінансово-економічної кризи попит на банківські послуги з боку фізичних та юридичних осіб знижується. У результаті дефіцит вітчизняних банків у 2020 році досягне 66,6 млрд грн. Щоб уникнути банкрутства, фінустанови намагаються виправити ситуацію, підвищивши тарифи на послуги для фізичних та юридичних осіб. Збільшення частки банківських зборів в Україні є результатом постійного зростання тарифів на комунальні послуги і навіть запровадження плати за послуги, яка раніше була безкоштовною. Водночас слід зазначити, що реальний валовий внутрішній продукт України в 2020 році впаде лише на 4%, що набагато менше, ніж очіувалося. Більшість аналітиків вважають, що головною причиною цього є те, що міжнародні валютні резерви досягли 28,5 млрд доларів, що є найвищим рівнем зовнішньої торгівлі з 2011 року. У випадку України зростають ціни українського експорту на світовий ринок, наприклад сільськогосподарської продукції, залізної руди та сталі, а імпорту різних видів енергоносіїв зменшується. Позитивну роль зіграла попередня та поточна позитивна політика Національного банку України, якому вдалося знизити інфляцію, знищивши понад сотню неефективних банківських установ та стабілізуючи курс гривні. Крім того, зниження ВВП було загальною помірною через зростання у фармацевтичній, хімічній, харчовій, інформаційних технологіях, фінансових та ключових секторах економіки (промисловість, транспорт, будівництво та сільське господарство). У 2021 році очікується зростання ВВП на рівні 4,6%, але це зростання лише відновить результати, досягнуті минулого року, оскільки для подальшого розвитку необхідні комплексні заходи [4]. У короткостроковій перспективі вона має бути спрямована на підвищення ефективного попиту населення, а також на підтримку ліквідності шляхом надання дешевих кредитів суб'єктам господарювання.

Найбільший вплив пандемії COVID-19 зазнав малий та середній бізнес. Третина підприємств повідомила про падіння доходів на 90—100 відсотків після початку карантину. Подібні підприємства звільнили до 50 відсотків своєї робочої сили. Власники малих і середніх підприємств повідомили про зниження виручки на 25—50% і звільнення працівників на 10—25% порівняно з попереднім періодом карантину. Після закінчення обмежувальних заходів втрата прибутку великих підприємств зменшується на 10-25%, а працівників — на 25%. Тому, перш за все, український бізнес отримує різноманітні форми фінансової підтримки від держави. 29% бізнесменів вважають, що така підтримка має бути надана у вигляді тимчасового звільнення від сплати податків або хоча б значного зниження (податкові канікули, ЄСВ, тимчасове скасування ПДФО). Міжнародний досвід показує, що держава надає значну підтримку бізнесу (рис. 1). На жаль, Україна посідає найнижче місце.

У сучасних умовах розвиток малого та середнього підприємництва, а також можливість реалізації підприємницьких ініціатив є однією з передумов сталого розвитку країни. Малий і середній бізнес відіграє важливу економічну та соціальну роль у зменшенні загрози настання економічної кризи країни. Будь-яке підприємство, що перебуває в кризі, потребує певної стратегії управління. Криза може приймати різні форми. Однією з них є пандемія коронавірусної інфекції "COVID-19".

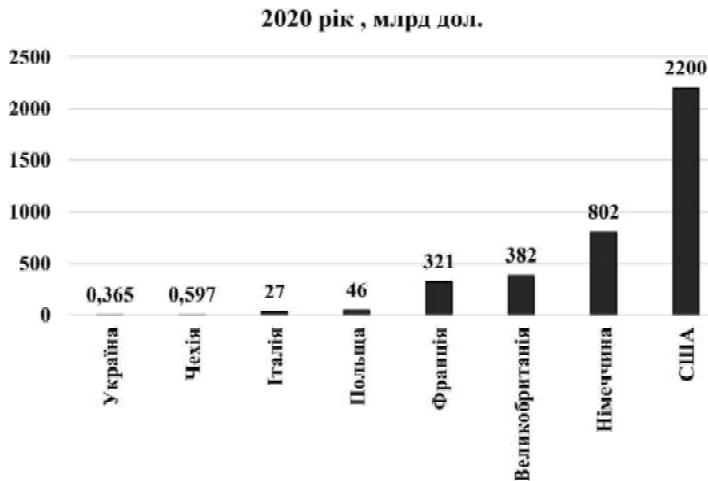

Рис. 1. Фінансова підтримка з боку держави економічної діяльності під час пандемії у 2020 році, млрд дол.

Джерело: [6].

Пандемія становить серйозну загрозу для людей, бізнесу та економіки по всьому світу. Це одна з найгірших криз в українській економіці за останні роки. Так, рівень ВВП знизився на 7,8%, а рівень безробіття швидко зріс з 8,9% до 9,3% [7]. Запровадження загальнодержавного карантинного режиму негативно вплинуло на малий та середній бізнес.

У той час як уряди вживають значних заходів проти коронавірусу, компанії намагаються пристосуватися до мінливих потреб своїх співробітників, споживачів і постачальників, вирішуючи свої фінансові проблеми. Сучасні ринкові умови вимагають від компаній більше уваги приділяти конкурентоспроможності з метою підвищення ефективності бізнесу. Більшість показників розвитку малого та середнього підприємництва в Україні негативні. Частка малого та середнього бізнесу у ВВП все ще дуже низька порівняно із зарубіжними країнами, а малий та середній бізнес не сприяє зростанню доходів та зниженню безробіття — тобто є ключовою соціальною функцією економічної безпеки країни. Сьогодні економіці України загрожують бідність, соціальна напруга та безробіття. Пандемія COVID-19 погіршує ситуацію. Особливо сильно це вплине на малий бізнес, оскільки програми державної підтримки скорочуються та скасовуються. За оцінками МВФ, рівень банкрутства малих і середніх підприємств, ймовірно, збільшиться втричі з 12% до пандемії до 12,0% [8]. Підтримка малого та середнього бізнесу має бути пріоритетом державної економічної політики, особливо в той час, коли економічні труднощі, викликані поширенням нових видів коронавірусної інфекції, посилюються, а роль малих підприємств у забезпеченні сталого економічного розвитку та вирішенні соціально-економічних проблем є очевидною. У нинішній кризі Україні необхідно розробити покрокову, науково обгрунтовану стратегію для забезпечення довгострокової економічної безпеки. Тому одним із ключових факторів визначення стратегії економічної безпеки економічної системи у разі вимушеного стримування є сталий та стійкий розвиток малого та середнього бізнесу, що закріплено законодавством багатьох країн. Для підтримки малого та середнього бізнесу у зв'язку з обмеженнями, введеними за кордоном через пандемією нового типу коронавірусу, вживаються такі заходи.

Китай. Малий та середній бізнес звільнений від податків на термін до трьох місяців, а виплата відсотків затримана. З метою підвищення ліквідності країни знижено вимоги до кредитних організацій у складі обов'язкових резервів.

В Японії уряд розробив механізм надання пільгових кредитів малому та середньому бізнесу. Встановлено

особливі умови кредитування малого та середнього бізнесу: процентна ставка за кредитом 0,9% на перші три роки (для організацій, обсяги продажів яких впади більш ніж на 5%), спеціальна система пільгової виплати відсотків для тих, хто користувався спецкредитами (для малого бізнесу — продажі знизились більш ніж на 15%, для середнього бізнесу — продажі знизились більш ніж на 20%). Відстрочка може становити до п'яти років [9].

Уряд Іспанії на шість місяців призупинив сплату податків для малого та середнього бізнесу і самозайнятих. Компанії знизили свої внески на соціальне страхування на 75 відсотків. Крім того, організації з кількістю працівників менше 50 осіб повністю звільняються від цього збору.

У Німеччині самозайняті особи та підприємства з числом працівників до п'яти осіб отримали загальною 14 000 євро в якості екстреної фінансової допомоги. Для організацій з чисельністю працівників до десяти осіб з федерального бюджету було виділено 15 тисяч євро. Крім того, федеральний уряд надав 40 мільярдів євро (приблизно 10 мільярдів євро) непрямих субсидій приватним підприємствам і малим фірмам, а також 30 мільярдів євро пільгових кредитів приватним підприємствам і мікропідприємствам.

Серед заходів підтримки малого та середнього бізнесу британський уряд має виділити організацію виплат самозайнятим особам, які постраждали від пандемії, та податкову дотацію (але не 80%) середньомісячного доходу за останні три роки (понад 2500 фунтів на місяць). Таким чином, держава страхує такий же розмір доходу, як і звільненого працівника, а 80 відсотків безробітних отримують стипендію. Ці стипендії оподатковуються і повинні бути виплачені до січня 2022 року.

Розвиток малого та середнього бізнесу є чинником, що сприяє підвищенню економічної безпеки країни. Можна запропонувати низку антикризових заходів, які сприятимуть досягненню цієї дуже важливої соціально-економічної мети. Особливу увагу слід приділяти сталому розвитку малого та середнього бізнесу, який набуває все більшого значення у вирішенні складних соціально-економічних проблем, що виникають під час світової економічної кризи. Така стійкість забезпечується залученням великої кількості безробітних у бізнес-сектор, перепідготовкою монетарної та фінансової політики, підтримкою розвитку реального сектору економіки. Одним із ключових факторів "виживання" малого та середнього бізнесу в часи обмежень є доступ до фінансування. Уряд України вжив ряд заходів для подолання кризи. Головною метою антикризового управління є забезпечення запланованого успіху шляхом ефективної організації за допомогою використання середовища, заснованого на налагодженому управлінні та спілкуванні людей. Під час пандемії антикризове управління має враховувати всі виявлені ризики, забезпечувати відповідну адаптивність антикризових заходів та оцінювати відповідну тривалість карантинного режиму, а саме:

1. створення багаторівневої системи ризик-менеджменту та удосконалення стратегічного планування і аналізу, як важливих елементів кризового управління і прийняття рішень на підприємстві;

2. забезпечення видалених робочих місць для швидкої адаптації на належному рівні, а саме переведення більшості співробітників в режим дистанційної роботи із забезпеченням необхідного оснащення;

3. забезпечення необхідної підтримкою, яку можна забезпечити завдяки децентралізованим цифровим робочим просторам. Цей підхід активізує колективний інтелектуальний потенціал підприємства й забезпечує працівників засобами ефективного надання взаємної підтримки в умовах самоорганізації;

4. оперативна підтримка клієнтів і партнерів;
5. збільшення гнучкості організації, додаткові вимоги щодо кібербезпеки.

Таким чином, українська влада використовувала антикризове управління, щоб уникнути кризи; зменшити та ліквідувати наслідки фінансової кризи суб'єкта господарювання; забезпечити належний рівень платоспроможності. Від ефективності антикризових заходів буде залежати виживання чи закриття підприємств у майбутньому [12].

Запровадження українською владою антикризового менеджменту в основному було спрямоване на допомогу малому та середньому бізнесу у дистанційній роботі, частково введені на карантин допомоги по безробіттю, зниження процентних ставок НБУ та доступні кредитні програми. Органи місцевого самоврядування можуть допомогти малому та середньому бізнесу зробити наступні кроки:

1. Створення торговельних майданчиків онлайн, де підприємці можуть пропонувати власну продукцію покупцям.
2. Органи місцевого самоврядування можуть допомогти місцевим підприємцям засобами індивідуального захисту (масками, дезінфікуючими засобами).
3. Через звільнення від сплати місцевих податків і зборів та плати за оренду комунального майна.
4. Проведення акцій "купуй місцеве". Важливо, щоб в умовах карантину громадяни купували продукцію місцевих виробників. Таким чином, громада може підтримати власних підприємців, а орган місцевого самоврядування в цьому сенсі може виконувати роль комунікатора.
5. Належне інформування підприємців про карантин та COVID-19.
6. Адресна допомога соціально незахищеним верствам населення у вигляді продуктових наборів і товарів повсякденного споживання.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу українських та зарубіжних заходів підтримки малого та середнього бізнесу в умовах поширення коронавірусної інфекції можна зробити висновок, що заходи, які вживаються за кордоном, досить різноманітні. Такі азіатські країни, як Китай, Японія та Республіка Корея, наголошують на звільненні малого та середнього бізнесу від механізмів пільгового кредитування та боргових зобов'язань, тоді як Європейський Союз звільняє малий та середній бізнес від податків, надаючи фінансову допомогу та субсидії. В Україні також є механізм надання пільгових кредитів і субсидій малому та середньому бізнесу, але цих заходів явно не вистачає, і їх потрібно вдосконалювати.

Література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua> [дата звернення: 10.12.2021].
2. Закон України Про Державний бюджет України на 2021 рік від 31.01.2021 №1158-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>
3. Каракуц А. Як карантин вплинув на економіку України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3154276-ak-karantin-vplivuv-naekonomiku-ukraini.html>
4. Ольшанська О.В. Наукові засади визначення сутності регіону як суб'єкта господарювання та управління / О.В. Ольшанська // Актуальні проблеми економіки. — [науковий економічний журнал] — Київ: НАУ, 2011. — № 12. — С. 100—108.
5. Нова велика рецесія. Режим доступу до ресурсу: https://www.rbc.ua/static/longread/helping_hand/index.html [дата звернення: 09.03.2021].
6. Нехай В.В. Чинники розвитку збуту підприємств сільськогосподарського машинобудування та сільсько-

го господарства країни. Вісник Хмельницького національного університету (Index Copernicus та ін.). 2018. № 4 (260). С. 265—265.

7. Державна служба статистики України, методологія МОП. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2011/12/metod.htm

8. Global Economic Prospects. June 2020 // World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>

9. Заболоцька В.В., Хут Н.А. Сравнительный анализ мер государственной поддержки малого и среднего бизнеса // Теория и практика общественного развития. 2015. Т. 10. № 11. С. 46—49.

10. Луцкая Е.Е. Стратегия преодоления кризиса COVID 19 в США и ЕС // Социальные и гуманитарные науки: Отечественная и зарубежная литература. Сер. 2, Экономика: Реферативный журнал. 2020. Т. 4. № 11. С. 44—50.

11. Симен Е., Шершешева М.Ю. Государственная политика КНР в отношении китайских малых и средних предприятий в условиях COVID 19 // Государственное управление. Электронный вестник. 2020. № 79. С. 25—49.

12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua> [дата звернення: 12.12.2021].

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 Dec 2021).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2021", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (Accessed 10 Dec 2021).
3. Karakuts, A. (2022), "How quarantine affected the economy of Ukraine", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3154276-ak-karantin-vplivuv-naekonomiku-ukraini.html> (Accessed 10 Dec 2021).
4. Ol'shans'ka, O.V. (2011), "Scientific principles of defining the essence of the region as a business entity and management", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 12, pp. 100—108.
5. rbc.ua (2020), "A new great recession", available at: https://www.rbc.ua/static/longread/helping_hand/index.html (Accessed 03 April 2021).
6. Nekhaj, V.V. (2018), "Factors in the development of sales of agricultural machinery and agriculture", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 4 (260), pp. 265—265.
7. State Statistics Service of Ukraine (2011), "ILO methodology", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2011/12/metod.htm (Accessed 10 Dec 2021).
8. World Bank (2020), "Global Economic Prospects. June 2020", available at: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects> (Accessed 10 Dec 2021).
9. Zabolotskaia, V.V. and Khut, N.A. (2015), "Comparative analysis of state support measures for small and medium-sized businesses", Teoriya y praktyka obshchestvennoho razvytiya, vol. 10, no. 11, pp. 46—49.
10. Lutskaia, E.E. (2020), "Strategy for coping with the COVID 19 crisis in the US and EU", Sotsyal'nye y humanitarnye nauky: Otechestvennaia y zarubezhnaia lyteratura. Ser. 2, Ekonomika: Referativnyy zhurnal, vol. 4, no. 11, pp. 44—50.
11. Symen, E. and Shershesheva, M.Yu. (2020), "PRC State Policy towards Chinese SMEs in the context of COVID 19", Hosudarstvennoe upravlenye. Elektronnyy vestnyk, vol. 79, pp. 25—49.
12. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 12 Dec 2021).

Стаття надійшла до редакції 17.04.2022 р.

В. Ю. Єдинак,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна*

ORCID ID: 0000-0001-6473-0078.

Т. С. Єдинак,

*к. держ. упр., доцент, доцент кафедри обліку, аудиту, аналізу та оподаткування,
Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна*

ORCID ID: 0000-0002-2985-9594

Н. С. Ковтун,

*к. е. н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна*

ORCID ID: 0000-0001-6865-6995

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.43

УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ЄДИНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

V. Yedynak,

PhD in Economics, Associate Professor, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

T. Yedynak,

PhD in Public Administration, Associate Professor, University of customs and finance, Dnipro, Ukraine

N. Kovtun,

PhD in Economics, Associate Professor, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

MANAGEMENT ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE AS A SINGLE LEGAL ENTITY

У статті розглядаються питання функціонування одного з центральних органів виконавчої влади — Державної митної служби України — у форматі єдиної юридичної особи. Така практика функціонування є цілком новою та недослідженою для українських реалій. В українській практиці менеджменту та державного управління ще не було таких прикладів. Авторами проведено аналіз низки законодавчих та нормативно-правових актів з питань реформування діяльності Державної митної служби, виявлено ряд неузгодженостей та прогалин, які негативно впливають на реалізацію концепції єдиної юридичної особи та налагодженню ефективних процесів управління. У дослідженні зроблено порівняльний аналіз організаційних структур управління, виявлено їх недоліки. Особливу увагу приділено формуванню, повноваженням та діяльності територіальних органів Державної митної служби України, а саме митницям та митним постам. Досліджено систему управління персоналом в митних органах, його оцінки та розвитку. Виявлені недоліки та їх подальше усунення повинні сприяти зміцненню управлінської культури та підвищенню ефективності діяльності нового відомства.

The article considers the functioning of one of the central executive bodies — the State Customs Service of Ukraine — in the format of a single legal entity. This practice of functioning is completely new and unexplored for the Ukrainian realities. There have been no such examples in the Ukrainian practice of management and public administration. The authors analyzed a number of legislative and regulatory acts on reforming the State

Customs Service, identified a number of inconsistencies and gaps that negatively affect the implementation of the concept of a single legal entity and the establishment of effective management processes. The study provides a comparative analysis of organizational management structures, identified their shortcomings. Particular attention is paid to the formation, powers and activities of territorial bodies of the State Customs Service of Ukraine, namely customs and customs posts. The system of personnel management in customs bodies, its estimation and development is investigated. The identified shortcomings and their further elimination should contribute to strengthening the management culture and increase the efficiency of the new central executive body.

The emergence of a modern model of customs management was preceded by the operation of two other departments — the State Fiscal Service of Ukraine, and created on its basis, the State Customs Service of Ukraine. The study showed that despite the liquidation of these institutions, most of their territorial bodies continue to exist even today. The liquidation of some customs has been delayed for more than 2 years. This situation is unacceptable for the modern system of government in the country, given the need for efficient use of funds and labor resources.

The existing organizational structure of the State Customs Service has also proved to be ineffective, given its skew and the disproportionate division of responsibilities between the Head of the State Customs Service and his deputies.

The study of the personnel management system showed incomplete staffing of both the management staff and territorial bodies of the State Customs Service of Ukraine.

Ключові слова: Державна митна служба України, єдина юридична особа, реформа, територіальний орган, управління, організаційна структура.

Key words: State Customs Service of Ukraine, single legal entity, reform, territorial body, administration, organizational structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

1 липня 2021 відбулася одна із знакових та по суті революційних подій в сфері вітчизняного менеджменту та публічного управління, а саме фактично розпочала своє функціонування Державна митна служба України у форматі єдиної юридичної особи. Слід констатувати, що питання функціонування митних органів України в форматі єдиної юридичної особи піднімалося ще у 2016 році, однак фактично реалізувати таку задачу вдалося тільки у 2021 році. Наразі в Україні відсутні такі прецеденти, коли б центральний орган виконавчої влади функціонував як єдина юридична особа, що криє в собі як цілу низку можливих переваг, так і проблем та загроз з точки зору управління такою юридичною особою та її можливістю виконувати свої задачі та повноваження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ

За 30 років незалежності України митна система зазнала чималих змін та реформ. Питання управління митною справою та митними органами завжди були актуальними не тільки в колі самих працівників митних органів, але й урядовців, міжнародних фінансових установ та організацій, а також вітчизняних вчених. Так, окремими питаннями управління митною справою займаються такі вчені, як І.Г. Бережнюк, Є.В. Гармаш, С.П. Коляда, Ю.Д. Кунєв, Б.В. Літовченко, П.В. Пашко, Ю.Є. Петруня, В.В. Ченцов та ін. Переважно увага даних вчених зосереджується на різних аспектах функціонування митної системи та управління нею, разом з тим на сьогодні майже повністю відсутні публікації, які б висвітлювали питання діяль-

ності Державної митної служби України в форматі єдиної юридичної особи.

Тому метою проведеного дослідження є формування теоретичного основ та практичних рекомендацій функціонування Державної митної служби України у форматі єдиної юридичної особи.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В рамках попереднього проведеного нами дослідження ретроспективно-компаративного аналізу управління митними органами України, уже згадувалося, що у 2016 було представлено концепцію створення єдиної юридичної особи для української митниці у складі Державної фіскальної служби України (далі — ДФС). Дана концепція була включена до меморандуму України та Міжнародного валютного фонду (далі — МВФ). Так, на думку фахівців МВФ, існуюча на той час структура центрального апарату ДФС України була забюрократизованою та такою, що не відповідає сучасним потребам. На той час мережа територіальних органів ДФС України налічувала 371 юридичну особу та була надто громіздкою. Урядом у 2016 році пропонувалося об'єднати податкові та митні органи, створивши об'єднані податкові та митні регіональні офіси, що забезпечить більш чіткий контроль за цими органами з боку центрального апарату ДФС України. Наприкінці 2016 — на початку 2017 рр. Міністерство фінансів України підготувало проєкт Плану дій з реформування митниці, який передбачав створення функціонально самостійної інституційної вертикалі з реалізації державної митної справи, що мав охопити центральний та територіальні рівні [1].

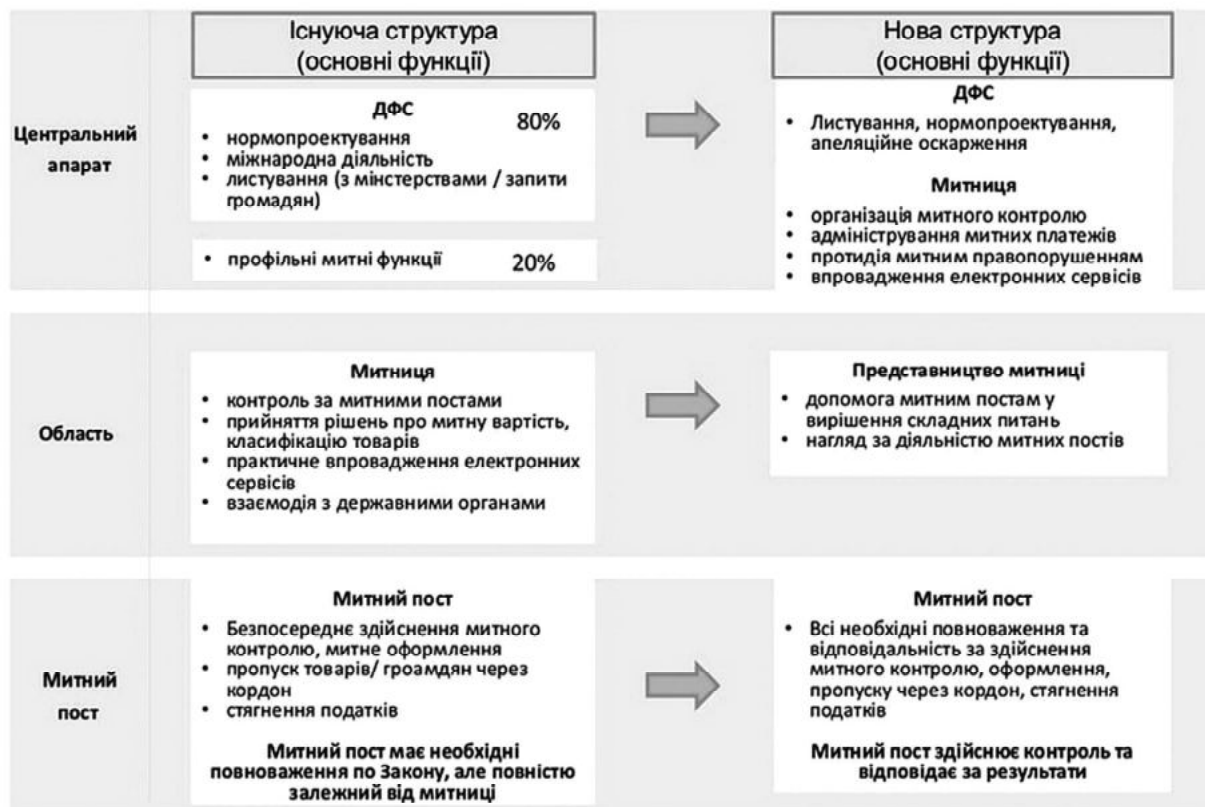

Рис. 1. Концепція управління українською митницею як єдиної юридичної особи у 2017 році (розроблено Міністерством фінансів України)

Джерело: <https://mof.gov.ua>

На рис. 1 представлено порівняльну характеристику зміни основних функцій та структури управління митними органами, пропонованих у 2017 році.

Результатом реалізації такої концепції повинно було стати створення нової функціонально самостійної організаційної структури управління, яку представлено на рис. 2.

Планувалося, що починаючи з 2018 року буде побудована абсолютно нова система управління митними органами України, в основі якої лежить ідея створення однієї митниці із розгалуженою системою представ-

ництв та митних постів, що потребуватиме подальших розробок в сфері формування ефективної організаційної структури управління новоствореного органу. Реалізації зазначеної концепції не відбулося через необхідність внесення змін до цілої низки законодавчих актів з питань митної та податкової справи. Складна політична ситуація у країні та відсутність фактичної більшості у парламенті стали причинами неможливості прийняття таких змін. Таким чином, митниці та митні пости продовжили своє функціонування у складі ДФС України.

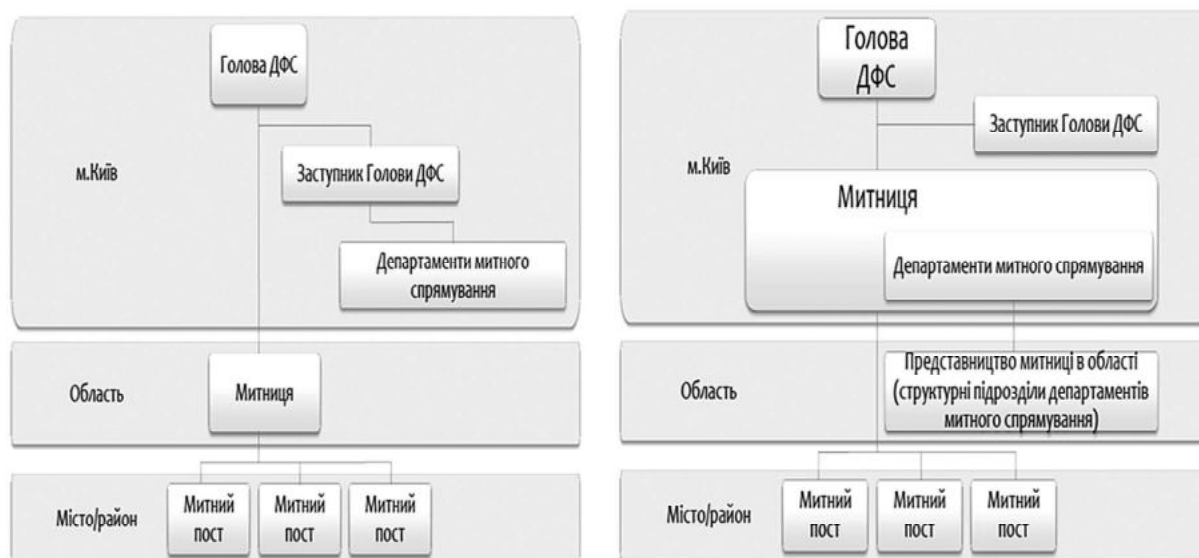

Рис. 2. Порівняльний аналіз діючої та пропонованої організаційної структури управління митними органами у 2017 році (розроблено Міністерством фінансів України)

Джерело: <https://mof.gov.ua>

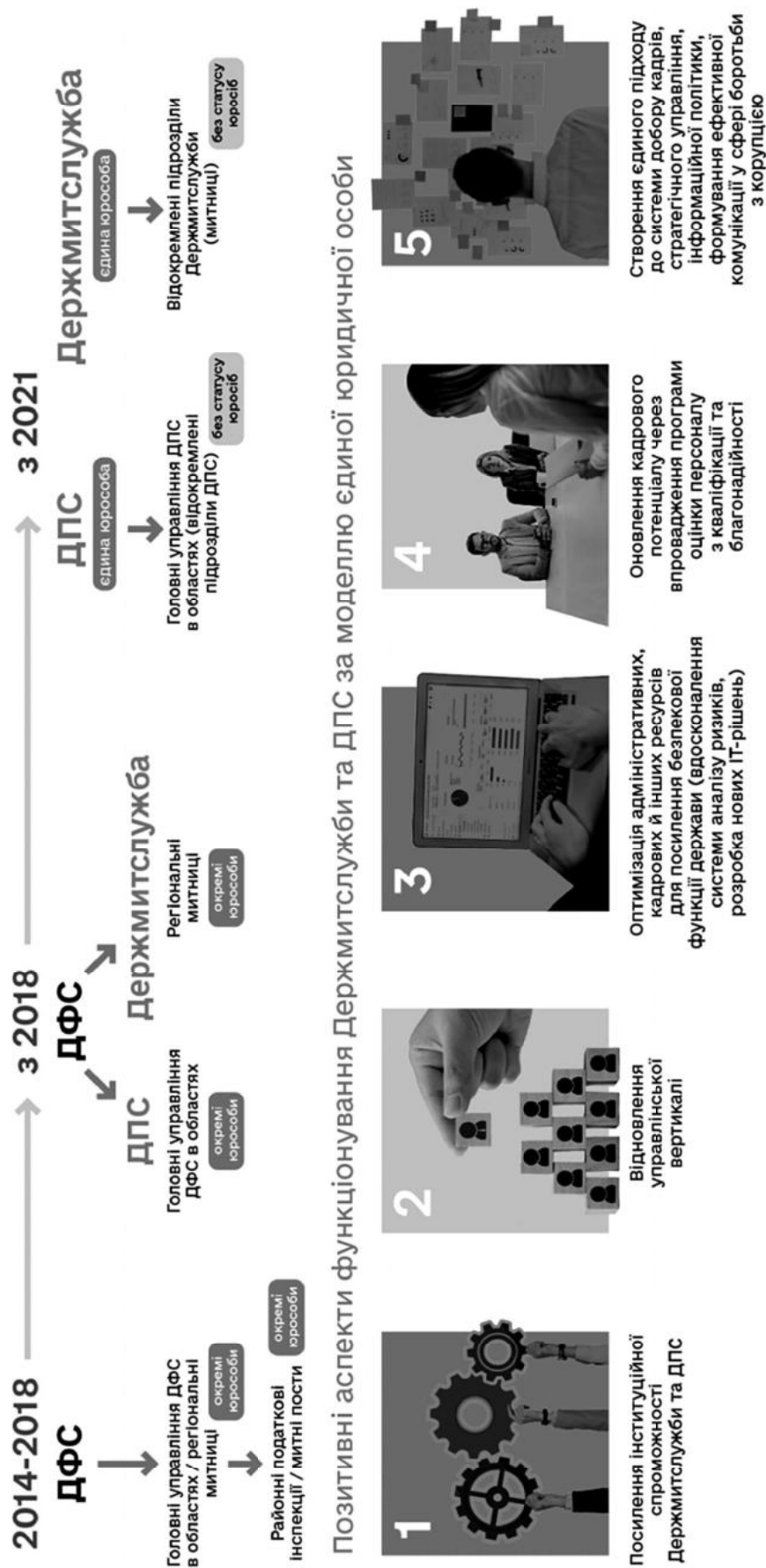

Рис. 3. Концепція створення Держмитслужби як єдиної юридичної особи

Джерело: <https://mof.gov.ua>

Наприкінці 2018 року урядом було прийнято рішення про реорганізацію Державної фіскальної служби України шляхом її поділу на дві служби: Державну податкову службу України та Державну митну службу України. Державна митна служба стала окремим центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства [2].

Підписання чергового Меморандуму про економічну та фінансову політику з Міжнародним валютним фондом стало причиною повернення до питання реформування митної системи та забезпечення її функціонування у форматі єдиної юридичної особи. Для цього наприкінці 2019 року Президент України видав Указ "Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави", в якому було доручено Кабінету Міністрів України у строк до 30 вересня 2020 року забезпечення функціонування Державної податкової служби України і Державної митної служби України (у форматі єдиних юридичних осіб) [3].

Процесу формування Державної митної служби як єдиної юридичної особи передував процес ліквідації Державної фіскальної служби та утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України. Державну митну службу України було визначено як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, та який реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи [4].

На рис. 2 представлено концепцію реформування Державної фіскальної служби та створення Державної податкової служби та Державної митної служби як окремих юридичних осіб.

Створення єдиної юридичної особи мало на меті запровадити ефективну функціональну організаційну структуру та впровадження нових електронних сервісів. Разом з тим, необхідно констатувати, що запровадження статусу єдиною юридичної особи має більше ризиків, ніж зазначені переваги. Такої думки дотримується й Дорофеева Л.М., яка зазначає, що запропонована модель функціонування єдиної юридичної особи потребує більш глибокого наукового обґрунтування, без якого може не лише розбалансувати внутрішню організацію діяльності митних органів, а й створити незручності суб'єктам ЗЕД та громадянам, які переміщують товари через митний кордон. Зокрема, немає визначеності, які саме повноваження керівник Держмитслужби може делегувати начальнику митниці [5].

Передбачалося, що такий перехід до функціонування Держмитслужби у форматі єдиної юридичної особи має забезпечити:

- посилення інституційної спроможності митних органів;
- відновлення управлінської вертикалі, яка була втрачена під час функціонування ДФС;
- оптимізацію адміністративних, кадрових й інших ресурсів для посилення безпекової функції держави, а саме: вдосконалення системи аналізу ризиків, розробка нових ІТ-рішень;
- оновлення кадрового потенціалу через впровадження програми оцінки персоналу з кваліфікації та благонадійності;
- створення єдиного підходу до системи добору кадрів, системи стратегічного управління, інформаційної політики, формування ефективної комунікації у сфері боротьби з корупцією [6].

У січні 2020 року Закон України "Про центральні органи виконавчої влади" було доповнено статтею 211, присвячену територіальним органам Держмитслужби. Так, законом визначено, що територіальні органи Держмитслужби можуть утворюватися в межах граничної чисельності державних службовців та працівників Держмитслужби і коштів, передбачених на утримання Держмитслужби, ліквідовуватися, реорганізовуватися керівником Держмитслужби як відокремлені підрозділи центрального органу виконавчої влади за погодженням з Міністром фінансів України. Територіальні органи утворюються без статусу юридичної особи та є органами державної влади, можуть мати окремий баланс, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку та бланк зі своїм найменуванням та із зображенням Державного Герба України [7].

Згідно Указу Президента № 839 Державна митна служба повинна була розпочати своє функціонування у статусі єдиної юридичної особи до 30 вересня 2020 року. Однак, фактичного запуску єдиної юридичної особи не відбулося. Натомість Кабінет Міністрів України у крайній термін, а саме 30 вересня 2020 року тільки прийняв ряд урядових рішень, які запустили створення єдиної юридичної особи. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 895 (далі — Постанова № 895) було ухвалено рішення про реорганізацію територіальних органів Державної митної служби. До числа реорганізованих територіальних органів увійшло 16 митниць, а саме: Азовська митниця Держмитслужби; Буковинська митниця Держмитслужби; Волинська митниця Держмитслужби; Галицька митниця Держмитслужби; Дніпровська митниця Держмитслужби; Енергетична митниця Держмитслужби; Закарпатська митниця Держмитслужби; Київська митниця Держмитслужби; Координаційно-моніторингова митниця Держмитслужби; Одеська митниця Держмитслужби; Північна митниця Держмитслужби; Подільська митниця Держмитслужби; Поліська митниця Держмитслужби; Слобожанська митниця Держмитслужби; Східна митниця Держмитслужби та Чорноморська митниця Держмитслужби [8]. Усі перераховані митниці було створено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 р. № 858 "Про утворення територіальних органів Державної митної служби", якою також було передбачено створення Спеціалізованої лабораторії з питань експертизи та досліджень Держмитслужби та Департаменту спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення Держмитслужби як територіальних органів Держмитслужби [9]. Ці 18 територіальних органів Держмитслужби було створено шляхом реорганізації 28 територіальних органів Державної фіскальної служби України.

За словами керівництва Держмитслужби у 2021 році було наближено до фінальної стадії процес реформування апарату Держмитслужби та її органів до функціонування у форматі єдиної юридичної особи. Фактично ж у новому форматі Державна митна служба України розпочала свою діяльність тільки з 01.07.2021. Для цього було ліквідовано усі митні органи України та створено єдину юридичну особу — Державну митну службу України із 26 митницями як відокремлені структурні підрозділи. Так, дійсно наказом Державної митної служби України № 460 від 19 жовтня 2020 року було утворено цілий ряд нових територіальних органів, а саме 26 митниць [10]. Разом з тим, необхідно зазначити, що не відбулося остаточної реорганізації територіальних органів, передбачених Постановою № 895. В результаті прийнятих рішень виникла ситуація, за якої одночасно функціонують різні територіальні органи влади. Безпрецедентність ситуації надає ще й той факт, що на момент створення нових територіальних органів Державної митної служби функціонуючими ще залишились ще окремі митні органи, які перебували у складі та структурі

ліквідованої Державної фіскальної служби України. Ситуацію щодо функціонування та реорганізації митниць наведено в табл. 1.

Слід констатувати, що протягом попередніх років існувало багато моделей управління митними органами, однак усі моделі були або двокомпонентними (Центральний апарат — митниці), або трикомпонентними (Центральний апарат — регіональні митниці — митниці). При цьому митниці були самостійними юридичними особами з усім набором повноважень та обов'язків. Наразі ми маємо одноланкову модель управління, за якої в центральному апараті Держмитслужби сконцентровано не тільки завдання із стратегічного управління митною справою, але й виконання поточних завдань 26 митниць.

Так, наприклад з даних таблиці 1 ми бачимо, що на сьогодні у Волинській області діючими залишаються аж три установи: Волинська митниця ДФС та Волинська митниця Держмитслужби, які перебувають у процесі припинення, та новостворена Волинська митниця. В Чернівецькій області така ж ситуація — Чернівецька митниця ДФС та Буковинська митниця Держмитслужби (в стані припинення) та новостворена Чернівецька митниця. І такі випадки не одиничні. Тобто, протягом тривалого часу паралельно функціонували різні територіальні органи, які займалися питаннями митної справи в тих чи інших регіонах країни, а деякі органи перебувають у стані припинення більше двох років. Тому на наш погляд, необхідно в найкоротші терміни завершити процедури припинення діяльності усіх старих органів

Таблиця 1. Поточний стан реорганізації та функціонування територіальних органів Державної митної служби згідно даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб

Постанова КМУ № 858 від 2 жовтня 2019 р.			Постанова КМУ № 895 від 30 вересня 2020 р.			Наказ ДМСУ № 460 від 19 жовтня 2020		
Назва територіального органу	Код ЄДРПОУ	Поточний статус	Назва територіального органу	Код ЄДРПОУ	Поточний статус	Назва територіального органу	Код ЄДРПОУ	Поточний статус
Волинська митниця ДФС	39472698	в стані припинення	Волинська митниця Держмитслужби	43350888	в стані припинення	Волинська митниця	43958385	не перебуває в стані припинення
Дніпропетровська митниця ДФС	39421732	припинено 26.11.2021	Дніпровська митниця Держмитслужби	43350935	в стані припинення	Дніпро-вська митниця	43971371	не перебуває в стані припинення
Запорізька митниця ДФС	39477764	в стані припинення				Запорізька митниця	44005647	не перебуває в стані припинення
Кіровоградська митниця ДФС	39640963	припинено 17.11.2020				Кропив-ницька митниця	44005668	не перебуває в стані припинення
Полтавська митниця ДФС	39421072	в стані припинення				Полтавська митниця	43997576	не перебуває в стані припинення
Донецька митниця ДФС	39496499	припинено 07.06.2021	Азовська митниця Держмитслужби	43333684	в стані припинення	Донецька митниця	44029605	не перебуває в стані припинення
Івано-Франківська митниця ДФС	39640261	в стані припинення	Галицька митниця Держмитслужби	43348711	в стані припинення	Івано-Франківська митниця	43971364	не перебуває в стані припинення
Львівська митниця ДФС	39420875	в стані припинення				Львівська митниця	43971343	не перебуває в стані припинення
Тернопільська митниця ДФС	39420537	в стані припинення				Терно-пільська митниця	43985576	не перебуває в стані припинення
Енергетична митниця ДФС	39442252	в стані припинення	Енергетична митниця Держмитслужби	43334913	в стані припинення	Енерге-тична митниця	44029610	не перебуває в стані припинення
Закарпатська митниця ДФС	39515893	припинено 02.09.2021	Закарпатська митниця Держмитслужби	43337207	в стані припинення	Закар-патська митниця	43985560	не перебуває в стані припинення
Житомирська митниця ДФС	39421140	в стані припинення	Київська митниця Держмитслужби	43337359	в стані припинення	Жито-мирська митниця	44005610	не перебуває в стані припинення
Київська митниця ДФС	39470947	в стані припинення				Київська митниця	43997555	не перебуває в стані припинення
Київська міська митниця ДФС	39422888	в стані припинення				-	-	-
Черкаська митниця ДФС	39420084	припинено 14.02.2022				Черкаська митниця	44005652	не перебуває в стані припинення
Одеська митниця ДФС	39441717	в стані припинення	Одеська митниця Держмитслужби	43333459	в стані припинення	Одеська митниця	44005631	не перебуває в стані припинення
Чернігівська митниця ДФС	39482156	припинено 08.06.2021	Північна митниця Держмитслужби	43332675	в стані припинення	Черні-гівська митниця	43985581	не перебуває в стані припинення

Постанова КМУ № 858 від 2 жовтня 2019 р.			Постанова КМУ № 895 від 30 вересня 2020 р.			Наказ ДМСУ № 460 від 19 жовтня 2020		
Назва територіального органу	Код ЄДРПОУ	Поточний статус	Назва територіального органу	Код ЄДРПОУ	Поточний статус	Назва терито- ріального органу	Код ЄДРПОУ	Поточний статус
Вінницька митниця ДФС	39510664	в стані припинення	Подільська митниця Держмитслужби	43350542	в стані припинення	Вінницька митниця	43997544	не перебуває в стані припинення
Хмельницька митниця ДФС	39423132	в стані припинення				Хмель- ницька митниця	43997560	не перебуває в стані припинення
Рівненська митниця ДФС	39420640	припинено 12.11.2021	Поліська митниця Держмитслужби	43350097	в стані припинення	Рівненська митниця	43958370	не перебуває в стані припинення
Сумська митниця ДФС	39420037	припинено 11.02.2022	Слобожанська митниця Держмитслужби	43332958	в стані припинення	Сумська митниця	44017631	не перебуває в стані припинення
Харківська митниця ДФС	39534151	припинено 18.05.2021				Харків- ська митниця	44017626	не перебуває в стані припинення
Луганська митниця ДФС	39500819	припинено 22.12.2020	Східна митниця Держмитслужби	43336287	в стані припинення	Луганська митниця	44030626	не перебуває в стані припинення
Миколаївська митниця ДФС	39536431	припинено 17.01.2022	Чорноморська митниця Держмитслужби	43335608	в стані припинення	Мико- лаївська митниця	44017652	не перебуває в стані припинення
Митниця ДФС у Херсонській області, Автономній Республіці Крим та м. Севастополі	39624611	припинено 02.08.2021				Митниця в Херсон- ській області, Автономній Республіці Крим і м. Сева- стополі	43946385	не перебуває в стані припинення
Чернівецька митниця ДФС	39465937	в стані припинення	Буковинська митниця Держмитслужби	43332555	в стані припинення	Черні- вецька митниця	43971359	не перебуває в стані припинення
Департамент податкових та митних експертиз ДФС	39925301	в стані припинення	Спеціалізована лабораторія з питань експертизи та досліджень Держмитслужби	43348622	не перебуває в стані припинення	-	-	-
Департамент спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення ДФС	39774638	припинено 07.10.2020	Департамент спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення Держмитслужби	43363415	не перебуває в стані припинення	-	-	-
-	-	-	Координаційно- моніторингова митниця Держмитслужби	43333904	в стані припинення	Коорди- наційно- моніто- рингова митниця	43958390	не перебуває в стані припинення

митної справи па повноцінно запустити функціонування нових.

Штатна чисельність апарату Державної митної служби у 2021 році склала 571 посаду, з яких фактична чисельність склала 521 особу, тобто комплектування склало 89 % [11]. У складі апарату функціонують 14 департаментів, 3 управління та 3 самостійних відділи, а саме: Організаційно-розпорядчий департамент; Юридичний департамент; Департамент по роботі з персоналом; Департамент профілювання митних ризиків; Департамент митних платежів, контролю митної вартості та митно-тарифного регулювання ЗЕД; Департамент митного аудиту та обліку осіб; Департамент організації митного контролю та оформлення; Департамент боротьби з контрабандою та порушенням митних правил; Департамент адміністративно-господарської діяльності; Департамент бухгалтерського обліку, звітності та планово-фінансової роботи; Департамент міжна-

родної взаємодії; Департамент з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації; Департамент профілювання митних ризиків; Департамент запровадження міжнародної транзитної системи; Управління внутрішнього аудиту, Управління нетарифного регулювання; Управління внутрішньої безпеки; Відділ прес-служби та взаємодії з громадськістю; Відділ охорони державної таємниці; Відділ з питань запобігання та протидії корупції; Відділ інформаційної безпеки. Організаційну структуру управління представлено на рис. 4.

На наш погляд, сформована організаційна структура апарату Державної митної служби є не зовсім раціональною та ефективною, зважаючи на те, що у прямому підпорядкуванні Голови Державної митної служби України знаходиться 8 структурних підрозділів, в той час як у його заступників — від одного (мінімум) до п'яти (максимум) підрозділів.

Джерело: складено авторами самостійно.

Ще одним моментом певної неузгодженості в побудові управлінської моделі є функціонування митних постів. Митний пост є митним органом, який входить до складу митниці як структурний підрозділ. Створення, реорганізація та ліквідація митних постів здійснюються Державною митною службою. При цьому, керівники митних постів призначаються на посади і звільняються з посад керівником Державної митної служби України. Така ситуація може призвести до виникнення конфліктних ситуацій між керівником митниці та керівником митного поста, зважаючи на те, що начальник митниці не має якогось управлінського впливу на діяльність керівника митного поста. Тому, на наш погляд, призначення керівників митних постів повинно здійснюватися або за поданням керівників відповідних митниць, або хоча б погоджуватися цими керівниками.

Згідно з нормами Митного кодексу України, Голова Державної митної служби України має право делегувати керівникам митниць окремі повноваження. Перелік таких делегованих повноважень визначається положенням про митницю, яке підлягає погодженню з Міністерством фінансів України. На сьогодні відповідні положення про територіальні органи Держмитслужби України затверджено наказом Державної митної служби України № 489 від 29 жовтня 2020 року [12]. Аналіз тестів зазначених положень засвідчив, що усі положення про територіальні органи є ідентичними за змістом, за винятком Координаційно-моніторингової митниці. Ідентичним є також і перелік делегованих повноважень керівникам територіальних органів. На наш погляд, необхідно було диференціювати розподіл зазначених делегованих повноважень, зважаючи на специфіку та зону діяльності тієї чи іншої митниці. Так, наприклад, керівники Волинської, Вінницької та Митниці в Херсонській області, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, наділені однаковими делегованими повноваженнями. Очевидно, що специфіка діяльності та спектр повноважень у зазначених митницях відрізняється. Тому, вважаємо за доцільне більш диференційовано підходити до розподілу повноважень. Тим паче, що формат функціонування Держмитслужби України як єдиної юридичної особи дає змогу це робити.

Фактична чисельність працівників у 2021 році складала 9586 осіб при штатній чисельності 10675. Таким чином укомплектованість територіальних органів складала 90 % [11]. Передбачалось, що співробітники будуть переведені в нову єдину митницю на контрактній основі, а підписання самого контракту забезпечить підвищені ставки заробітної плати та більш ефективні механізми контролю за діяльністю митників.

В межах затвердженого Плану заходів з реформування та розвитку митних органів передбачалося досягнути професіоналізації митної служби через запровадження нових кваліфікаційних та мотиваційних стандартів, постійного моніторингу й оцінки навичок, здібностей, результативності й доброчесності, прозорої системи кар'єрного зростання та призначень на посаду [13]. Один з напрямків реформування — напрям реформування кадрової політики митних органів, який передбачає поетапні кроки щодо перегляду підходів до системи добору кадрів, запровадження комплексної системи мотивації; перегляду ключових показників результативності; побудови системи оплати роботи з урахуванням результатів службової діяльності; навчання й перепідготовки персоналу; впровадження комплексних антикорупційних заходів тощо. З цією метою на митниці було запроваджено новий інструмент по роботі з персоналом — перевірку на благочесність, яка є психологічним тестом, призначеним виявити посадових осіб із ризиками схильності до порушення встановлених правил та непродуктивної поведінки на робочому місці. Так, протягом 2021 року таке тестування пройшло 9048 посадових осіб, або 94 % усього особового складу. Повторно таке тестування пройшло 1849 осіб, більшість яких не успішно пройшли перше тестування [11].

З метою запровадження дієвої системи управління персоналом у Державній митній службі України було

розроблено Стратегію управління персоналом Державної митної служби України на 2021-2024 роки та відповідно підготовлено План дій з реалізації стратегії. Однак на сайті Державної митної служби України зазначені документи відсутні, тому ознайомитися з їх змістом немає можливості.

Функціонування Державної митної служби України у форматі єдиної юридичної особи повинно би спростити взаємодії митниці та бізнесу. Однак, за результатами проведеного онлайн опитування, проведеного громадською ініціативою "За чесну та прозору митницю" з 1 по 15 березня 2021 року, кожен третій респондент підтримує функціонування Держмитслужби України як єдиної юридичної особи, а більше половини опитаних — не підтримують [14]. Тому, на нашу думку, тільки чітка побудова організаційної структури управління в поєднанні із новою кадровою політикою здатні забезпечити ефективну діяльність нової Державної митної служби України.

ВИСНОВКИ

Державна митна служба України була одним із перших державних органів, створених після проголошення незалежності. За останні 20 років ця інституція зазнавала неодноразових змін та реформ, які мали на меті підвищення ефективності її діяльності. Функціонування в форматі єдиної особи розглядалося ще у 2016-2017 рр., однак реалізувати цю ідею спромоглися тільки у 2020. Реалізація такої реформи, на наш погляд, не була до кінця продуманою та комплексною, оскільки формування єдиної юридичної особи передбачало внесення великої кількості правок у широке коло законодавчих та нормативно-правових актів, а цього вчасно зроблено не було. Більше того, функціонування центрального органу виконавчої влади в форматі єдиної юридичної особи є новим для вітчизняної практики, тому тільки час дасть змогу визначити наскільки ефективним та правильним було таке рішення. На жаль, війна, що почалася 24 лютого 2022 року дещо загальмувала темпи трансформації відомства та запуску роботи на повну потужність. Разом з тим, така практика є вкрай цікавою для подальших наукових досліджень як в сфері менеджменту, так і публічного управління.

Література:

- Єдинак В.Ю., Єдинак Т.С. Ретроспективно-компаративний аналіз системи управління митними органами в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7491> (дата звернення: 18.01.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.66.
- Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1200. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-utvorennya-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini-ta-derzhavnoyi-mitnoyi-sluzhbi-ukrayini> (дата звернення 19.01.2022).
- Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: указ Президента України від 08 листопада 2019 року № 837/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (дата звернення 18.01.2022).
- Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанови Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227 (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n209> (дата звернення 18.01.2022).
- Дорофеева А.М. До питання функціонування митної служби у форматі однієї юридичної особи. НДІ фінансової політики: Наука оптимальних податкових рішень. URL: <https://www.ndifp.com/1524/> (дата звернення 24.01.2022).
- Функціонування Держмитслужби у форматі єдиної юридичної особи URL: <https://mof.gov.ua/uk/function>

ning_of_the_state_customs_service_in_the_format_of_a_single_legal_entity-476 (дата звернення 24.01.2022).

7. Про центральні органи виконавчої влади: закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI (зі змінами) URL: https://ips.ligazakon.net/document/t113166?an=324&ed=2020_05_13 (дата звернення 20.04.2022).

8. Деякі питання територіальних органів Державної митної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 895 URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp200895?an=6&ed=0000_00_00&le=true. (дата звернення 20.04.2022).

9. Про утворення територіальних органів Державної митної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 р. № 858 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.04.2022).

10. Про утворення територіальних органів Державної митної служби України як відокремлених підрозділів: наказ Державної митної служби України від 19 жовтня 2020 р. № 460 URL: <https://customs.gov.ua/documents/pro-utvorennia-teritorialnikh-organiv-derzhavnoyi-mitnoyi-sluzhbi-ukrayini-iak-vidokremlenikh-pidrozdiliv-149> (дата звернення 20.04.2022).

11. Звіт про виконання Плану роботи Державної митної служби України на 2021 рік та покладених на неї завдань. URL: <https://customs.gov.ua/web/content/5869?unique=54f052c77c68a389fbcc1616bcd46d0a137ef2d3&download=true> (дата звернення 20.04.2022).

12. Про затвердження положень про територіальні органи Держмитслужби: наказ Державної митної служби України від 29 жовтня 2020 р. № 489 URL: <https://customs.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-polozhen-pro-teritorialni-organi-derzhmitsluzhbi-237> (дата звернення 20.04.2022).

13. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну митну політику: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 травня 2020 р. № 569-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 20.04.2022).

14. Чи підтримуєте Ви функціонування Державної митної служби як єдиної юридичної особи? URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2020/customs_initiative/Onlinepolls/Initiative_Poll_8.pdf (дата звернення 20.04.2022).

References:

1. Yedynak, V. and Yedynak, T. (2019), "Retrospective-comparative analysis of the customs management system in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7491>. (Accessed 18 Jan 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.66.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On the establishment of the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini-ta-derzhavnoyi-mitnoyi-sluzhbi-ukrayini> (Accessed 19 January 2022).

3. The President of Ukraine (2019), Decree "On urgent measures to reform and strengthen the state", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389>. (Accessed 18 January 2022).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On approval of regulations on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n209> (Accessed 18 January 2022).

5. Dorofeeva, L.M. (2019), "On the functioning of the customs service in the format of one legal entity", *NDI fiscalnoji polityky: Nauka optimalnykh podatkovykh rishen*, available at: <https://www.ndifp.com/1524/> (Accessed 21 January 2022).

6. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Functioning of the State Customs Service in the format of a single legal

entity", available at: https://mof.gov.ua/uk/functioning_of_the_state_customs_service_in_the_format_of_a_single_legal_entity-476 (Accessed 24 January 2022).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On On central executive bodies", available at: https://ips.ligazakon.net/document/t113166?an=324&ed=2020_05_13 (Accessed 20 April 2022).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On some issues of territorial bodies of the State Customs Service", available at: https://ips.ligazakon.net/document/kp-200895?an=6&ed=0000_00_00&le=true (Accessed 20 April 2022).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On the formation of territorial bodies of the State Customs Service", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 20 April 2022).

10. State Customs Service of Ukraine (2020), Commandment "On the formation of territorial bodies of the State Customs Service of Ukraine as separate units", available at: <https://customs.gov.ua/documents/pro-utvorennia-teritorialnikh-organiv-derzhavnoyi-mitnoyi-sluzhbi-ukrayini-iak-vidokremlenikh-pidrozdiliv-149> (Accessed 20 April 2022).

11. State Customs Service of Ukraine (2022), "Report on the implementation of the Work Plan of the State Customs Service of Ukraine for 2021 and the tasks assigned to it", available at: <https://customs.gov.ua/web/content/5869?unique=54f052c77c68a389fbcc1616bcd46d0a137ef2d3&download=true> (Accessed 20 April 2022).

12. State Customs Service of Ukraine (2020), Commandment "On approval of regulations on territorial bodies of the State Customs Service", available at: <https://customs.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-polozhen-pro-teritorialni-organi-derzhmitsluzhbi-237> (Accessed 20 April 2022).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "Some issues of implementation of conceptual directions of reforming the system of bodies implementing state customs policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2020-%D1%80#Text> (Accessed 20 April 2022).

14. Institute for Economic Research and Policy Consulting (2021), "Do you support the functioning of the State Customs Service as a single legal entity?", available at: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2020/customs_initiative/Onlinepolls/Initiative_Poll_8.pdf (Accessed 20 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 21.04.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

О. В. Позорєлова,
к. е. н., професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку та економічного аналізу,
Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова
ORCID ID: 0000-0002-3103-4380

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.53

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЯКІСНОГО ХАРЧУВАННЯ

О. Pohorielova,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Accounting
and Economic Analysis, Admiral Makarov National University of Shipbuilding

THE IMPACT OF MIGRATION ON FOOD SECURITY AND AGRICULTURE

В статті досліджено процес функціонування продовольчих систем з метою розробки напрямів їх модернізації у цілях забезпечення продовольчої безпеки та якісного харчування, враховуючи вплив визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу. Визначено напрями трансформації продовольчих систем щодо забезпечення нівелювання негативного впливу визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу, зокрема: реалізація гуманітарних програм у постраждалих від конфліктів та війн регіонах; зміцнення несприйнятливості до впливу негативних економічних зовнішніх факторів; підвищення стійкості до зміни клімату; заходи по зниженню вартості харчових продуктів на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства; зміна споживчої поведінки та харчового раціону; вирішення проблем структурної нерівності. Рекомендовано конкретні кроки в рамках всього процесу модернізації продовольчих систем.

There is no general progress in the world in addressing Goal 2.1 of Sustainable Development Goal 2 (Zero hunger) or in meeting SDG Goal 2.2 (End all forms of malnutrition). Therefore, the world is experiencing a turning point not only because we need to address the major problems of hunger, food insecurity and all forms of malnutrition, but also because in a visually exposed vulnerabilities in our food systems, we have the opportunity to enter a new quality level and ensure timely achievement of the SDGs 2. The article examines the process of functioning of food systems in order to develop directions for their modernization in order to ensure food security and quality nutrition, taking into account the influence of determinants of food potential. The directions of transformation of food systems to ensure the leveling of the negative impact of the determinants of food capacity building are identified, namely: development and implementation of humanitarian programs in the regions affected by conflicts and wars; strengthening the insensitivity of the most vulnerable segments of the population to the impact of negative economic external factors; increasing resilience to climate change at all stages of the food value chain; measures to reduce the cost of food at all stages of the food value chain; changing consumer behavior and diet to one that is beneficial to human health and has a positive impact on the environment; solving the problems of structural inequality through the implementation of inclusive measures taking into account the interests of the poor. The main policy courses and goals are substantiated for each of the six areas. Specific steps are recommended within the whole process of modernization of food systems, including: in-depth analysis of the

situation taking into account the specifics of the conditions; formation of agreed cross-sectoral sets of policy, investment and legislation measures, including catalysts that accelerate the transformation process; implementation of a set of measures subject to the necessary monitoring and evaluation, as well as the availability of existing accountability mechanisms.

Ключові слова: продовольча система, процес, модернізація, конфлікти та війни, пандемії, мінливість клімату, економічний спад, продовольча політика.

Key words: food system, process, modernization, conflicts and wars, pandemics, climate variability, economic downturn, food policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За оцінками ФАО у 2020 році від голоду страждало від 720 до 811 мільйонів осіб, що на 161 мільйон більше, ніж у 2019 році. 2020 року майже 2,37 мільярда людей не мали доступу до достатньої кількості продовольства; лише за рік їх кількість збільшилася на 320 мільйонів. Жоден регіон світу не уникнув цієї проблеми. Висока вартість здорових раціонів харчування в сукупності з високим рівнем бідності та нерівності доходів, як і раніше, роблять таке харчування недоступним для приблизно трьох мільярдів людей у всіх регіонах світу. Більш того, результати показують, що зростання показників економічної недоступності здорових раціонів харчування пов'язане з вищими рівнями помірної чи гострої відсутності продовольчої безпеки.

Становище могло б виявитися ще гіршим, якби уряди не реалізовували заходи соціального захисту у зв'язку з кризою COVID-19. Проте підходи щодо стримування поширення пандемії стали причиною не лише безпрецедентного економічного спаду — погіршення становища у сфері продовольчої безпеки та харчування відбулось і під дією інших потужних факторів: конфлікти та війни у багатьох частинах світу, а також зміна клімату та стихійні лиха. На тлі накладення цих факторів урядом не вдалося запобігти розвитку ситуації в галузі продовольчої безпеки та харчування за найгіршим сценарієм, внаслідок чого постраждали мільйони людей по всьому світу. Отже, у світі не відзначається загального поступу вперед у роботі з розв'язання задачі 2.1 Цілі 2 у сфері сталого розвитку (забезпечити всім цілорічний доступ до безпечної, поживної та достатньої їжі) або за рішенням задачі 2.2 ЦУР (покінчити з усіма формами недоїдання). Відтак, світ переживає переломний момент не тільки тому, що нам необхідно вирішувати значніші проблеми ліквідації голоду, відсутності продовольчої безпеки та всіх форм неповноцінного харчування, але й тому, що в умовах, коли наочно оголилися вразливі місця наших продовольчих систем, ми маємо можливість вийти на новий якісний рівень та забезпечити своєчасне досягнення ЦУР 2.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняні науковці досліджують різні аспекти функціонування продовольчої системи. Зокрема: проблема сталості функціонування продовольчої системи присвячено наукові праці Бокія О.В. [1] та Левека Р. [2]; теоретико-методологічні положення формування та розвитку продовольчих систем — Зеленської О.О. [3], Куця О.І. [4], Сичевського М.П. [5—7]; механізми регулювання продовольчих систем — Замикули І.В. [8], Куця О.І. [9—11], Сичевського М.П. [12]; інші аспекти — Гладій М.В. [13], Коваленко О.В. [14], Коткова Н.С. [15], Михайленко Г.А. [16] та ін. Разом з тим, комплексне дослідження процесу функціонування продовольчих сис-

тем з метою розробки напрямів їх модернізації у цілях забезпечення продовольчої безпеки та якісного харчування, враховуючи вплив визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу, в Україні наразі не проводилось.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Розробити напрями модернізації продовольчих систем з метою забезпечення продовольчої безпеки та якісного харчування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За останні десятиліття продовольчі системи забезпечували постачання різноманітних харчових продуктів, необхідних для населення світу, що швидко зростає та все більше переміщається до міст. Проте багато продовольчих систем не змогли забезпечити постачання безпечних та поживних харчових продуктів для повноцінного харчування населення всього світу, оскільки три мільярди людей не могли навіть дозволити собі здорових раціонів харчування ще до настання пандемії COVID-19. Більш того, зростає частка населення світу, раціон якого складається із висококалорійних харчових продуктів і напоїв, що містять багато жирів, цукрів і/або солі.

Нездатність продовольчих систем забезпечити домогосподарствам достатній доступ до харчових продуктів, що сприяють формуванню здорових раціонів харчування — особливо в умовах ведення заходів, спрямованих на стримування поширення безперервної пандемії COVID-19 — робить актуальним, як ніколи, заклик до перетворення продовольчих систем, щоб здорові раціони доступними для всіх [17]. Невідкладна необхідність цього перетворення є одним з головних питань, пов'язаних з вирішенням найскладніших проблем у галузі сталого розвитку, зокрема, з вирішенням проблем ліквідації голоду, відсутності продовольчої безпеки та неповноцінного харчування у всіх його формах до 2030 року [18].

Ряд факторів, що впливають на продовольчі системи, здійснюють все більш значний негативний вплив на стан продовольчої безпеки та харчування у всьому світі. Основними такими факторами є конфлікти, пандемія COVID-19, мінливість клімату та екстремальні його прояви, а також уповільнення зростання економіки та економічні спади, вплив яких посилюється злиднями та нерівністю. Разом з тим, трансформація продовольчих систем у напрямі забезпечення їх стійкості до впливу визначених факторів та реалізація стимулів до забезпечення економічно доступних здорових раціонів харчування на принципах стійкості та інклюзивності, є потужною рушійною силою у забезпеченні ліквідації голоду, продовольчої безпеки і повноцінного харчування, а також відновлення необхідних темпів задля своєчасного досягнення ЦУР2.

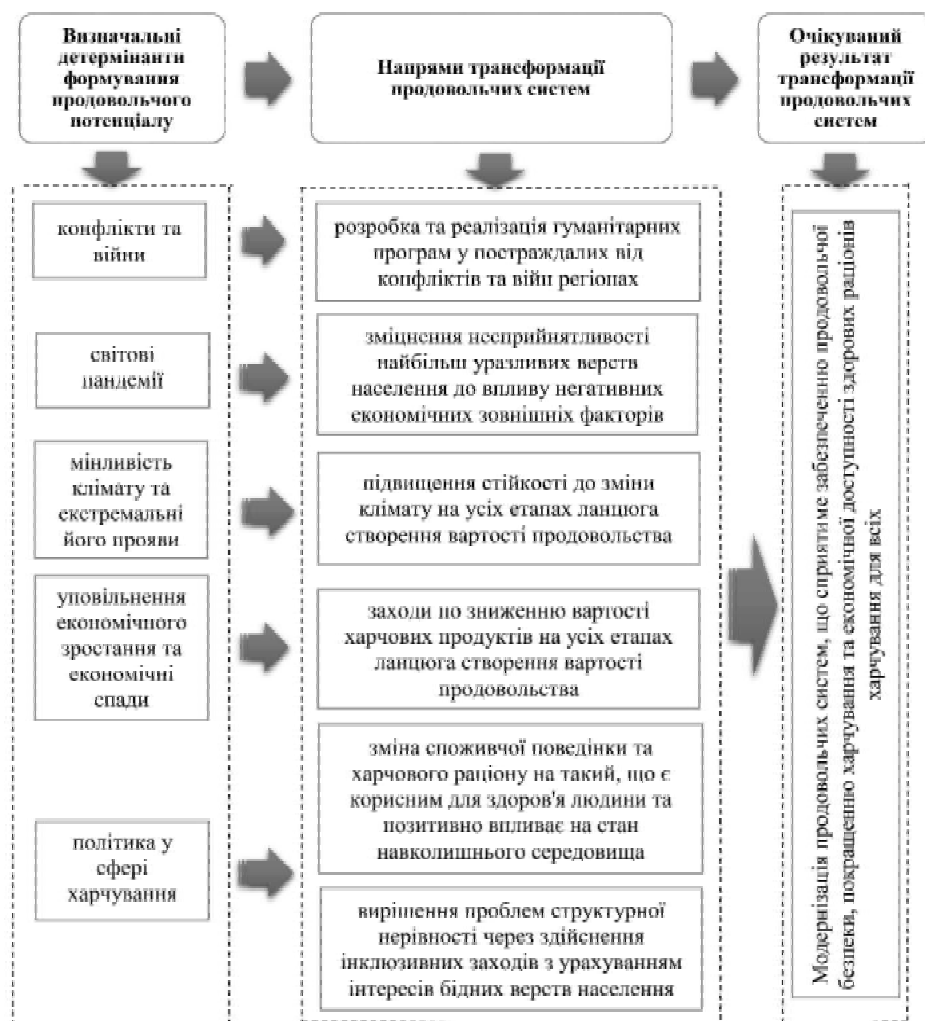

Рис. 1. Напрями трансформації продовольчих систем щодо забезпечення нівелювання негативного впливу визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17—21].

Однією із головних проблем, що обмежують можливість успішної модернізації продовольчих систем, є той факт, що глобальні, національні та регіональні заходи політики, стратегії, законодавчі механізми та інвестиції не є комплексними, а роз'єднані за окремими напрямками проблеми.

У цілому можна виділити шість можливих напрямів (рис. 1), реалізація яких сприятиме модернізації продовольчих систем для вирішення проблем негативного впливу визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу. Кожен із цих напрямів сформульований з урахуванням ключових рекомендацій ФАО.

Розробка та реалізація гуманітарних програм у постраждалих від конфліктів та війн регіонах. Переважна більшість населення, яке недоїдає, проживає у країнах, де відбуваються конфлікти та війни. Тому обов'язково необхідно забезпечити, щоб інвестиції та заходи, спрямовані на вирішення найнагальніших проблем відсутності продовольчої безпеки та повноцінного харчування, здійснювалися одночасно з заходами, спрямованими на зниження рівня конфліктів, та узгоджувалися з роботою довгострокового плану за напрямками соціально-економічного розвитку [21]. В умовах конфліктів та війн відбувається порушення роботи продовольчих систем на різних етапах, ускладнюючи доступ людей до якісного продовольства. Програми надзвичайної продовольчої допомоги, надзвичайна допомога у забезпеченні чистою водою, якісне медичне обслуговування та санітарія, а також заходи щодо підтримки джерел за-

собів для існування — такі типові механізми кризового реагування та механізми соціального захисту, що реалізуються для забезпечення мінімальних рівнів продовольчої безпеки та харчування.

Під час пандемії COVID-19 країни, де тривають конфлікти та війни, особливо постраждали. Наприклад, у зв'язку з обмеженнями на пересування часто було складно надавати біженцям та внутрішньо переміщеним особам гуманітарну допомогу та інші види підтримки, необхідної для забезпечення достатнього доступу до поживних харчових продуктів.

Якщо структурними причинами конфліктів є конкуренція за природні ресурси, зокрема за продуктивні земельні, лісові, рибні та водні ресурси, це може викликати глибоку економічну кризу. Необхідні заходи політики, забезпечені інституційними та правовими реформами, мають бути спрямовані на ліквідацію цих причин і на пом'якшення, а де можливо — на запобігання їх впливу на продовольчі системи, продовольчу безпеку та на економіку в цілому. Особливо в умовах затяжних криз, коли можливі тривалі періоди низьких рівнів конфліктів та довгий час перебування населення далеко від місць проживання, критично важливо зберігати виробництво продовольства та сільське господарство, підтримувати продовольчі товаропровідні ланцюжки та забезпечувати доступ людей до поживних харчових продуктів та здорових раціонів харчування [6].

Узагальнено основні напрями політики і цілі щодо розробки та реалізації гуманітарних програм у постраждалих від конфліктів та війн регіонах представлено на рисунку 2.

Вже на 12-ий день після початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України на виконання доручення Президента Володимира Зеленського Уряд країни сформував пакет рішень, які мають підтримати український бізнес під час війни. Як повідомив Прем'єр-міністр Денис Шмигаль:

— будуть звільнені від сплати ЄСВ фізичних осіб-підприємців першої та другої групи на час воєнного стану та протягом року після його завершення;

— будуть звільнені підприємства та фізичні особи-підприємці третьої групи від сплати ЄСВ за найманих працівників, які були призвані до лав ЗСУ, інших збройних формувань (в т. ч. територіальної оборони). Збір буде сплачено за рахунок держави;

— відтермінується сплата податків для всіх підприємств, які не спроможні їх заплатити, а також впровадження РРО для всіх фізичних осіб-підприємців;

— уряд скасує всі заходи ринкового та споживчого нагляду у всіх питаннях, крім регулювання цін та контролю за ціноутворенням. Також вже встановлено мораторій на проведення перевірок всіх видів для бізнесу.

Також уряд та місцева влада активно вживають додаткових заходів, аби стабілізувати ціни на товари першої необхідності. Кабінет Міністрів ухвалив рішення,

Рис. 2. Основні напрями політики і цілі щодо розробки та реалізації гуманітарних програм у постраждалих від конфліктів та війн регіонах

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17–21].

яке дозволяє обласним військовим адміністраціям спільно з Нацполіцією та Держлікслужбою здійснювати контроль за цінами на соціально значущі продукти харчування, ліки та паливо.

ласті адаптації до зміни клімату; заходів короткострокового, середньострокового та довгострокового характеру, спрямованих на пом'якшення впливу зміни клімату та екстремальних його проявів.

Узагальнено основні напрями політики і цілі щодо підвищення стійкості до зміни клімату на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства представлено на рисунку 3.

Зміцнення несприйнятливості найбільш уразливих верств населення до впливу негативних економічних зовнішніх факторів. У 2020 році, коли в результаті пандемії COVID-19 за деякими оцінками світовий ВВП зменшився на 3,3 %, результати вжиття заходів щодо протидії пандемії, включаючи надання соціальної допомоги, забезпечення зайнятості та програм соціального страхування, а також реалізація широкомасштабних надзвичайних заходів для захисту економіки країн світу наочно продемонстрували важливість формування стійкості до впливу негативних економічних факторів [18]. Узагальнено основні напрями політики і цілі щодо зміцнен-

Рис. 3. Основні напрями політики і цілі щодо підвищення стійкості до зміни клімату на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17–21].

ня несприйнятливості найбільш уразливих верств населення до впливу негативних економічних зовнішніх факторів представлено на рисунку 4.

Заходи по зниженню вартості харчових продуктів на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства. Забезпечення доступності здорових раціонів харчування — потребує здійснення відповідних заходів на всіх ланках ланцюг створення вартості продовольства. Цей напрямок передбачає формування узгодженого комплексу заходів політики та інвестицій для всіх ланок — від виробництва до споживання — націленого на підвищення ефективності та скорочення втрат та харчових відходів продовольства, які мають допомогти у досягненні цих цілей [17]. Зокрема, крім інвестицій в інновації, наукові дослідження та поширення знань і досвіду для підвищення продуктивності, заходи стимулювання слід націлювати на диверсифікацію виробництва у продовольчому та сільськогосподарському секторах: вирощування більш поживних видів продовольства, включаючи фрукти, овочі, бобові та олійні, а також продуктів тваринного походження та біозбагачених культур. В інших ланках ланцюга створення вартості продовольства поживні якості харчових продуктів та напоїв можна підвищити за рахунок збагачення основних харчових продуктів при післязбиральній переробці відповідно до міжнародних рекомендацій. Виробники харчової продукції та підприємства роздрібно-торгівлі також можуть змінювати рецептуру своєї продукції для виключення з харчової продукції трансжирних кислот промислового виробництва та зниження вмісту насичених жирів, цукрів та солі. Біозбагачення використовується як економічно ефективний захід, спрямований на скорочення дефіциту поживних мікроелементів при збільшенні наявності (і зниження вартості) поживних харчових продуктів. Біозбагачення харчових продуктів є однією з дієвих стратегій забезпечення поживними мікроелементами всього населення (наприклад, загальне йодування солі, а також збагачення пшеничного або кукурудзяного борошна джерелами заліза та фолієвої кислоти).

Узагальнено основні напрями політики і цілі щодо реалізації заходів по зниженню вартості харчових продуктів на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства представлено на рисунку 5.

Рис. 4. Основні напрями політики і цілі щодо зміцнення несприйнятливості найбільш уразливих верств населення до впливу негативних економічних зовнішніх факторів

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17—21].

Рис. 5. Основні напрями політики і цілі щодо реалізації заходів по зниженню вартості харчових продуктів на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17—21].

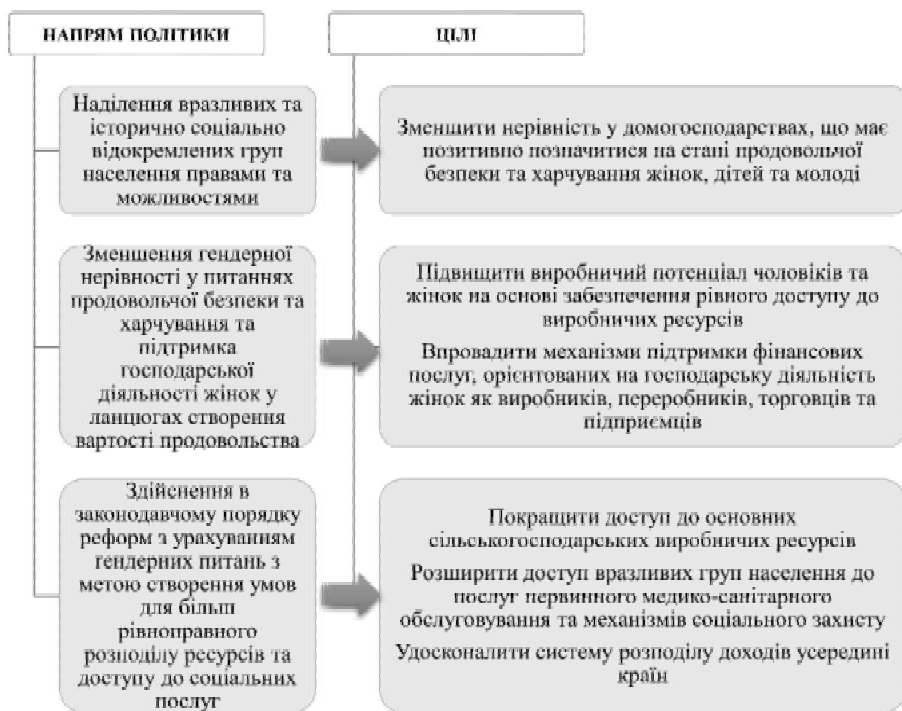

Рис. 6. Основні напрями політики і цілі щодо вирішення проблем структурної нерівності через здійснення інклюзивних заходів з урахуванням інтересів бідних верств населення

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17—21].

Вирішення проблем структурної нерівності через здійснення інклюзивних заходів з урахуванням інтересів бідних верств населення. Високий рівень нерівності серйозно обмежує шанси людей на подолання голоду, відсутності продовольчої безпеки та неповноцінного харчування у всіх його формах. Необхідні заходи політики, інвестиції та закони, створені задля вирішення проблем структурної нерівності, із якими стикаються вразливі групи населення як у сільських, так і у міських районах, при цьому необхідно також покращити їм доступ до виробничих ресурсів та нових технологій. Більша частина бідного населення проживає у сільських районах, де показники злиднів утричі вищі, ніж у міських. Пандемія COVID-19 ще більше ускладнила цю ситуацію, посилюючи нерівність і погіршуючи життя та благополуччя, зокрема сільського населення.

Пандемія COVID-19 ще більше поглибила проблему структурної нерівності, оскільки її наслідки значно більшою мірою позначаються на виробничому та репродуктивному потенціалі сільських жінок та на їх можливостях заробітку, а пандемія не лише звужує їх економічні можливості та доступ до повноцінних харчових продуктів, а й збільшує їхнє навантаження. Тому, розробляючи заходи реагування, слід враховувати роль жінок у агропродовольчих системах і належним чином забезпечити задоволення їх численних потреб, пов'язаних з їх функціями щодо підтримки продовольчої безпеки своїх сімей як виробників сільгосппродукції, які управляють фермерськими господарствами, переробників, торговців, найманих працівників та підприємців [19].

Суттєві можливості перетворення продовольчих систем відкриває задіяння можливостей молоді. Підвищення їх професійних навичок та активної особистої участі, слідування зразкам поведінки інших та наставництва є однією з головних умов для розкриття їх підприємницьких та новаторських можливостей. Як правило, причиною вимушеної міграції молоді є економічний застій та відсутність можливостей зайнятості у сільських районах. Тому в контексті роботи плану щодо збільшення інвестицій необхідно здійснювати конкретні

заходи, спрямовані на розширення доступу молоді до продуктивних ресурсів, ринків, формування та підтримання зв'язків, а також на забезпечення участі молоді у прийнятті рішень. Також необхідно вирішувати питання, що стосуються соціальних норм, які можуть перешкоджати використанню нових можливостей сільською молоддю, особливо тих, що належать до вразливих груп.

Узагальнено основні напрями політики і цілі щодо вирішення проблем структурної нерівності через здійснення інклюзивних заходів з урахуванням інтересів бідних верств населення представлено на рисунку 6.

У разі успішної роботи за визначеним напрямом можна домогтися зменшення масштабів крайньої злиднів та структурної нерівності за рахунок прискореного перетворення продовольчих систем, що відповідає інтересам як найбідніших верств, так і всього населення.

Зміна споживчої поведінки та харчового раціону на такий, що є корисним для здоров'я людини та позитивно впливає на стан навколишнього середовища. Доступ до поживних харчових продуктів та здорових раціонів харчування не визначається виключно вартістю та економічною доступністю. Структура раціонів харчування визначається багатьма складовими продовольчого середовища, а такі чинники, як: культура, мова, кулінарна практика, знання, структура споживання, харчові переваги, вірування та цінності визначають те, з яких джерел отримують харчові продукти, як вони виробляються та споживаються. Структури раціонів харчування постійно змінюються, надаючи як позитивний, так і негативний вплив на здоров'я людей і стан довкілля [18]. При цьому притаманні більшості продовольчих систем приховані втрати у плані здоров'я людей та стану довкілля ігноруються. Оскільки вони не вимірюються, їх не враховують при формуванні продовольчих цін, що загрожує стійкості продовольчих систем. Тому, виходячи зі специфіки умов та існуючих моделей споживання у тій чи іншій країні, необхідно сформулювати заходи політики, закони та інвестиції, націлені на створення більш здорового продовольчого середовища та на наділення споживачів необхідними правами і можливостями для забезпечення поживних, здорових та безпечних раціонів харчування при меншому шкідливому впливі на довкілля [17].

Реклама та зростання пропозиції харчових продуктів глибокої переробки призвели до збільшення вживання нездорових раціонів, шкідливих для людей різного віку. Реклама заміників грудного молока сприяє відмові матерів від грудного вигодовування. Великі харчові компанії націлюють свої збутові стратегії в основному на молодь, при цьому також швидко розширюється дрібне місцеве виробництво висококалорійних харчових продуктів, що мають мінімальну поживну цінність. В результаті цих змін у всіх регіонах світу, показники надмірної ваги та ожиріння у дітей зростають такими ж (або вище переджальними) темпами, як і показники зниження недостатньої ваги [33].

Узагальнено основні напрями політики і цілі щодо зміни споживчої поведінки та харчового раціо-

ну на такий, що є корисним для здоров'я людини та позитивно впливає на стан навколишнього середовища представлено на рисунку 7.

Формулювання узгодженого комплексу заходів політики та інвестицій починається з поглибленого аналізу ситуації з урахуванням її специфіки для більш глибокого розуміння контексту країни, у тому числі характеру та інтенсивності основних факторів, що впливають на продовольчі системи, та сучасного стану продовольчої безпеки та харчування, а також для виявлення відповідних суб'єктів, установ та механізмів загального керівництва. Аналіз ситуації з урахуванням її специфіки дозволить оцінити, яке поєднання напрямків роботи з перетворення продовольчих систем є найбільш придатним (з урахуванням характеру впливу на ці системи основних факторів відсутності продовольчої безпеки та неповноцінного харчування), а також які заходи політики та інвестиції найкраще включати до комплексу заходів (рис. 8).

Виходячи з міждисциплінарного характеру заходів, необхідних для перетворення продовольчих систем, досягнення продовольчої безпеки та покращення якості харчування, найважливіше значення для дієвого їх перетворення має узгодженість заходів політики та інвестицій для агропродовольчих, екологічних систем, систем охорони здоров'я, соціального захисту та інших систем, наприклад, освіти, енергетики, торгівлі та фінансів. Узгодженість необхідна не лише для дієвого формулювання, але й ефективної та прискореної реалізації комплексів заходів, що потребує застосування багатосторонніх механізмів загального керівництва та відповідних інституцій/установ.

Важливо відзначити, що для системних перетворень, окрім доступу до виробничих та фінансових ресурсів, необхідно розробити, створити відповідні технології, дані та інновації, так звані "каталізатори" процесів перетворень, та забезпечити доступ до них.

Узагальнюючи вищезначене, на рисунку 9 представлено рекомендовані кроки в рамках всього процесу, спрямованого на модернізацію продовольчих систем щодо забезпечення нівелювання негативного впливу визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу. У широкому сенсі для цього процесу необхідно:

1) провести поглиблений аналіз ситуації з урахуванням специфіки умов;

Рис. 7. Основні напрями політики і цілі щодо зміни споживчої поведінки та харчового раціону на такий, що є корисним для здоров'я людини та позитивно впливає на стан навколишнього середовища

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17—21].

Рис. 8. Елементи комплексу заходів політики та інвестицій

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17—21].

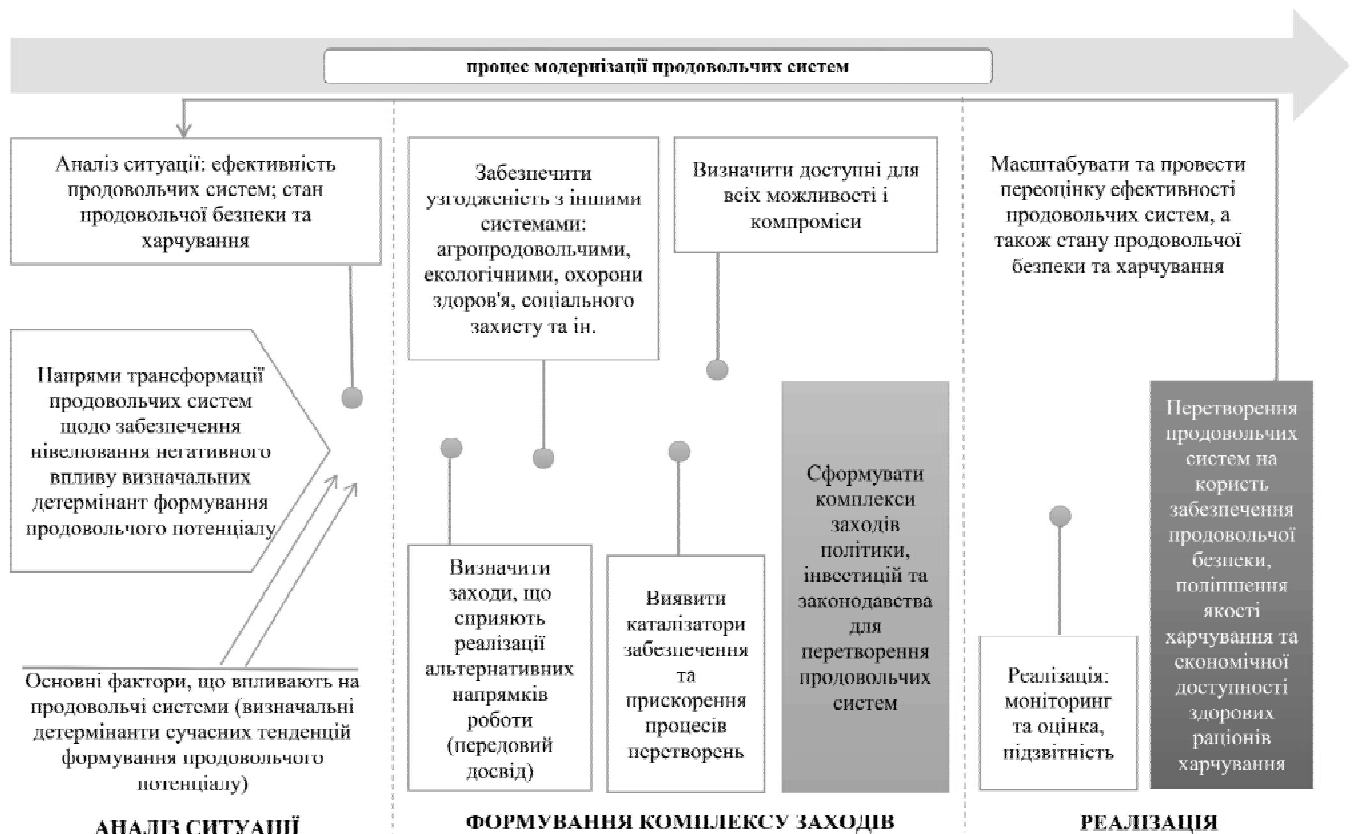

Рис. 9. Процес модернізації продовольчих систем

Джерело: систематизовано та узагальнено за даними ФАО [17—21].

2) сформувати узгоджені міжсекторальні комплекси заходів політики, інвестицій та законодавства, включаючи каталізатори, що прискорюють процес перетворень;

3) реалізувати ці комплекси заходів за умови необхідного моніторингу та оцінки, а також за наявності чинних механізмів підзвітності.

Комплексний характер викликів у галузі продовольчої безпеки та харчування диктує необхідність нарощування синергії та узгодженості при формулюванні та здійсненні політики у всіх секторах з акцентом на інвестиції більш стратегічного характеру як з боку державного, так і приватного секторів. Це означає, що від розрізнених вузьковідомчих рішень необхідно відмовитись. Потрібні цілісні комплекси заходів політики, інвестицій та законодавства, сформовані за конкретними напрямками модернізації, що будуть враховувати регіональну специфіку та забезпечать можливість безпосередньо вирішувати проблеми продовольчої безпеки і якісного харчування.

Під узгодженістю політики розуміється таке становище, коли реалізація заходів в одній галузі не підриває роботу в інших сферах, а там, де це можливо, відбувається підвищення ефективності роботи в декількох областях, стосовно всіх задіяних систем, а каталізатори відіграють одну з ключових ролей у отриманні максимальних позитивних результатів та мінімізації негативних наслідків трансформації. Дотримання цих умов матиме критично важливе значення для формування багатогалузевих комплексів модернізуючих заходів політики, інвестицій та законодавства, внаслідок яких приймаються рішення, що відповідають інтересам усіх заінтересованих сторін та зводяться до мінімуму компроміси.

ВИСНОВКИ

Визначено напрями трансформації продовольчих систем щодо забезпечення нівелювання негативного

впливу визначальних детермінант формування продовольчого потенціалу, а саме: розробка та реалізація гуманітарних програм у постраждалих від конфліктів та війн регіонах; зміцнення несприйнятливості найбільш уразливих верств населення до впливу негативних економічних зовнішніх факторів; підвищення стійкості до зміни клімату на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства; заходи по зниженню вартості харчових продуктів на усіх етапах ланцюга створення вартості продовольства; зміна споживчої поведінки та харчового раціону на такий, що є корисним для здоров'я людини та позитивно впливає на стан навколишнього середовища; вирішення проблем структурної нерівності через здійснення інклюзивних заходів з урахуванням інтересів бідних верств населення. До кожного із шести напрямів обґрунтовано основні курси політики та цілі. Рекомендовано конкретні кроки в рамках всього процесу модернізації продовольчих систем, що включає: поглиблений аналіз ситуації з урахуванням специфіки умов; формування узгоджених міжсекторальних комплексів заходів політики, інвестицій та законодавства, включаючи каталізатори, що прискорюють процес перетворень; реалізацію комплексів заходів за умови необхідного моніторингу та оцінки, а також за наявності чинних механізмів підзвітності.

Література:

1. Бокій О.В. Стійкість функціонування продовольчої системи. Продовольчі ресурси. 2018. № 11. С. 21—32.
2. Левек Р. Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків. Економіка АПК. 2020. № 1. С. 18—33.
3. Зеленська О.О. Використання загальнонаукової методології в оцінюванні розвитку агропродовольчих систем і рівня продовольчої безпеки. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2013. № 1. С. 120—125.

4. Куць О.І. Формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації. *Продовольчі ресурси*. 2016. № 7. С. 233—238.
5. Сичевський М.П., Дейнеко А.В. Організаційно-економічна сутність категорії "Продовольча система". *Продовольчі ресурси*. Серія: Економічні науки. 2015. № 4. С. 4—9.
6. Сичевський М.П. Формування національної продовольчої системи на засадах незалежності. *Вісник аграрної науки*. 2014. № 6. С. 11—18.
7. Сичевський М.П., Полещук О.Б., Коваленко О.В. Формування національної продовольчої системи: сучасність та перспективи. *Продовольчі ресурси*. 2013. № 1. С. 8—21.
8. Замикула І.В. Механізм державного регулювання системи продовольчого забезпечення у соціально-економічному розвитку регіону. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Управління. 2012. Вип. 2. С. 216—224.
9. Куць О.І. Акомодация економічної політики та механізмів регулювання розвитку продовольчих систем до умов надзвичайної ситуації. *Продовольчі ресурси*. 2020. № 14. С. 250—261.
10. Куць О.І. Деретуляція: дієвий механізм формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації. *Продовольчі ресурси*. Серія: Економічні науки. 2015. № 4. С. 10—16.
11. Куць О.І., Куць Т.В. Забезпечення конкурентоспроможності продовольчої системи України на основі податкових механізмів. *Продовольчі ресурси*. 2016. № 6. С. 70—78.
12. Сичевський М.П., Коваленко О.В., Куць О.І. Механізми забезпечення реалізації стратегічного потенціалу продовольчих систем. *Продовольчі ресурси*. 2020. № 14. С. 7—19.
13. Гладій М.В., Сичевський М.П. Функціонування м'ясопереробної галузі України в глобальній продовольчій системі. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 5. С. 5—11.
14. Коваленко О.В. Інклузивні інновації в трансформовано-монополізованій продовольчій системі України. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 12. С. 210—228.
15. Коткова Н.С. Індикатори розвитку продовольчої системи України в умовах економічних викликів. *Продовольчі ресурси*. 2019. № 12. С. 229—247.
16. Михайленко Г.А. Актуальні питання взаємовідносин підприємств харчової промисловості з торгівлею в рамках продовольчої системи України. *Продовольчі ресурси*. Серія: Економічні науки. 2015. № 4. С. 27—30.
17. The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets / FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. Rome, 2021. 209 pp.
18. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all / FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. Rome, 2021. 240 pp.
19. The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. Building climate resilience for food security and nutrition / FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. Rome, 2018. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. 199 pp.
20. The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns / FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. Rome, 2019. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. 181 pp.
21. The State of Food Security and Nutrition in the World 2017. Building resilience for peace and food security / FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. Rome, 2017. 132 pp.

References:

1. Boki, O. V. (2018), "Sustainability of the food system", *Prodovol'chi resursy*, vol. 11, pp. 21—32.

2. Levek. R. (2020), "Agricultural structures, sustainability of food systems and regulation of land markets", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 18—33.
3. Zelens'ka, O. O. (2013), "The use of general scientific methodology in assessing the development of agri-food systems and the level of food security", *Visnyk Cherknivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 1, pp. 120—125.
4. Kuts', O. I. (2016), "Formation of an effective food system of Ukraine in the context of globalization", *Prodovol'chi resursy*, vol. 7, pp. 233—238.
5. Sychevs'kyj, M. P. and Dejneko, L. V. (2015), "Organizational and economic essence of the category "Food system", *Prodovol'chi resursy*, vol. 4, pp. 4—9.
6. Sychevs'kyj, M. P. (2014), "Formation of a national food system on the basis of independence", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 6. pp. 11—18.
7. Sychevs'kyj, M. P., Polieschuk, O. B. and Kovalenko, O. V. (2013), "Formation of the national food system: present and prospects", *Prodovol'chi resursy*, vol. 1, pp. 8—21.
8. Zamykula, I. V. (2012), "The mechanism of state regulation of the food system in the socio-economic development of the region", *Naukovy visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia*. Seriya: Upravlinnia, vol. 2, pp. 216—224.
9. Kuts', O. I. (2020), "Акомодация економічної політики та механізмів регулювання розвитку продовольчих систем до умов надзвичайної ситуації", *Prodovol'chi resursy*, vol. 14, pp. 250—261.
10. Kuts', O. I. (2015), "Деретуляція: дієвий механізм формування ефективної продовольчої системи України в умовах глобалізації", *Prodovol'chi resursy*, vol. 4, pp. 10—16.
11. Kuts', O. I. and Kuts', T. V. (2016), "Ensuring the competitiveness of Ukraine's food system on the basis of tax mechanisms", *Prodovol'chi resursy*, vol. 6, pp. 70—78.
12. Sychevs'kyj, M. P., Kovalenko, O. V. and Kuts', O. I. (2020), "Mechanisms for ensuring the realization of the strategic potential of food systems", *Prodovol'chi resursy*, vol. 14, pp. 7—19.
13. Hladij, M. V. and Sychevs'kyj, M. P. (2018), "Functioning of the meat processing industry of Ukraine in the global food system", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 5, pp. 5—11.
14. Kovalenko, O. V. (2019), "Inclusive innovations in the transformed-monopolized food system of Ukraine", *Prodovol'chi resursy*, vol. 12, pp. 210—228.
15. Kotkova, N. S. (2019), "Indicators of Ukraine's food system development in the face of economic challenges", *Prodovol'chi resursy*, vol. 12, pp. 229—247.
16. Mykhajlenko, H. A. (2015), "Topical issues of relations between food industry enterprises and trade within the food system of Ukraine", *Prodovol'chi resursy*, vol. 4, pp. 27—30.
17. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2020), The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets, FAO, Rome, Italy.
18. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2021), The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming food systems for food security, improved nutrition and affordable healthy diets for all, FAO, Rome, Italy.
19. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2018), The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. Building climate resilience for food security and nutrition, FAO, Rome, Italy.
20. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2019), The State of Food Security and Nutrition in the World 2019. Safeguarding against economic slowdowns and downturns, FAO, Rome, Italy.
21. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2017), The State of Food Security and Nutrition in the World 2017. Building resilience for peace and food security, FAO, Rome, Italy.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2022 р.

*I. I. Корман,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-1743-1213*

*В. А. Лементовська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0003-4086-309X*

*О. В. Семенда,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-6690-645X*

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.62

МАРКЕТИНГОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ МОЛОКА ТА МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

*I. Korman,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Marketing, Uman National University of Horticulture*

*V. Lementovska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Marketing, Uman National University of Horticulture*

*O. Semenda,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Marketing, Uman National University of Horticulture*

MARKETING RESEARCH OF THE MILK AND DAIRY PRODUCTS MARKET OF UKRAINE

Ринок молока та молочних продуктів є важливою частиною продовольчого ринку і його розвиток розглядається як умова економічної незалежності країни. Україна має всі географічні та економічні умови, необхідні для розвитку ринку молока та молочних продуктів, але цей сегмент має багато проблем, які перешкоджають його ефективному розвитку. На функціонування ринку молока та молочних продуктів впливають складові ринкового механізму: пропозиція, попит, ціна та конкурентоспроможність продукції.

Маркетингові дослідження ринку молока визначають тенденцію його розвитку: ефективність роботи молочних підприємств, які є важливою складовою національної економіки, експортний потенціал та соціально-економічний стан. Його суть полягає у взаємопов'язаному та збалансованому функціонуванні комплексу різних галузей складної цілісної системи від виробництва, переробки сирого молока та збуту молочної продукції для задоволення потреб населення. В статті аналізується стан українського молочно-го ринку, результати базуються на структурному та динамічному аналізі.

The milk and dairy products market is an important part of the food market and its development is seen as a condition for the country's economic independence. Ukraine has all the geographical and economic conditions necessary for the development of the milk and dairy products market, but this segment has many problems that hinder its effective development. The functioning of the market of milk and dairy products is influenced by the components of the market mechanism: supply, demand, price and competitiveness of products.

Marketing research of the milk market determines the trend of its development: the efficiency of dairy enterprises, which are an important component of the national economy, to some extent determines the level, export potential and socio-economic status of milk and dairy products. Its essence is the interconnected and balanced functioning of a complex of different branches of a complex integrated system from the processing of raw milk to the sale of dairy products to meet the needs of the population in milk and dairy products. The article analyzes the state of the Ukrainian dairy market, the results are based on structural and dynamic analysis.

The Ukrainian dairy industry is highly competitive with both domestic companies and global dairy brands, there is a wide range of traditional and new products with broad development prospects. The dairy market is of great social importance, as it replaces other sources of animal protein (meat and meat products) for some low-income groups, but is less prone to import competition.

For the successful development of the dairy industry in Ukraine, there is a lack of adequate and stable state support, which should take appropriate measures and formulate policies aimed at overcoming the crisis in livestock and its development, as well as support for milk processors.

The main competitive advantage of our companies is the optimal ratio of price and quality of products, which allows us to sell products in demanding EU markets and be interesting for producers in this market due to the low price of products.

Ключові слова: ринок, молокопродукти, споживач, конкуренція, комерція, маркетинг.
Key words: market, dairy products, consumer, competition, commerce, marketing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією із складових агропромислового комплексу є молочний підкомплекс, до складу якого входить група сільськогосподарських і промислових підприємств, орієнтованих на виробництво, переробку та реалізацію молочної продукції. Молочна промисловість — соціально-орієнтована галузь, продукція якої має забезпечувати українських споживачів якісними та поживними продуктами харчування, що разом із продукцією інших переробних галузей агропромислового комплексу є основою забезпечення продовольчої безпеки.

Підприємства працюють на ринках із раніше нетиповими характеристиками: ринкові умови нестабільні, попит на товари та послуги сильно коливається, умови часто змінюються, а нові попити змінюють визначені пріоритети. Ці процеси безпосередньо впливають на здатність приймати ефективні рішення щодо ефективного розвитку підприємств в сучасних умовах та ускладнюють процес планування та прогнозування.

У разі виникнення ринкових труднощів посилюється конкуренція за споживачів, ускладнюється процес налагодження системи збуту продукції, тому оптимальний результат конкуренції все більше залежить від ефективної організації підприємницької діяльності підприємств. У сучасних ринкових умовах, однією з ключових складових управління бізнесом, що займається виробничо-комерційною діяльністю, основною метою є отримання прибутку, а тому, постійний пошук і застосування різноманітних методів збереження позицій на ринку та збільшення обсягів продажів.

Враховуючи той факт, що ринок молочної продукції є динамічним, це вимагає більш глибокого вивчення факторів, що формують асортимент продукції; кон'юнктурні коливання, що впливають на завантаження виробничих потужностей молокопереробних заводів; наявність виробників молочної сировини, переробників та торговельних закладів на ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням ринку молока й молочної продукції вітчизняні науковці приділяють багато уваги. Сучасний стан, проблеми та тенденції молокопереробної галузі України досліджуються у роботах науковців: О.А. Козак [1–3], В.А. Мамчук [4], І.С. Гурська, М.М. Лук'янова [5], І.В. Федуллова [6], М.В. Місюк, М.В. Заходим [7], О.А. Петриченко [8], В.В. Россоха [9], О.А. Мошковська [10], О.В. Кругляк [11], А.К. Семенда [12], О. Міняйло, В. Міняйло, Я. Лінецька [13], М.М. Ігнатенко, Н.П. Новак [14] та багатьох інших.

Проте швидкі зміни в розвитку галузі, зумовлюють необхідність маркетингового дослідження для оцінювання її потенційних можливостей.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою є проведення маркетингового дослідження українського ринку молока та молочної продукції та формування загальних рекомендацій щодо вдосконалення діяльності на основі структурного та динамічного аналізу ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний економічний розвиток України визначає молочну галузь як одну з пріоритетних складових національної продовольчої безпеки. За підсумками 2020 року Україна посідає 22 місце у світі за виробництвом молока [15]. На молочну галузь припадає близько 11% загального обсягу продажів харчової промисловості України. Молоко є основним продуктом харчування та важливою частиною здорового харчування, молочні продукти є одними з основних товарів у покупному кошику споживачів, вартість їх придбання становить близько 18% вартості харчування населення України [16].

На ринку молока й молочної продукції України працює досить велика кількість підприємств, зокрема більша частина загального обсягу виробництва концентрується на складах десяти великих компаній. Серед лідерів молокопереробної галузі є не лише українські виробники, а й транснаціональні корпорації, які мають виробництво в Україні. Решту ринку розподіляють між собою дрібні компанії та одиничні молокопереробні заводи [17].

Економічна криза, швидко мінлива кон'юнктура цін на енергоносії, інфляційні процеси, низька платіжна дисципліна ускладнюють економічне становище підприємств.

Загальні обсяги виробництва молока в Україні, зафіксовані Держстатом у 2021 році, становлять 8,7 мільйонів тонн — натомість ще у 2019 році вони перевищували 10 мільйонів тонн (табл. 1).

Згідно з офіційною статистикою, загальне виробництво молока в Україні в 2021 році скоротилося майже на 6% — до 8,719 млн тонн, і ця динаміка була зменшена за рахунок домогосподарств. Господарствами населення було вироблено 5,968 млн тонн молока, що на 8,2% менше, ніж у 2020 році. При цьому кількість підприємств залишалася стабільною — 2,75 млн тонн, а це лише на 0,4% менше, ніж у 2020 році.

Таблиця 1. Виробництво молока в Україні, тис. т

Роки	Всі категорії господарств	у тому числі	
		підприємства	домогосподарства
2015	10615	2669	7946
2016	10387	2711	7676
2017	10281	2766	7515
2018	10064	2759	7309
2019	9663	2729	6935
2020	9264	2761	6502
2021	8719	2750	5969

Джерело: [16].

Очікується, що у 2022 році виробництво молока впаде нижче 8 млн тонн, адже виробництво молока в домогосподарствах продовжуватиме стрімко знижуватися, особливо, як того вимагає наказ Мінагрополітики від 12.03.2019р. № 118 "Про затвердження вимог до безпечності та якості молока та молочних продуктів". Водночас викликає сумнів, чи зменшення виробництва молока у населення хоча б частково компенсується відповідним збільшенням виробництва молока на підприємствах, щоб останнє досягло своєї мети. Для останніх досягнення позначки у 3 млн тонн було б досить значним прогресом. За офіційними даними, вже майже третина обсягів виробництва молока в Україні в 2021 році забезпечувалася підприємствами, коли у 2015 році це було лише 25%.

Загалом більшість усіх видів молока виробляється в Полтавській (691,8 тис. тонн), Вінницькій (684,9 тис. тонн) та Хмельницькій (643,8 тис. тонн) областях. Лідерами промислового виробництва молока є: Полтавська область (391,4 тис. тонн), Черкаська область (296,4 тис. тонн) та Харківська (245,8 тис. тонн) область. Найбільше молока, виробленого домогосподарствами, виробляється у Хмельницькій (460,6 тис. тонн), Вінницькій (459,3 тис. тонн) та Львівській (396,1 тис. тонн) областях.

Нині співвідношення виробництва між галузями становить 31,5% (від бізнесу) і 68,5% (від населення). При

цьому слід розуміти, що основним джерелом доходу молочного бізнесу є сільськогосподарські підприємства — трохи більше 80% переробляється [18].

Крім того, у 2022 році частка молока від населення продовжить знижуватися через зростання вимог до якості та безпеки молока, що надходить на промислову переробку. Відтак, на ринку формуються стійкі передумови до поглиблення дефіциту молока придатного для промислової харчової переробки.

Асортимент молочних продуктів досить широкий. У таблиці 2 показано виробництво за основними категоріями, але є продукти, які містять молоко в різних пропорціях або є прямими конкурентами молочних продуктів — морозиво, спреди, сирні продукти, аналоги згущеного молока тощо. Вміст молока в цих продуктах неможливо оцінити і з часом буде коливатися навіть для одного і того ж продукту від одного виробника, не кажучи вже про постійно змінюваний склад усіх продуктів, що виробляються в країні. Навіть у тих продуктах, які вважаються молочними і враховуються за групою молока, вміст молока не є постійною величиною. Тому не можна з високою впевненістю вказати справжню норму використання сирого молока в деяких молочних продуктах, хоча, звичайно, є усереднені базові коефіцієнти. Тому для виробництва одного кг масла в середньому потрібно близько 20 кг молока, твердого сиру — 10 кг, сухого знежиреного молока — 11 кг, сухого незбираного молока — 8 кг, йогурту — 1,1 кг, сметани — 5 кг [19]. При цьому, необхідно мати на увазі, що з одного й того ж обсягу молока може бути вироблено одночасно декілька продуктів, як наприклад, вершки після сепарації молока можуть піти на масло, знежирене молоко, яке залишилось — на сухий порошок.

При зміні характеристик виробництва молочної продукції в Україні у 2021 році порівняно з 2020 роком слід відзначити наступне: відбулося зростання по трьох видах молочних продуктів: сухе незбиране молоко (+10%), рідка сироватка (+8,7%), кисломолочний сир (+7,4%). Крім того, у 2021 році збільшиться виробництво казеїну (+11%). Майже не змінилися обсяги виробництва: ароматизований йогурт (+1%), кисломолочна продукція відомої (-2,8%). Значно скоротилося виробництво інших видів молочної продукції: молока жирністю 1-6% (упаковка до 2 л) — на 6,7%; плавленого сиру — 8,4%; молока згущеного та вершків — 10,4%; інших сирів — 14,2%; вершкове масло — 17%; сухе знежирене молоко — 17,7%; сироватка в твердому вигляді — понад 20%. Виробництво молокопродуктів в 2021 році скоротилося на 7,5% порівняно з 2020 роком. У 2020 році обсяги виробництва залишалися незмінними проти 2019 року. Ринок сиру демонструє іншу тенденцію: виробництво свіжого сиру продовжує зростати в 2021 році (+7,4%), виробництво інших (ферментованих) сирів продовжує знижуватися в 2021 році (-14,2% до рівня 2020 року, 70 тис. тонн); у 2021 році виробництво плавленого сиру дещо зменшилося порівняно з 2020 роком, повернувшись до рівня 2018 року.

Значне падіння виробництва у 2021 році характерне для: сироватки у твердих формах — обсяги виробництва зменшилися більш як на 20%; СЗМ — на 18%; масла вершкового — на понад 17%, причому спадна тенденція продовжилася; згущеному молоку та вершках підсолоджених — на більш як 10%. Певне зростання обсягів виробництва зафіксоване у 2021 році по: сухому незбираному молоку — більш як на 10%; сироватці у рідких формах — майже

Рис. 1. Рейтинг областей за обсягом виробництва промислового молока у 2021р., тис. т

Джерело: [16].

на 9%. Обсяги виробництва казеїну та казеїнатів у 2021 році зросли проти рівня 2020 року більш як на 11%. При цьому вони залишаються суттєво меншими рівня 2017—2018 років, коли обсяг їх виробництва сягав 7,4 тис. тонн на рік.

Виробництво молокозмісних продуктів в Україні (табл.3), як і виробництво молокопродуктів, в останні роки знижується: обсяги виробництва спредів зменшилися із 35,4 тис. тонн у 2019 році до 14,9 тис. тонн у 2021 році, причому лише за 2021 рік обсяги знизилися на 15,3%; суттєво знизився обсяг виробництва молокозмісних продуктів (з добавками) з вмістом молочних жирів більш як 1,5% масової частки — із 43,3% у 2019 році до 38,2% у 2021 році. В 2021 році продовжилося зниження обсягів виробництва молокозмісних продуктів (з добавками) із вмістом молочних жирів менш як 1,5% масової частки — із 74,1 тис. тонн у 2019 році до 70 тис. тонн у 2021 році.

Споживання молока в Україні коливається з року в рік під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, але, в першу чергу, воно залежить від добробуту споживачів (табл. 4). Динаміка споживання молочних продуктів напряду корелюється з рівнями економічного зростання, що підтверджувалося спадами кризових років. Відповідно, цей зв'язок також дозволяє будувати передбачення майбутнього попиту, орієнтуючись на більш видимі прогнози розвитку економіки країни.

Закупівельні ціни на молоко переробних підприємств залежать від ряду факторів: якості молока, ситуації на ринку в певному регіоні тощо. Молоко від домогосподарств, переважно низької якості, коштує дешевше, ніж від сільськогосподарських виробників. Підвищення цін на молоко у 2020—2021 роках не покрило зміну курсу гривні, а відповідні ціни в доларах США знизилися. Спроби підвищити вартість молочної продукції призвели до падіння продажів, що завадило переробникам забезпечити виробникам молока адекватні ціни. І ті, і інші за останні роки пережили важкі часи. Ситуація ускладнюється втратою ринків збуту, що суттєво вплинуло на баланс попиту та пропозиції на внутрішньому ринку. Ціни на готову молочну продукцію пов'язані зі світовим ринком і тому відрізняються

Таблиця 2. Виробництво основних видів молокопродуктів у 2017—2021рр., тис. т

Найменування продукції	2017	2018	2019	2020	2021	2021 у% до 2017	2020
<i>Молоко та вершки незгущені</i>							
Молоко жирністю 1-6% (не більше 2 л)	478	497	474	491,3	458,4	95,9	93,3
Вершки незгущені жирністю 6-21% (до 2 л)	9,5	9,7	10,5	18,6	13,0	136,8	69,9
Вершки незгущені жирністю від 21% (більше 2 л)	47,9	48,6	51,3	45,8	38,9	81,1	85,0
<i>Сир</i>							
Сир свіжий неферментований	68,2	72,6	64,1	79,4	85,3	125,1	107,4
Сир інший (неплавлений)	94,3	97,0	86,1	81,7	70,1	74,3	85,8
в.т.ч.: сир твердий	86,7	88,8	79,0	76,4			
сир м'який	4,1	3,1	4,1	5,8			
сир розсільний	3,5	5,1	3,0	3,0			
Сир плавлений (крім тертого або порошкового)	27,1	28,6	29,5	30,7	28,1	103,7	91,6
<i>Кисломолочна продукція</i>							
Молоко і вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти	272,2	274,5	279,9	30,5	299,9	110,2	97,2
в.т.ч.: йогурт неароматизований	10,6	12,3	12,3	12,4			
кефір	130,6	131,7	132,4	145,2			
ряжанка	27,1	26,9	31,4	33,5			
сметана	95,3	95,5	94,6	103,1			
продукти для дитячого харчування	4,6	4,6	4,4	4,0			
інші кисломолочні продукти	4,0	3,6	4,7	8,2			
Йогурт рідкий ароматизований	116,3	125,9	135,8	138,6	140,1	120,7	101,1
Маслянка	20,1	13,0	12,7	11,0			
<i>Інші види молокопродуктів</i>							
Молоко сухе знежирене, жирністю до 1,5% (понад 2,5 кг)	47,6	38,1	34,5	35,7	294	61,7	82,3
Молоко сухе незбиране, жирністю більше 1,5% (понад 2,5 кг)	1,8	12,9	17,8	10,9	12,0	101,6	110,1
Масло вершкове жирністю не більше 85%	108	105	91,6	85,6	71,0	65,7	82,9
Молоко та вершки згушені підсолоджені	47,6	38,1	34,5	36,5	32,7	68,7	89,6
Сироватка різна у твердих формах	61,3	69,6	59,6	58,6	469	76,6	80
Сироватка різна у рідкій формі	185,3	6,4	95,0	44,4	48,3	26,1	108,7
Казеїн та казеїнати	7,2	7,4	5,5	5,6	6,2	86,5	111,1
Продукти, що складаються з натуральних складових молока	8,6	7,6	12,8	5,5			

Джерело: [16].

ся між собою та вартістю сирого молока. Якщо простежити взаємозв'язок між цінами на деякі продукти та цінами на сировину (молоко), то можна констатувати складну ситуацію для виробників (табл. 5).

У 2021 році на ринку молокопродуктів цінова ситуація характеризується наступним: найбільше у 2021 році зросли ціни виробників на СЗМ — майже на 22% та на сир твердий — на 20%; менше — на сметану та кефір (на 13,5%) і молоко (на 10,3%); ціни на молокопродукти у 2021 році зростали нижчими темпами, ніж на молоко-сировину: якщо ціна молоко-сировини за 2021 рік зрос-

Таблиця 3. Виробництво молокозмісних продуктів у 2017—2021 рр., тис. т

Найменування продукції	2017	2018	2019	2020	2021	2021 у% до 2017	2020
<i>Спреди</i>							
Спреди та суміші жирів, з мас.% заг. жиру 50-85%, у т.ч. мол. жиру в жир. фазі понад 25%	24,8	35,4					
Спреди з мас.% заг. жиру 50-85% та суміші жирів з мас.% заг. жиру від 99% (у т.ч. мол. жиру в жир. фазі понад 25%)			30,5	17,6	14,9		84,7
<i>Інші молокозмісні продукти (сирні тощо)</i>							
Продукти молокозмісні, всього	142,2	134,4					
у т.ч. продукти молокозмісні сирні кисломолочні	14,7	15,5					
продукти молокозмісні сирні інші	8,3	70,4					
продукти згушені молокозмісні	38,7	38,1					
Продукти молокозмісні (з добавками) з вмістом мол. жирів понад 1,5 мас. %			43,3	41,5	38,2		92,0
Продукти молокозмісні, одержані заміщенням компонентів молока рослинними жирами			4,5				
Продукти молокозмісні з добавками з вмістом молочних жирів менше 1,5 мас. %			74,1	71,0	70,0		98,6

Джерело: [16].

Таблиця 4. Споживання молокопродуктів на душу населення, кг

Найменування продукції	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Молоко	112,34	109,89	112,90	114,90	114,11
Вершкове масло	1,84	1,72	1,82	1,90	1,68
Сир	4,23	4,47	4,66	5,08	5,27
Сухе знежирене молоко	0,38	0,54	0,36	0,48	0,51
Незбиране сухе молоко	0,16	0,20	0,20	0,18	0,18

Джерело: [20].

ла більш ніж на 17%, то індекс цін виробників молокопродуктів становив лише 12,3%; ціни на молокопродукти у II півріччі 2021 року також зростали нижчими темпами, ніж на молоко-сировину: якщо ціна молоко-сировини у II півріччі 2021 року зросла на 12,7%, то індекс цін виробників молокопродуктів становить менше 8%. Така диспропорція є наслідком стримування цін на молокопродукти з боку торгових мереж — виробники молокопродуктів не можуть ухвалити самостійне рішення щодо зростання ціни (його слід погодити з мережами).

У умовах значної конкуренції за сировину переробники протягом певного періоду підвищували рівень цін на молочну сировину, що негативно вплинуло на економічну ситуацію молокопереробки.

У 2021 році продовжилося погіршення показників зовнішньої торгівлі молочною продукцією груп 0401-0406 УКТ ЗЕД (табл. 6) [21].

Якщо описувати в натуральному вираженні показники зовнішньої торгівлі молочними продуктами для групи 0401-0406 УКТ ЗЕД, то слід зазначити, що експорт у 2021 році продовжує знижуватися порівняно з 2020 роком, при цьому збільшився лише експорт сиру — до 6,9 тис. тонн (на 0,5 тис. тонн), але це було менше, ніж у 2019 році (7,2 тис. тонн). Імпорт молочних продуктів продовжував зростати: порівняно з 2020 роком імпорт вершкового масла дещо зменшився до 9,1 тис. тонн (0,9 тис. тонн), але це все одно майже втричі більше, ніж у 2019 році (3,4 тис. тонн). Негативне сальдо спостерігається по групі 0406 — сири (-48,3 тис. тонн), а також по групі 0404 — кисломолочні продукти (-8,5 тис. тонн). Очевидно, що найближчим часом буде негативне сальдо і по групі 0401 — молоко та вершки не згущені, і по групі 0405 — масло. Значне позитивне сальдо у 2021 році спостерігалось по групах 0402 — молоко та згущені вершки і 0404 — сироватка, але у 2021 році воно значно скоротилося.

У 2021 році імпорт молочних продуктів становив 372,8 млн доларів США, що на 25% більше, ніж у 2020 році. Це сталося через збільшення обсягів імпорту і зростання ціни на молочні продукти у 2021 році. При цьому у вартісному вираженні збільшився обсяг імпорту всіх товарних позицій, у тому числі вершкове масло, обсяг імпорту якого зменшився. Обсяг експорту у вартісному вираженні, через зростання цін, залишився майже незмінним у 2021 році — 178 млн доларів США (у 2020 році — 172 млн доларів США), що становить менше 48% від обсягу імпорту (у 2020 році — 58%).

Сальдо експорту та імпорту молочної продукції впало з — 125 млн доларів США у 2020 році до — 195 млн доларів США у 2021 році. При цьому в 2019 році воно було позитивним і становило 75 млн доларів США, а в 2018 році — більше 170 млн доларів США. Баланс між експортом та імпортом (у вартісному вираженні) у 2021 році погіршився за всіма групами молочних продуктів. Для групи 0406 — сири від'ємне сальдо в 2021 році досягнуто — 234 млн доларів США (у 2020 році було — 186 млн доларів, а в 2019 році — 82 млн доларів). Позитивне сальдо зберігається лише в групах: 0402 — молоко та згущені вершки (36,2 млн доларів); 0404 — сироватка (10,5 млн доларів); незначна перевага також спостерігається по групі 0405 — масло (6,8 млн доларів).

У 2021 році за всіма групами молочних продуктів зафіксовано зниження обсягів експорту в натуральному вираженні, за винятком групи 0406 — сири, де обсяги експорту зросли на 8% (з 6,4 до 6,9 тис. тонн). т). Обсяги експорту вершкового масла (0405) та кисломолочної продукції (0403) майже не змінилися. Для груп 0401, 0402, 0404 падіння експорту в 2021 році було на 17–20%.

У 2021 році обсяги імпорту молочної продукції в Україну продовжували зростати (табл. 6) для всього УКТ ЗЕД групи 04 — крім підгрупи 0405 — масло. Завезено понад 55,2 тис. тонн сирів (0406), що на 17% більше, ніж у 2020 році, молока та вершків незгущених (0401) і кисломолочних продуктів (0403) більше 14 тис. тонн, 9,6 тис. тонн — сироватки.

Найвищі темпи зростання обсягів імпорту у 2021 році характерні для сироватки (0404) — у 1,9 раза більше, ніж у 2020 році, та для кисломолочної продукції (0403) — у 1,4 раза.

Молочні продукти групи 0401 — молоко та вершки не згущені, імпортовані в натуральному виразі у 2021 році

Таблиця 5. Середні ціни виробництва окремих видів молокопродуктів 2020–2021 рр., грн/кг

Найменування продукції	2020 р.					2021 р.				
	січень	травень	липень	вересень	грудень	січень	травень	липень	вересень	грудень
Молоко рідке оброблене	16,73	16,91	16,98	17,31	17,90	18,33	19,17	19,66	19,84	20,22
Молоко та вершки сухі, знежирені	63,35	56,49	54,34	57,78	63,89	65,22	69,58	70,0	72,84	79,48
масло вершкове жирністю не більше 85%	124,89	124,26	123,37	126,11	133,19	126,72	133,83	134,59	139,65	145,64
Кефір	19,26	19,26	19,21	19,45	20,21	20,42	21,34	21,65	22,38	23,13
Сметана	51,19	51,75	51,75	52,59	54,53	51,78	53,40	54,24	56,17	58,08
Сир твердий	11,70	120,61	119,57	121,06	124,40	127,90	133,59	133,98	141,26	153,31

Джерело: [16].

Таблиця 6. Експорт-імпорт молокопродукції у натуральному виразі за 2019-2021 рр., тис. т

Найменування продукції	Експорт			Імпорт		
	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Молоко і вершки не згущені	25,2	18,6	14,9	3,6	13,0	14,4
Молоко і вершки згущені	35,8	27,4	22,4	2,6	6,1	7,8
Кисломолочна продукція	6,1	5,7	5,5	6,2	9,9	14,0
Молочна сироватка	24,1	26,9	22,2	3,2	5,1	9,6
Масло вершкове	18,3	11,2	10,9	3,4	10,0	9,1
Сири	7,2	6,4	6,9	23,7	46,8	55,2

більше ніж у 10 разів порівняно з 2019 роком, вершкове масло (0405) — у 8,3 разів, сироватка (0404) — у 4,6 разів; сир — у 4 разів. В Україні у другій половині 2021 року виникла ситуація, коли представникам переробки молочної продукції довелося працювати з дорогою сировиною. Найдешевше молоко з домогосподарств брати до уваги не варто, оскільки, його частка в загальному обсязі закупівлі переробниками вже впала нижче 20% і робота з таким молоком пов'язана з додатковими ризиками та може призвести до додаткових витрат.

Переробники молока зіштовхнулись з низкою проблем. Внаслідок роботи з дорогою сировиною фінансова спроможність молочних підприємств вичерпалася наприкінці року. У контексті нової ціни на енергоносії з 1 січня 2022 року молокопереробні підприємства більше не можуть підтримувати існуючий рівень цін на сире молоко. Оскільки молочна галузь фактично не отримує державної допомоги, порівняно з європейським рівнем, колишня гордість вітчизняної харчової промисловості нині на межі виживання. Тому керівництво молокопереробних заводів наразі стоїть перед вибором: або призупинити діяльність бізнесу, щоб не збільшувати збитки від кожної закупленої тонни молока, або спробувати домовитися про прийнятний рівень ціни для сирого молока з урахуванням купівельної спроможності українців та ціни на імпорту молочної продукцію.

Підвищення цін на молочну продукцію, для забезпечення бажаної рентабельності переробки, більше не прийнятне, тому що в даному випадку торговим мережам буде вигідніше працювати з імпортною молочною продукцією.

З огляду на обставини, перспективи розвитку молочної галузі в Україні виглядають досить невтішними, особливо на фоні тієї уваги з боку держав, які імпортують молочну продукцію в Україну (Польща, Німеччина тощо). Наприклад, уряд Польщі вирішив знизити ставку ПДВ на продукти харчування до 0%. Ставка застосовуватиметься до продуктів, на які раніше вже діяла знижена ставка у розмірі 5%. В Україні ж всі товари та послуги оподатковуються єдиною ставкою ПДВ в розмірі 20%.

За останні півтора року молокопереробка фактично виступила донором молочного тваринництва, вкладаючи частину власного прибутку в закупівельну ціну молока, що було необхідно для забезпечення розвитку — в частині технічного вдосконалення потужності переробки та підвищення ефективності.

Враховуючи нинішній дефіцит молочної сировини на внутрішньому ринку, донедавна переробні підприємства в гонитві за необхідними ресурсами були готові платити за неефективність молочного скотарства високими цінами. Зрештою, це відбивається на ціні молочної продукції на полицях супермаркетів — за все оплачують вітчизняні споживачі з власних доходів. Останніми роками все більше підприємств переорієнтуються на високоякісне сире молоко, що, природно, здорожує їхню продукцію, така вимога є умовою безпечності і є перспективною.

Відкриття вітчизняного молочного ринку, відповідно до умов угоди про співпрацю з ЄС, одразу окреслює існуючі проблеми ефективності української молочної галузі. Споживачі виграли від відкриття ринку, тоді як інші учасники ринку молочних продуктів зазнали невдачі, як і очікувалося. З 1 січня 2022 відбулось зниження ставок ввізного мита на окремі види молокопродуктів, що робить імпорту молокопродукцію більш доступною за ціною.

Призупинення діяльності окремих підприємств з переробки молока автоматично перемістило б баланс ринку сирого молока зі стану дефіциту. Це одразу вплине на рівень закупівельних цін на молочну сировину та на життєздатність окремих суб'єктів в галузі молочного тваринництва.

Сире молоко не є кінцевим продуктом і потребує промислової переробки. У 2021 році ціни на молокопродукцію будуть рости набагато повільніше, ніж на сире молоко. Це є свідченням того, що зростання цін на молочну продукцію вже не можливе, вони сягнули стелі з огляду на їх європейський рівень. Виходом із цієї ситуації є впровадження державних заходів фінансового регулювання в рамках документа стратегічного планування — Державної програми розвитку молочної галузі.

Насамперед, це передбачає державну фінансову підтримку розвитку молочної галузі, спрямовану на зниження собівартості молочної сировини в Україні, у тому числі й за рахунок підвищення продуктивності молочно-го тваринництва та здійснення інших заходів щодо зниження собівартості виробництва продукції.

ВИСНОВОК

Молочні продукти є поширеною частиною харчової промисловості, як у сфері громадського харчування, так і як кінцеві продукти — молоко, йогурт, сир. Тенденції в українській молочної галузі свідчать, що проблеми існують на всіх етапах молочної ланцюга, від виробника до споживача. Складна економічна ситуація в країні дається взнаки як для виробників так і для споживачів. Українські споживачі мають доступ до молочної продукції, але фінансово обмежені. Значне скорочення доходів домогосподарств призвело до зменшення споживання молока та молочних продуктів або заміни його молокозмісними продуктами.

В Україні бракує державної підтримки для успішного розвитку української молочної галузі і для цього необхідно вжити відповідних заходів та розробити політику спрямовану на подолання кризових явищ. Основною конкурентною перевагою бізнесу є оптимальне співвідношення ціни та якості товару, що дозволяє продавати свій продукт і формувати споживче задоволення і лояльність до вітчизняної продукції.

Література:

1. Козак О.А. Розвиток молочної галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2018. № 2. С. 14—22.
2. Козак О.А. Оцінка ролі та значення молокопродуктового підкомплексу для вирішення продовольчого забезпечення та національної економіки. Економіка АПК. 2020. № 11. С. 39—51. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011039>
3. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Оцінювання регіональної конкурентоспроможності виробництва молока в Україні. Економіка АПК. 2020. № 4. С. 34—42. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004034>
4. Мамчур В.А. Інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока і молокопродуктів. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 41—49.
5. Гурська І.С., Лук'янова М.М. Функціонування вітчизняного ринку молока та молочних продуктів. Інноваційна економіка. 2019. № 3—4. С. 30—39.
6. Федулова І.В. Ринок молочної продукції України: можливості та загрози. Товари і ринки. 2018. № 1. С. 15—28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tovary_2018_1_4
7. Місюк М.В., Заходим М.В. Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 34—43. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>
8. Петриченко О.А. Аналіз тенденцій розвитку галузі молочно-го скотарства в ланці молокопродуктового ланцюга. Економіка АПК. 2018. № 5. С. 33—40.
9. Россоха В.В., Петриченко О.А. Виробництво і розподіл молока за обсягами та якісними і ціновими характеристиками. Економіка АПК. 2018. № 7. С. 27—36.
10. Мошковська О.А. Аналіз сучасного стану молокопереробного підкомплексу України, проблеми його розвитку та шляхів їх вирішення. Агросвіт. 2019. № 18. С. 16—23.

11. Кругляк О.В. Формування високопродуктивних молочних стад як чинник підвищення ефективності виробництва молока. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 24—31.

12. Семєнда Д.К., Семєнда О.В. Державна підтримка у відновленні галузі молочного скотарства. *Молодий вчений*. 2018. № 3. С. 377—380.

13. Мінняло О., Мінняло В., Лінецька Я. Молоко-продуктовий підкомплекс України: тенденції розвитку. *Товари і ринки*, 2018. № 4. С. 20—35.

14. Ігнатенко М.М., Новак Н.П. Стратегічні напрями розвитку підприємств молочного скотарства та підвищення якості молока на засадах соціальної відповідальності. *Економіка та держава*. 2020. № 7. С. 61—65.

15. IFCN Dairy. URL: <https://ifcndairy.org/>

16. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

17. Разумова Г.В., Оскома О.В., Гаража В.І. Формування попиту на ринку молочної продукції України. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 63—67. URL: 10.32702/2306-6806.2022.2.63

18. Новини галузі. Асоціація виробників молока. URL: <http://avm-ua.org/uk>

19. Бурка А., Гонтар В., Кишук О.,... Ярмач А. Практичний довідник експортера молочної продукції. URL: https://investincherkasyregion.gov.ua/sites/default/files/dovidnyky_dlya_eksporteriv_molochnoyi.pdf

20. За даними молочної економічної консалтингової фірми Clal. URL: https://www.clal.it/en/index.php?section=tabs_consumi_procapite

21. Показники зовнішньої торгівлі молокопродуктами у 2021 році. URL: <https://uadai&ry.com/pokaznyky&zovnishnoyi&torgivli&molo&koproductamy&u&2021&roczi/>

References:

1. Kozak, O.A. (2018), "Development of the dairy industry in the context of ensuring food security of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol.2, pp.14—22.

2. Kozak, O.A. (2020), "Assessment of the role and significance of the dairy subcomplex for solution of food supply and the national economy", *Ekonomika APK*, [Online], vol.11, pp. 39—51, available at: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011039> (Accessed 23 April 2022).

3. Kozak, O. A. and Hryshchenko, O. Yu. (2020), "Assessment of regional competitiveness of milk production in Ukraine", *Ekonomika APK*, [Online], vol.4, pp.34-42, available at: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.20-2004034> (Accessed 23 April 2022).

4. Mamchur, V.A. (2017), "Institutional and economic mechanism of milk and dairy products development", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 41—49.

5. Hurs'ka, I.S. and Luk'ianova M.M. (2019), "Functioning of the domestic market of milk and dairy products", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3—4, pp. 30—39.

6. Fedulova, I. (2018), "Dairy products market in Ukraine: opportunities and threats", *Tovary i rynky*, [Online], vol. 1, pp. 15—28, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tovary_2018_1_4 (Accessed 23 April 2022).

7. Missyuk, N.V. and Zakhodym M.V (2021), "Development of the Milk Market in the Context of Providing Food Security of the country", *Economy APK*, [Online], vol. 1, pp. 34—43, available at: doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034> (Accessed 23 April 2022).

8. Petrychenko, O.A. (2018), "Analysis of trends in the dairy industry in the dairy chain", *Ekonomika APK*, vol.5, pp. 33—40.

9. Rossokha, V.V. and Petrychenko O.A. (2018), "Production and distribution of milk by volume and quality and price characteristics", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 27—36.

10. Moshkov's'ka, O.A. (2019), "Analysis of the current state of the milk processing subcomplex of Ukraine, problems of its development and ways to solve them", *Ahrosvit*, vol. 18, pp. 16—23.

11. Kruhliak, O.V. (2018), "Formation of highly productive dairy herds as a factor in improving the efficiency of milk production", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp.24—31.

12. Semenda, D.K. and Semenda, O.V. (2018), "State support in the recovery of the dairy industry", *Molodyj vchenyj*, vol. 3, pp. 377—380.

13. Miniajlo, O., Miniajlo, V. and Linets'ka, Ya. (2018), "Dairy subcomplex of Ukraine: development trends", *Tovary i rynky*, vol. 4, pp. 20—35.

14. Ihnatenko, M.M. and Novak, N.P. (2020), "Strategic directions of development of dairy enterprises and improvement of milk quality on the basis of social responsibility", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 61—65.

15. IFCN Dairy (2021), available at: <https://ifcn-dairy.org/> (Accessed 23 April 2022).

16. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 23 April 2022).

17. Razumova, H., Oskoma, O. and Harazha, V. (2022), "Formation of the demand in the market of dairy products of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, [Online], vol. 2, pp. 63—67, available at: DOI: 10.32702/2306-6806.-2022.2.63 (Accessed 23 April 2022)

18. Asotsiatsiia vyrobnykiv moloka (2022), "Industry news", available at: <http://avm-ua.org/uk> (Accessed 23 April 2022).

19. Burka, A., Hontar, V., Kyschuk, O. and Yarmak A. (2016), "Practical guide for dairy exporters", available at: URL:https://investincherkasyregion.gov.ua/sites/default/files/dovidnyky_dlya_eksporteriv_molochnoyi.pdf (Accessed 23 April 2022).

20. Clal (2022), "According to the dairy economic consulting firm Clal", available at: https://www.clal.it/en/index.php?section=tabs_consumi_procapite (Accessed 23 April 2022).

21. Union of dairy enterprises of Ukraine (2021), "Indicators of foreign trade in dairy products in 2021", available at: <https://uadairy.com/pokaznyky&zovnishnoyi&torgivli&molo&koproductamy&u&2021&roczi/> (Accessed 23 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 23.04.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

Ю. О. Головчук,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу та реклами,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-4516-109X

А. В. Дибчук,
к. і. н., доцент, профектор з науково-методичної роботи,
Вінницький кооперативний інститут
ORCID ID: 0000-0001-6609-1951

А. П. Середницька,
старший викладач кафедри маркетингу та реклами,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
ORCID ID: 0000-0002-7730-0963

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.69

КОНТЕНТ-МАРКЕТИНГ ЯК СТРАТЕГІЯ ПРОСУВАННЯ НА РИНОК ТА ПОШИРЕННЯ ПОСЛУГ

Y. Holovchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Marketing and Advertising,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

L. Dybchuk,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Scientific and Methodological Work,
Vinnytsia Cooperative Institute

L. Serednytska,
Senior Lecturer of the Department of Marketing and Advertising,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

CONTENT-MARKETING AS A PROMOTING STRATEGY AND SERVICES DISTRIBUTION

Стратегія просування є ключовою для позиціонування бренду на ринку, інформування людей про послуги, які пропонує компанія, і про те, як вони можуть отримати користь, обравши ту чи іншу марку. Але оскільки стільки брендів пропонують подібні послуги, методи просування можуть бути вирішальними для багатьох потенційних клієнтів. Стратегія просування не є єдиною для всіх типів планів.

У цій статті досліджено розробку злагодженої, довгострокової маркетингової стратегії вхідного просування, яка тривалий час буде генерувати потенційних клієнтів протягом тривалого часу. Обґрунтовано фактори та причини популярності контент-маркетингу, проаналізовано основні критерії успішності контент-стратегії. Визначено найбільш популярні соціальні мережі відповідно до цільової аудиторії.

Зроблено висновки щодо залежності ефективності контент-маркетингу від типу контент-маркетингу, фінансових інвестицій, популярності соціальної мережі, ведення бізнес-профілів. Надано кінцеві висновки визначення основних аспектів та завдань контент-маркетингу, досліджено контент-маркетингову діяльність в системі маркетингових комунікацій для формування міцних та довготривалих відносин зі споживачами.

The promotion strategy is key to positioning the brand in the market, informing people about the services offered by the company, and how they can benefit by choosing a brand. But because so many brands offer such services, promotion methods can be crucial for many potential customers. The promotion strategy is not the same for all types of plans.

Promotion strategy is part of the overall picture, which is a marketing strategy. The definition of marketing strategy refers to the strategic planning and long-term actions of any organization in order to achieve certain goals. The promotion strategy is determined by the plan and tactics that the company uses in its marketing plan to increase demand for the service.

This article examines the development of a coordinated, long-term marketing strategy for inbound promotion, which will generate potential customers for a long time. Factors and reasons for the popularity of content marketing are substantiated, the main criteria for the success of content strategy are analyzed. The most popular social networks are identified according to the target audience.

Also, it is important to implement the marketing strategy, focusing solely on the elements of the marketing mix (such as the product, price, distribution and promotion), the main reason for the fact that many other important parameters take part in their conceptualization, for example, the management of the business, the nutrition of the business innovation.

Conclusions are made on the dependence of the effectiveness of content marketing on the type of content marketing, financial investments, the popularity of the social network, business profiles. The final conclusions of the definition of the main aspects and objectives of content marketing, content marketing activities in the system of marketing communications for the formation of strong and long-term relationships with consumers.

The existence of certain difficulties related to the problem of improving the legal regulation of Internet marketing, the introduction of a modern effective mechanism of action in accordance with international norms and practices was investigated.

Ключові слова: контент-маркетинг, стратегія просування, цифровий маркетинг, управління контентом, контент-план, канали комунікацій.

Key words: content marketing, promotion strategy, digital marketing, content management, content plan, communication channels.

ПОСТАНОВА ПРОБЛЕМИ

Стратегія просування є частиною загальної картини, якою є маркетингова стратегія. Визначення маркетингової стратегії стосується стратегічного планування та довгострокових дій будь-якої організації з метою досягнення визначених цілей.

Стратегія просування визначається планом і тактикою, яку застосує компанія у своєму маркетинговому плані для збільшення попиту на послугу. Стратегії просування відіграють життєво важливу роль у комплексі маркетингу (товар, ціна, розміщення та просування), і вони обертаються навколо:

- цільової аудиторії — для кого продається та які їх інтереси;
- бюджету — скільки компанія готова вкласти в просування;
- плану дій — яку стратегію компанія буде реалізовувати для досягнення своїх цілей та здійснення продажів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам організації роботи підприємства під час реалізації стратегії просування товарів та поширення послуг завдяки контент-маркетингу приділяли багато уваги та зокрема зробили суттєвий вклад у вивченні питань реклами в Інтернеті зробили такі вчені як Стадник В.В. та Красовська Г. [1; 2; 3], Танасійчук А.М. [4], Вуколова В.О. [5], Пчелянська Г.О. [6], Дорошкевич Д.В. та Третьяков Л.В. [7], Дзячук І.В. [8], Капраль О.Р. [9], Макарова В.В. та Муштай В.А. [10], Мацера С.В. та Марчук О.О. [11], Пчелянська Г.О. [12], Гризовська Л.О. [13], Тульчинська С.О., Кириченко С.О. та Савіцький Н.Ю. [14] та ін. Їх наукові дослідження допомогли зрозуміти суть проблеми реалізації стратегії просування на підприємстві та перспективи розвитку контент-маркетингу в Україні.

Стадник В.В. та Красовська Г. вказує на значну роль контент-маркетингу та обґрунтовує причини популярності контент-маркетингу, наводить його основні характеристики [1, с. 34—37; 2; 3, с. 85—88].

Танасійчук А.М. та Ковальчук С.В. обґрунтовує результати ефективності контент-маркетингу на підприємствах, робить аналіз оцінки маркетинговими успішності контент-маркетингу, підкреслює залежність ефективності контент-маркетингу від витрат у часі та фінансових інвестицій [4, с. 148—150].

Дорошкевич Д. В. та Третьяков Л. В. у своїх наукових працях звертають увагу на "розробку алгоритму цифрового просування продукції високотехнологічного виробництва, а також рекомендації щодо оцінки ефективності стратегії цифрового просування" [7, с. 23].

Мацера С.В., а також, Марчук О.О. підтримують викладені вище думки, вказуючи в своїх наукових працях на те, що "єдиних правил та рекомендацій щодо формування контенту немає, оскільки він залежить від завдань бізнесу та завдань комунікації, а також від специфіки каналів просування" [11, с. 92].

Пчелянська Г.О. вказує у своїх дослідженнях на існування певних труднощів, які пов'язані з проблемою удосконалення правового регулювання маркетингу в Інтернеті, запровадження сучасного ефективного механізму діяльності у відповідності до міжнародних норм, практик [12, с. 89—92].

Доцільно погодитися зі Тульчинською С.О., Кириченко С.О. та Савіцьким Н.Ю. у тому, що "контент має бути релевантний поточним проблемам та питанням, які турбують споживачів, мати чітку та зрозумілу структуру подачі матеріалу, поєднувати різні інструменти візуалізації та інтерактивізації" [14, с. 27].

В результаті своєї центральної ролі в практиці маркетингової стратегії відіграє ключову роль у поясненні маркетингової теорії ефективності підприємства і знаходиться в центрі уваги академічних дослідників. Як вже відзначалося вище, в сучасних умовах все більше підприємств і організацій починають розглядати соціальні мережі та мобільний інтернет як інструмент в стратегії просування на ринок та поширення послуг.

Проте саме питання аналізу теоретичних аспектів організації стратегії просування та дослідження контент-маркетингової діяльності в системі маркетингових комунікацій підприємствах авторами розкрито недостатньо і потребує подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних аспектів та завдань контент-маркетингу, дослідження контент-маркетингової діяльності в системі маркетингових комунікацій для формування міцних та довготривалих відносин зі споживачами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Систематичний аналіз використання різних дослідницьких підходів та методів у конкретній області та того, як вони змінювалися з часом, також може допомогти у розробці нових підходів та методів. В результаті періодичні огляди досліджень у предметній галузі корисні для консолідації знань та забезпечення кумулятивного розвитку знань.

Підприємницька діяльність потребує високого рівня організації маркетингу, який одночасно орієнтований на отримання максимального прибутку, враховуючи інтереси споживачів і розрахований на розширення цільової аудиторії. Мета системи маркування для підприємства має досягати двох основних цілей: підвищення ефективності роботи підприємств, задоволення потреб ринку та кінцевих споживачів.

Маркетингова стратегія — це концепція, що лежить в основі концепції стратегічного маркетингу і займає центральне місце у практиці маркетингу. Наше дослідження продемонструвало головні проблеми, з якими стикаються маркетингологи, розкриваючи численні питання в галузі маркетингової стратегії, у тому числі:

— як створити організаційні структури, які краще сприяють розробці маркетингових стратегій, які допомагають орієнтуватися та адаптуватися до змінних потреб клієнтів та підприємств;

— як вибрати оптимальний набір маркетингових стратегій для отримання результатів з урахуванням конкуруючих пріоритетів та безлічі внутрішніх та зовнішніх зацікавлених сторін;

— як організувати роботу з керівниками всього підприємства у розробці та реалізації стратегій, які забезпечують велику клієнтоорієнтованість та залученість.

Єдиного шаблону стратегії, прийнятого для будь-якого бренду та будь-якого ринку, не існує. План роз-

виту компанії завжди є унікальним, головне визначитись із цілями. Згідно зі статистикою більше 70% нових компаній стають банкрутами через неправильну оцінку попиту та помилок при просуванні продукту на ринок. Для успіху важливо забезпечити конкурентну перевагу продукції підприємства. І тому необхідно детально вивчити потреби аудиторії.

Маркетингові стратегії можуть бути вхідними (pull-маркетинг) або вихідними (push-маркетинг). Існують фактори, які впливають на прийняття рішень щодо вибору маркетингової стратегії push або pull.

Вхідний маркетинг — це стратегічний процес, який використовує pull-маркетинг — контент-маркетинг, блоги, події, SEO, соціальні медіа — для створення впізнаваності бренду та залучення нових клієнтів.

Pull-стратегія — це спосіб просування товару, коли компанія впливає безпосередньо на кінцевого споживача за рахунок реклами та просування бренду. Тут посередники є лише продавцями товару. Цей процес часто відбувається ще до того, як потенційні клієнти вирішать зробити покупку. Першим кроком є знання та зв'язок із брендом, до якого вони врешті повернуться, щоб вжити заходів.

Будучи формою власного маркетингу, вхідний маркетинг багато в чому покладається на органічних потенційних клієнтів, завдяки чому бренд здається більш гуманним, оскільки методи, що використовуються в цьому типі маркетингової стратегії, не виглядають надто рекламними. Вони дещо освітні та розважальні. Як тільки клієнти помітять підприємство через хороший інформаційний зміст, вони миттєво почнуть йому більше довіряти [1, с. 35—36; 2].

Актуальний приклад такої стратегії — це компанія Apple. Бренд за рахунок активної реклами та якісної продукції вже завоював прихильність клієнтів. Тому після презентації нової моделі iPhone частина людей хочуть отримати новинку, звичайно, це можна зробити через торгові точки.

Саме за рахунок реклами та активного піару компанія впливає на потенційних клієнтів, потім споживачі, після того, як дізнаються про чудо-продукт з реклами, йдуть у торгову точку, щоб здійснити покупку. А торгова точка, вбачаючи попит, сама укладає договір із компанією на постачання продукції, щоб її реалізувати та отримати прибуток.

Визначимо особливі риси цієї стратегії:

- великі витрати на рекламу. Активна піар-кампанія не може коштувати дешево, щоб розкрутити бренд може піти не один місяць, тож миттєвого результату не буде.

- підприємство не залежить від посередників, адже в даному випадку вони лише продавці. Тому підприємство може диктувати свої умови.

- успіх компанії багато в чому залежить від внутрішнього та зовнішнього маркетингу, тому перед тим, як почати виходити ринок, необхідно розробити маркетингову упаковку продукту.

- через довгий ланцюжок підприємство може те упустити свій зиск і неефективно використати рекламний бюджет. Це може статися тому що підприємство буде продовжувати активно крутити рекламу, а в магазинах вже немає продукції тобто, підприємство підігріватиме інтерес потенційних клієнтів дарма.

Вихідний або push-маркетинг відноситься до будь-якої стратегії, коли компанія здійснює більш традиційну форму маркетингу, наприклад, виставки, телевізійну рекламу, рекламу по радіо, рекламу у друкованому вигляді або продаж по телефону (відомі як холодні дзвінки) акції на місцях продажу, премії дилерам за збут, безкоштовні зразки і т.д. Можна сказати, це більш агресивна форма маркетингу, яка може приносити продажі на місці, але вона має нижчу рентабельність інвестицій, ніж вхідний маркетинг.

Push-стратегія — це спосіб просування товару, у якому відповідальність за реалізацію повністю лягає на посередника, який продаватиме товар кінцевому споживачу.

Керуючись продажами, вихідний маркетинг насправді не дозволяє компанії будувати довгострокові відносини зі своїми клієнтами. Компанія укладає договір із торговими точками на реалізацію своєї продукції. А менеджери та продавці намагаються продати товар кінцевим споживачам. Прикладом може бути ситуація, коли споживач звертаючись в аптеку бажає купити пігулки від голови, але тих ліків, які він звик брати, немає в наявності. Тоді він запитує провізора, що він може порадити, і провізор у свою чергу рекомендує пігулки від нового постачальника. Таким чином, провізор рекламує нову компанію.

Отже, стратегії просування маркетингу відіграють чотири різні ролі, які виглядають як воронка, що веде до закупівлі: [3, с. 86—87; 4, с. 149—153].

У даній статті висвітлено найефективніші вхідні маркетингові стратегії, які приведуть потенційних клієнтів та перетворять потенційну аудиторію на лояльних клієнтів.

І. Залучення високого трафіку за допомогою контент-маркетингу.

Контент-маркетинг — одна з ключових маркетингових стратегій, яка може допомогти підприємству представити свій бренд перед аудиторією. Це форма донесення інформації до клієнтів компанії про послуги, які вона пропонує, та пов'язані теми у галузі підприємства.

До прикладу, створено компанію, яка продає шини, і вона починає вести блог про важливість вибору правильних шин, коли їх міняти, безпеку тощо. Цей тип контенту допоможе компанії почати формувати довіру, роблячи її бренд можливим кандидатом при наступній купівлі шин, що робить контент-маркетинг цінною непрямою формою стратегії просування.

Звичайно, контент-маркетинг — це більше, ніж просто контент. Процес починається зі створення (на основі надійної стратегії цифрового вмісту), а потім супроводжується просуванням, вимірюванням та постійною оптимізацією. Однак існує крива навчання, в якій лосновним компонентом є терпіння.

Існує декілька видів маркетингу цифрового вмісту, які активно використовуються:

Дописи в блозі — поширена, але потужна форма вхідного маркетингу, публікації в блогах допомагають компанії просувати внутрішній та зовнішній контент, включати інформацію про послуги або просто інформувати аудиторію щодо теми з ніші підприємства.

Статті — ідеальний спосіб підвищити рейтинг веб-сайтів і безкоштовно покращити цільові сторінки. Компанії потрібно провести невелике дослідження перед написанням, щоб вона також змогла включити маркетинг вмісту SEO.

Інфографіка — чудова форма візуалізації зображень та даних. Вони цікаві та легкі для розуміння, оскільки побудовані на основі короткого тексту, цифр, даних та графіки. Підприємство може поділитися ними як окремим вмістом або включити їх у публікації в блозі та ще краще підтримати ідею.

Подкасти — деякі люди добре справляються з багатозадачністю, тому вони можуть тренуватися, займатись своїми справами одночасно стимулюючи розум. Ідеальний спосіб подати їм інформаційний вміст у цьому сценарії — створити подкаст для вашого бізнесу.

Опитування 2021 року показує, що 37% дорослих людей США слухали подкаст за останній місяць. Більше того, за останні роки цей відсоток значно збільшився. Це може бути знаком, що бренд компанії повинен інвестувати в подкаст, який дозволяє їй бути надзвичайно креативним і відкритим для вибору. Наприклад, вона може запропонувати інфлюенсерам поговорити про

Таблиця 1. Ролі стратегій просування маркетингу

№	Роль стратегії	Її значення
1.	Формувати обізнаність	Компанія починає інформувати свою цільову аудиторію про свій бренд. Для його побудови спочатку потрібно визначити профіль людей, яких вона хоче охопити.
2.	Зацікавити людей	Як тільки компанія отримає свою послугу, вона повинна створити інтерес навколо нього та зацікавити людей, привабивши потенційних покупців, вона одночасно відрізняє свій бренд від конкурентів.
3.	Створити попит на послугу	На цьому кроці воронки люди почнуть емоційно ставитись до послуги компанії, бачачи те, що може їм принести користь.
4.	Змусити покупців вжити заходів	Компанія повинна створити спосіб для своєї цільової аудиторії взаємодіяти з послугою. Розмістити на своєму веб-сайті, електронних листах, оголошеннях, профілях у соціальних мережах кнопку із закликом до дії або спокусити їх невідомою пропозицією.

тему з певної сфери або дослідити більш обширну тему, яку підприємство може розбити на більше епізодів [5, с. 250—252; 6, с. 206—209; 13, с. 178—182].

Крім того, спеціалісти завжди зможуть перепрофілювати свої публікації в блозі на подкасти або навпаки.

Відео — на сьогоднішній день відео в Інтернеті спонукає до великої зацікавленості. Люди часто хочуть навчитися чомусь швидко і, якщо можливо, більш пасивно. 96% людей переглянули пояснювальне відео, щоб дізнатись більше про послугу. У таких ситуаціях добре підготувати інформативні відеоролики для веб-сайту компанії.

Більше того, відеомаркетинг — це потужний спосіб збільшити кількість конверсій та підвищити рентабельність інвестицій. Підтвердженням цього є 87% відео-маркетологів, які кажуть, що відео збільшило відвідуваність їх веб-сайту. Знову ж таки, компанія може перепрофілювати свій письмовий вміст у відео та заощадити більше часу у процесі творчості. У стратегію збуту товару важливо також включити відео.

Як вже згадувалось раніше, контент-маркетинг є скрізь, навіть у формі платних оголошень. Їх можна знайти на широкому діапазоні веб-сайтів, у соціальних мережах, на цільових сторінках або банерах. Платна пошукова реклама все ще є вхідним маркетингом, оскільки оголошення компанії є частиною власного маркетингу, і вони з'являються лише тоді, коли люди виконують пошук, пов'язаний з продуктами чи послугами, які вона пропонує. Отже, вони не нав'язливі та агресивні. Платна реклама може допомогти підприємству охопити ширшу аудиторію та розмістити свою послугу де завгодно, щоб вона була видимою.

II. Дослідження сили впливу соціальних медіа.

Оскільки понад 3,6 мільярда людей користуються соціальними мережами у всьому світі, маркетинг у соціальних мережах — це ефективний спосіб поділитися своїм рекламним вмістом.

На сьогоднішній день компанія може використовувати кілька платформ соціальних мереж, залежно від аудиторії, на яку вона хоче орієнтуватися. Є можливість експериментувати з рекламою у Facebook, Instagram, Pinterest, LinkedIn, Snapchat або YouTube і переконатися, яка з них найбільше підійде під концепцію підприємства [2; 7, с. 26—29; 8, с. 83—88].

Створення профілю та публікації випадкових матеріалів та контенту іноді недостатньо. Незважаючи на це, багато компаній, схоже, не мають певного плану маркетингу в соціальних мережах, який допоможе їм досягти успіху. На перший погляд, це може здатися не серйозною проблемою, але відсутність чіткого плану в соціальних мережах і чітко визначеного процесу може

привести до того, що маркетингові зусилля в соціальних мережах не принесуть бажаних результатів.

Facebook та Instagram — платформи соціальних мереж, які є гнучкими щодо типу реклами, яку підприємство може створювати в рамках зазначеного маркетингового бюджету. Навіть якщо потенційні споживачі в кінцевому підсумку не купують, підприємство все одно може відслідковувати та вимірювати інші показники, такі як нові ліди, покази та реферальний трафік — всі ключові дані, які команда з продажу може використати у своїх зусиллях із залучення потенційних клієнтів.

Можемо виділити ключові кроки у розробці стратегії у соціальних мережах:

1. Формування мети. Перше, що потрібно зробити при створенні стратегії в соціальних мережах, це встановити чітко визначені цілі (конкретні, вимірні, досяжні, актуальні, тимчасові). Цілі компанії повинні бути унікальними та одночасно доповнювати інші цілі.

Тим не менш, варто визначити стандартні категорії цілей у соціальних мережах:

— підвищення впізнаваності вашого бренду: Соціальні мережі — відмінний інструмент для формування "голосу бренду", підвищення обізнаності щодо проблем, які компанія підтримує, та просування моралі та цінностей бренду компанії;

— збільшення розміру аудиторії: розмір аудиторії та швидкість її зростання, як правило, визначають успіх у соціальних мережах. Чим більша аудиторія, тим більше у компанії шансів на залучення потенційних клієнтів, продажу та лояльну клієнтську базу;

— підвищення залучення спільноти: у той час як кількість аудиторії має вирішальне значення для впливових осіб, частка людей, які відвідують сторінку компанії в соціальних мережах і ставять лайки, коментують або діляться нею, значно важливіша, особливо з алгоритмами соціальних мереж;

— збільшення трафіку на сайт компанії: хоча наявність великої кількості залучених передплатників — це фантастика, соціальні мережі зрештою повинні використовуватися для направлення відвідувачів на сайт для збільшення продажів;

— збільшення кількості потенційних клієнтів та продажів: якщо компанія хоче, щоб стратегія у соціальних мережах була успішною, потрібно побачити збільшення потенційних клієнтів та продажів безпосередньо в результаті цього.

2. Визначте свою аудиторію. Одна з найпоширеніших помилок підприємств у соціальних мережах, у тому, що їх підписники не корисні йому. Безглуздо мати велику кількість підписників, якщо вони не призводять до конверсій.

По-перше, потрібно проаналізувати, з ким контент компанії резонує найбільше, і визначити, чи ця група відповідає цільовій демографічній групі для компанії — кваліфіковані ліди швидко конвертують аудиторію в споживачів.

По-друге, щоб отримати більш глибоке уявлення про свою аудиторію, варто ознайомитись із актуальними опитуваннями та даними. Необхідно створити образ кількох споживачів, які будуть відображати ідеального клієнта. Знання профілю типового підписника допоможе адаптувати сторінку компанії в соціальних мережах відповідно до їхніх потреб.

3. Створення високоякісного привабливого контенту. Коли справа доходить до створення контенту, ціль — це все. Тут не може мова йти про випадкові пости, особливо якщо вони не резонують із аудиторією підприємства.

Контент компанії повинен відноситись до однієї з цих чотирьох категорій:

— Надихати: контент повинен емоційно зачепити або заінтригувати аудиторію, щоб дізнатися більше про бренд. Необхідно підкреслити мораль, цінності та благодійні досягнення бренду компанії.

— Освітній: варто показати аудиторії переваги бренду та продукту, чим саме продукт даного підприємства краший за конкурентів, чому продукт саме цього виробництва їм потрібний.

— Просування: необхідно виділити пропозиції та знижки, якими займається компанія, за допомогою прямого контенту.

— Розваги: варто публікувати вміст, який є веселим і пов'язаним з цільовою аудиторією, від популярних мемів і цитат до цікавих опитувань про останні соціальні події.

4. Стратегія публікації. Незважаючи на те, що компанія може опублікувати весь свій контент у соціальних мережах вручну, це може забрати багато часу і не дати гарних результатів. Більшість платформ соціальних мереж тепер використовують такий алгоритм для фільтрації інформації, який вони надають користувачам.

Це означає, що якщо компанія публікує пост в той час, коли його цільова аудиторія не знаходиться в мережі, матеріал може залишитися непомітним.

Компанія повинна використовувати один із багатьох інструментів соціального планування, щоб допомогти спланувати та попередньо запланувати свої повідомлення. Інструменти часто показують оптимальний час для публікації в залежності від того, коли цільова аудиторія найбільше зацікавлена на кожній платформі.

5. Використання відеоконтенту. Прямий ефір проявляє себе як найкращий контент у соціальних мережах, підписники хочуть бути візуально і емоційно залученими.

Успіх TikTok випередив інші платформи, такі як Instagram і YouTube, він створив свою власну версію короткого відеоконтенту. В Instagram є Story, а на YouTube є Shorts. [9, с. 79—80; 10, с. 23—26]

При цьому "прямий ефір" є найпопулярнішим. Алгоритми соціальних мереж на сьогоднішній день підтримують відеоконтент на вершині популярності всіх каналів через окремі зображення та "каруселі".

Соціальні мережі — це середовище, що швидко розвивається. Нові платформи виникають постійно, в той час, як інші проходять регулярні зміни з новими функціями, які з'являються щотижня. Тому маркетингова стратегія компанії в соціальних мережах повинна бути живим організмом, який налаштовується і змінюється.

Перш ніж почати, компанії варто зрозуміти, куди слід інвестувати маркетинговий бюджет у соціальних мережах і який тип оголошень можуть розмішувати ці платформи. Наприклад, Snapchat асоціюється з молоддю, тоді як LinkedIn — це платформа для професіоналів.

Крім того, не варто забувати, що YouTube є другою за популярністю пошуковою системою після Google, тому, безумовно, варто розглянути можливість її використання.

Правильним рішенням буде знайти відповідну платформу соціальних медіа для бренду компанії та скористатись усім, що вона може запропонувати. Спілкування з аудиторією в Інтернеті дає свої плоди. Маркетинг у соціальних мережах є чудовим посередником між потенційними клієнтами та брендом компанії.

III. Використання маркетингу за допомогою електронної пошти для стимулювання зацікавленості та продажів.

Електронний маркетинг може бути частиною стратегії вхідного просування, а також стратегії вихідного просування. Електронний маркетинг повинен відігравати ключову роль у маркетингу, особливо якщо підприємство орієнтується на існуючих клієнтів. На відміну від просування в соціальних мережах, немає жодних припущень щодо алгоритмів, реклами чи інших факторів, які можуть вплинути на ваше охоплення.

Фактично, 90,9% інтернет-користувачів використовують електронну пошту і що багато хто з них бажають отримувати повідомлення про бренди через цей канал комунікації. Змінивши тему листа, компанія може

збільшити відкритість та залучити більше потенційних клієнтів.

Крім того, такі інструменти, як сегментація, можуть допомогти прискорити споживача за рахунок створення персоналізованих повідомлень, що відображатиме інтереси, потреби та минулі рішення клієнтів компанії про покупки.

Електронна пошта — чудовий засіб для такого спілкування, оскільки дослідження показують, що 49% опитаних хотіли б отримувати щотижневі розсилки електронною поштою від своїх улюблених брендів. Сегментуючи свій список, підприємство може бути впевненим, що надсилає їм лише найрелевантніші пропозиції.

При правильному використанні маркетингова кампанія за допомогою електронної пошти виявляється надзвичайно ефективною в маркетинговій стратегії бренду.

Згідно статистичних даних щодо маркетингу за допомогою електронної пошти, можна сказати що: [1, с. 35—40; 11, с. 92—94].

1) щодня користуються e-mail 3,9 мільярда користувачів, кількість яких, за прогнозами, зросте до 4,3 мільярда до 2024 року;

2) маркетологи, які впровадили сегментовані (персоналізовані) електронні кампанії, зафіксували 760% збільшення доходу;

3) в середньому маркетологи надсилають 3—5 листів на тиждень;

4) протягом останніх 12 місяців 78% маркетологів спостерігали збільшення залучення електронної пошти;

5) 31% маркетологів B2B визнали інформаційні листи електронною поштою найкращим способом отримання потенційних клієнтів;

6) 81% маркетологів B2B заявляють, що найбільш часто використовуваною формою контент-маркетингу є розсилки електронною поштою;

7) 87% маркетологів B2B заявляють, що електронні маркетингові кампанії є одним із найкращих варіантів для органічних каналів розповсюдження;

8) 90% маркетологів вмісту вимірюють ефективність вмісту відповідно до залучення електронної пошти.

Стратегія вхідного маркетингу електронною поштою повинна враховувати кілька речей, таких як цінність повідомлення та час.

Після створення списків адрес електронної пошти можна зрозуміти, що компанія має потрібних їй людей, які насправді зацікавлені у її продукті чи послугі. Далі, єдине, що потрібно зробити для електронної маркетингової кампанії, — це забезпечити своїх отримувачів якісним вмістом, бажано націленим за допомогою сегментації.

Для якісного контактування з аудиторією слід розсилати інформаційні листи, запуски нових функцій, запрошення на події або новини з галузі підприємства. Компанія також може використовувати свої електронні маркетингові кампанії, щоб нагадувати людям про свою присутність у соціальних мережах, щоб вони могли слідувати за її активністю.

IV. Співпраця з інфлюенсерами для підвищення обізнаності про бренд.

Робота з інфлюенсерами — це про те, як зробити найкраще з традиційного маркетингу з вуст в уста, але в цифровому середовищі. І це ще краще, тому що компанія також може виміряти його ефективність за допомогою оцінок "Подобається", публікацій, залучення до соціальних мереж, переходів, кліків та конверсій.

89% маркетологів стверджують, що рентабельність інвестицій така ж чи навіть краща, як інші маркетингові стратегії, а 71% стверджує, що маркетинг з часом приносить їм якісних потенційних клієнтів та кращий трафік [2; 12, с. 89—92; 13, с. 112—123].

Якщо компанія вирішить співпрацювати з "лідерами думок", вона зможе охопити тисячі, а то і мільйони потенційних клієнтів.

Таблиця 2. Шляхи вигідної співпраці з інфлюенсером

№	Назва	Значення для компанії
1.	Надання ім промокодів на знижки	Одним із способів зробити послугу більш помітною та збільшити продажі є співпраця з «представниками впливу», та надання ім промокодів для своїх підписників на конкретних продуктів, які пропонує компанія.
2.	Запуск конкурсів та giveaway	Цей працює як шарм. Ви обираєте інфлюенсера, який оголошує правила конкурсу в своєму акаунті в соціальних мережах. Вони можуть включати такі кроки, як: позначте друга, вподобайте пост, підпишіться на сторінку бренду, поділіться публікацією, створіть контент, пов'язаний з брендом, залиште коментар.
3.	Надсилання товарів на огляд	Компанія може налагодити партнерські стосунки з інфлюенсером і надіслати йому товари на огляд. Це безпрограшна ситуація. Вони отримують безкоштовні товари, а компанія – рекламу.

Існує декілька правил щодо започаткування партнерства з інфлюенсерами: [2; 14, с. 28—30].

1) інфлюенсери повинні відповідати галузі підприємства та спеціалізуватися на конкретній темі та категорії, яка відповідає ніші компанії. Компанії необхідно взувати критерії, перш ніж обрати інфлюенсера, щоб переконатися, що компанія знайде найкращі співпадіння у своїх пріоритетах та вимогах;

2) співпраця з кількома впливовими особами — відомий інфлюенсер у галузі підприємства може бути не таким популярним серед багатьох послідовників, особливо якщо вони перебувають на стадії мікроінфлюенсера. Краще обрати більше ніж одного блогера, щоб рекламувати свій бренд і охопити більше людей одночасно;

3) встановлення цілей кампанії — слід визначити цілі маркетингової кампанії підприємства, щоб знати, про що домовлятися і очікувати від інфлюенсера, з яким підприємство співпрацює. Якщо компанія хоче сприяти конверсіям, збільшити охоплення бренду, збільшити кількість підписників у соціальних мережах або стати більш поширеною на нових ринках, варто провести дослідження та аналіз, перш ніж вибрати інфлюенсера, щоб зрозуміти, чи це правильний спосіб допомоги підприємству досягти своєї мети;

4) дозволити блогерам проявити творчість і додати свій власний штрих — визначившись із партнером з реклами, компанії варто дозволити їм зробити свою справу, в якій вони досвідчені спеціалісти. Інфлюенсер краще знає, як взаємодіяти зі своїми підписниками та найкращий спосіб просування бренду, щоб не виглядати фальшивим або нав'язливим.

Розглянемо можливі шляхи співпраці з інфлюенсером в табл.2. Маркетинг для інфлюенсерів є економічно вигідним, особливо якщо компанія вирішила співпрацювати з мікроінфлюенсерами, що також є надзвичайно ефективним та надійним варіантом.

Коли справа доходить до вибору платформ соціальних медіа для просування бренду компанії через маркетингові кампанії з інфлюенсерами, варто зосередитись на тих, де цільова аудиторія підприємства проводить свій час.

За даними нашого дослідження 89% маркетологів кажуть, що Instagram є життєво важливим для їх маркетингової стратегії впливу, за ним слідує YouTube — 73% та Instagram Stories — 73% та YouTube — 56%.

Отже, стратегія просування маркетингового маркетингу може допомогти компанії пришвидшити впізнаність її бренду. Таким чином, надаючи своєму бренду більше довіри та сили утримання.

Обираючи кампанію маркетингового просування, підприємству виділити найціннішу функцію пропонованої послуги та почати створювати план саме з цієї точ-

ки, зосереджуючись на тому, щоб донести цю функцію своїй цільовій аудиторії.

Індивідуальність бренду підприємства визначатиме потреби його маркетингової кампанії: які стратегії застосовувати, з якими соціальними діями контактувати для партнерства або який тип маркетингу в соціальних мережах компанія повинна спробувати.

Компанія не може наосліп виконувати хаотично кроки і очікувати успіху, оскільки на це впливають різні фактори. Це майже завжди пов'язано з позиціонуванням, якістю товару, ринковою силою покупки, економікою, тенденціями, потребами, локалізацією, доступом до товару чи послуги та категорією товару.

Широке використання соціальних медіа за останнє десятиліття підкреслило потребу в керівництві щодо того, як побудувати систему, яка сприятиме доволитим відносинам із клієнтами, сприятиме залученню клієнтів та підвищують ефективність маркетингу. Однак компаніям часто бракує всеосяжного визначення, концептуалізації та основ для аналізу та розробки. Це можна пояснити нещодавнім впровадженням соціальних медіа як інструменту стратегічного маркетингу, в той час як науковцям і практикам досі не вистачає необхідних знань про те, як перетворити дані соціальних медіа в ефективні інструменти стратегічного маркетингу.

ВИСНОВКИ

Наше дослідження є першим кроком до вирішення цієї проблеми та надає корисні рекомендації щодо використання соціальних мереж у стратегічному маркетингу. Зокрема, нами наочно продемонстровано, що просте використання соціальних медіа не створює цінності для клієнтів, яка натомість досягається шляхом створення зв'язків і взаємодії між підприємством та її клієнтами, а також між самими клієнтами. Створені соціальні мережі та впливи можуть згодом бути стратегічно використані для трансформації ресурсів та обміну між взаємодіючими сторонами.

Отже, стратегію маркетингу важко реалізувати, зосереджуючись виключно на елементах комплексу маркетингу (тобто продукт, ціна, розподіл і просування), головним чином тому, що багато інших важливих параметрів беруть участь у їх концептуалізації, наприклад, управління відносинами, розвиток ринку та бізнесу, питання інновацій. Проте, здається, що кожен канал комунікації має різну спрямованість маркетингового комплексу: стратегія соціальної комерції акцентує увагу на рекламі та продажах, стратегія соціального контенту з акцентом на брендинг і комунікацію, стратегія соціального моніторингу з акцентом на розробку послуг і продуктів, а стратегія соціальної CRM акцентує увагу на управлінні клієнтами та інноваціях.

Крім того, успіх різних стратегій буде залежати від здатності підприємства виявляти та використовувати ресурси, що належать клієнтам, як у разі перетворення клієнтів з пасивних одержувачів пропозицій підприємства у соціальних мережах у активних учасників вартості. Все це зрештою допоможе створити стійку конкурентну перевагу та підвищити ефективність бізнесу.

Література:

1. Stadnyk V., Krasovska G., Holovchuk Y. (2021), "Marketing dominant in models of entrepreneurial structures innovative potential development for competitive business strategy realization." Modeling the development of the economic systems. 2021/6/25. 1. 30—41. available at: <https://mdes.khmn.edu.ua/index.php/mdes/article/view/13DOI:https://doi.org/10.31891/mdes/2021-1-4>
2. Stadnyk V., Krasovska G., Pchelianska G., Holovchuk Y. (2020), "Determinants of "green entrepreneurship" competitive strategies implementation in the agro-industrial sector of Ukraine." Earth and Environmental Science: 8th International Scientific Conference on Sustainability in

Energy and Environmental Science. 21—22 October 2020, Ivano-Frankivsk. 2021. Vol. 628. No. 1. available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/628/1/012032/pdf>

3. Stadnyk V., Pchelianska G., Holovchuk Y., Dybchuk L. (2020), "The concept of marketing of balanced development and features of its implementation in the food market." *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E—Journal*. 2020. Vol. 6. No. 3. P. 80–95. available at: <https://arejournal.com/index.php/are/article/view/338>

4. Tanasiichuk A., Kovalchuk S., Nianko V., Boiko R., Drazhnitsya S., Holovchuk Y. (2022), "Marketing Activities of Extractive Industry Enterprises in Ukraine in Overcoming the Consequences of the Corona Crisis." *European Journal of Sustainable Development*, 2022 No 11(1), P. 147–161. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2022.v11n1p147>

5. Вукколова В.О. "Феномен бilingvизма: проблематика и аспекты изучения." (2016), *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: Філологія (мовознавство). 2016. Вип. 23. С. 249—253. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2016_23_52

6. Дибчук Л.В., Головчук Ю.О., Пчелянська Г.О. (2021), "Класифікація реклами та її практичне значення у підвищенні ефективності управління поведінкою споживачів." *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 6. Т. 2. Грудень 2021. С. 204–210 <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=10564>

7. Дорошкевич Д.В., Третьяков Л.В. (2020), "Алгоритм цифрового просування продукції високотехнологічного виробництва." *Агросвіт*. 2020. № 13—14. С. 23—31. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.13-14.23

8. Дьячук І.В. (2021), "Модель контент-маркетингу для ефективного управління WEB-контентом." *Вчені записки університету "КРОК". Серія: Економіка*. 2021. Вип. 2. С. 82—91.

9. Капраль О.Р. (2019), "Контент-маркетинг як метод впливу на споживача." *Інтелект ХХІ*. 2019. № 6 (1). С. 78—80.

10. Макарова В.В., Муштай В.А. (2022), "Інсайт-технологія при формуванні купівельної поведінки споживачів в умовах запровадження маркетингу відносин." *Агросвіт*. 2022. № 1. С. 20—26. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.20

11. Мацера С.М., Марчук О.О. (2018), "Управління контентом у маркетингових комунікаціях." *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 19 (2). С. 91—94.

12. Пчелянська Г.О., Головчук Ю.О., Дибчук Л.В. (2021), "Стратегічні напрями маркетингової діяльності бізнесу в умовах транспарентності середовища." *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 88—93. available at: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2021/17.pdf DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.88

13. Стадник В.В., Гризовська Л.О., Головчук Ю.О. (2020), "Менеджмент і маркетинг туризму: навчальний посібник." *Хмельницький: ХНУ*, 2020. 355 с. available at: <https://ir.vtei.edu.ua/card.php?lang=en&id=26579>

14. Тульчинська С.О., Кириченко С.О., Савіцький Н.Ю. (2019), "Практичні аспекти застосування інструментів інтернет-маркетингу в умовах інноваційної економіки." *Агросвіт*. 2019. № 10. С. 27—31. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.10.27

References:

1. Stadnyk, V., Krasovska, G. and Holovchuk, Y. (2021), "Marketing dominant in models of entrepreneurial structures innovative potential development for competitive business strategy realization", *Modeling the development of the economic systems*, vol. 1. pp. 30—41, available at: <https://mdes.khmn.edu.ua/index.php/mdes/article/view/13> (Accessed 20 April 2022). DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2021-1-4>

2. Stadnyk, V., Krasovska, G., Pchelianska, G. and Holovchuk, Y. (2020), "Determinants of "green entrepreneurship" competitive strategies implementation in the agro-industrial sector of Ukraine.", *Earth and Environmental Science: 8th International Scientific Conference on Sustainability in Energy and Environmental Science*, 21—22 October 2020, Ivano-Frankivsk, Ukraine, Vol. 628, No. 1, available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/628/1/012032/pdf> (Accessed 20 April 2022).

3. Stadnyk, V., Pchelianska, G., Holovchuk, Y. and Dybchuk, L. (2020), "The concept of marketing of balanced development and features of its implementation in the food market.", *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, Vol. 6, No. 3, pp. 80—95, available at: <https://arejournal.com/index.php/are/article/view/338> (Accessed 20 April 2022).

4. Tanasiichuk, A., Kovalchuk, S., Nianko, V., Boiko, R., Drazhnitsya, S. and Holovchuk, Y. (2022), "Marketing Activities of Extractive Industry Enterprises in Ukraine in Overcoming the Consequences of the Corona Crisis.", *European Journal of Sustainable Development*, vol. 11 (1), pp. 147—161. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2022.v11n1p147>

5. Vukolova, V.O. (2016), "The Phenomenon of Bilingualism: Problems and Aspects of Study", *Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocyubins'kogo. Seriya: Filologiya (movoznavstvo)*, vol. 23, pp. 249—253, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2016_23_52 (Accessed 20 April 2022).

6. Dibchuk, L.V., Golovchuk, YU.O. and Pchelyans'ka, G.O. (2021), "Classification of advertising and its practical value in improving the efficiency of managing the behavior of people.", *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu. Ekonomichni nauki*, vol. 6, no. 2, 2021. pp. 204—210, available at: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=10564> (Accessed 20 April 2022).

7. Doroshkevych, D. and Tretiakov, L. (2020), "Algorithm of digital promotion of high-tech production products", *Agrosvit*, vol. 13—14, pp. 23–31. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.13-14.23

8. D'yachuk I.V. (2021), "Content Marketing Model for Effective WEB Content Management." *Vcheni zapiski universitetu "KROK". Seriya: Ekonomika*, vol. 2, pp. 82—91.

9. Kapral', O.R. (2019), "Content marketing as a method of influencing the consumer.", *Intelekt XXI*, vol. 6 (1), pp. 78—80.

10. Makarova, V. and Mushtay, V. (2022), "Insight technology in the formation of consumer consumption behavior in conditions of relationship marketing", *Agrosvit*, vol. 1, pp. 20—26. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.20

11. Macera, S.M. and Marchuk, O.O. (2018), "Content management in marketing communications.", *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosini ta svitove gospodarstvo*, vol. 19 (2), pp. 91—94.

12. Pchelyans'ka, G.O., Golovchuk, Yu.O. and Dibchuk, L.V. (2021), "Strategic directions of business marketing in the conditions of transparency of the environment." *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 88—93, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2021/17.pdf (Accessed 20 April 2022). DOI: 10.32702/2306-6806.2021.3.88

13. Stadnik, V.V., Grizovs'ka, L.O. and Golovchuk, Yu.O. (2020), "Tourism management and marketing: a textbook.", *Hmel'nic'kij: HNU*, available at: <https://ir.vtei.edu.ua/card.php?lang=en&id=26579> (Accessed 20 April 2022).

14. Tylichynska, S., Kyrychenko, S. and Savits'kyj, N. (2019), "Practical aspects of using internet marketing tools in an innovative economy", *Agrosvit*, vol. 10, pp. 27—31. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.10.27

Стаття надійшла до редакції 23.04.2022 р.

П. В. Пивовар,

к. е. н., доцент, докторант, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Поліський національний університет, Житомир, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7668-2552

О. М. Макаренко,

студентка 3-го курсу спеціальності "Міжнародні економічні відносини",

Поліський національний університет, Житомир, Україна

ORCID ID: 0000-0003-2050-9763

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.76

ІНДЕКС DOING BUSINESS ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

P. Pyvovar,

PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral Student, Associate Professor of the Department of International Economic Relations and European Integration, Polissya National University, Zhytomyr, Ukraine

O. Makarenko,

3rd year student majoring in International Economic Relations, Polissya National University, Zhytomyr, Ukraine

DOING BUSINESS INDEX AS AN INDICATOR OF BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Насьогодні одним із індикаторів умов інвестиційної та інноваційної діяльності в будь-якій країні світу є міжнародні рейтинги. Інформація про позицію країни в рейтингу є найбільш простим та надійним методом оцінки бізнес середовища в країні, при цьому відкидається потреба у глибокому вивченні нормативно-правових актів зарубіжних держав, рівня державного втручання, рівень накладних витрати тощо. Але враховуючи сучасні процеси глобалізації та діджиталізації, які вимагають відповідної реакції з боку підприємницьких та державних структур, підприємництво постійно має знаходитися на шляху розвитку, трансформації та пристосовуватися до миттєвих змін як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищі. Саме в таких випадках роль держави у процесі адаптації підприємств до глобалізації стає найбільш вираженою, так як зі створенням належних умов держава отримує не лише збільшення обсягу надходження внутрішніх та зовнішніх інвестицій, а й підвищення рівня зайнятості населення і, як наслідок, знижуючи рівень безробіття, збільшення державного бюджету за рахунок податків та різноманітних зборів, що, в результаті, позитивно впливає на структуру ВВП країни. Метою дослідження є побудова та аналіз моделі, в якій складові індексу *Doing Business* виступають факторами (каталізаторами) успішності розвитку бізнесу в Україні та механізмом для покращення умов його ведення. Головним завданням дослідження є: виявлення тенденцій щодо динаміки індексу *Doing Business* в Україні та щодо зміни його складових, дослідження впливу складових індексу на основні індикатори економічного розвитку підприємства. Представлена стаття складається з 4 частин. В першій представлено методологічні основи дослідження: метод найменших квадратів (регресійний аналіз), метод розрахунку індексу *Easy of doing business*. В другій розділі проведено тенденції та порівняльний аналіз компонентів індексу *Easy of doing business* для України в порівнянні з країнами-лідерами. В третій розділі розроблено комплекс економіко-математичних моделей впливу компонентів індексу на основні індикатори економіки України (ВВП, експорт та імпорт (всього, товарів і послуг окремо). В четвертій розділі проведено сценарне моделювання основні індикатори економіки України як показників розвитку бізнесу в Україні. Прогнозування здійснювалось на основі чотирьох сценаріїв: середні темпи зростання кожного компонента індексу, лінійний тренд розвитку кожного компонента індексу, середньорічне збільшення або зменшення зростання кожного компонента індексу *Easy of doing business* на 1% щороку. Розроблені прогнози дають можливість сформулювати найбільш оптимальну державну політику впливу на процеси розвитку бізнесу в Україні.

Today, one of the indicators of investment and innovation in any country in the world are international rankings. Information about the country's position in the ranking is the simplest and most reliable method of assessing the business environment in the country, while eliminating the need for in-depth study of foreign regulations, the level of government service, the level of overhead costs and more. But given the current processes of globalization and digitalization, which require appropriate response from business and government agencies, entrepreneurship must be constantly on the path of development, transformation and adaptation to immediate changes in both internal and external environment. It is in such cases that the role of the state in the process of adaptation of entrepreneurs to globalization becomes most pronounced, as with the creation of appropriate conditions the state receives not only increased domestic and foreign investment, but also increased employment and, consequently, reducing unemployment, increasing state budget through taxes and various fees, which, as a result, has a positive effect on the structure of GDP. The aim of the study is to build and analyze a model in which the components of the Doing Business Index are factors (catalysts) for the success of business development in Ukraine and a mechanism for improving the conditions of its conduct. The main task of the study is to identify trends in the dynamics of the Doing Business Index in Ukraine and to change its components, to study the impact of the components of the index on the main indicators of economic development of entrepreneurship. The presented article consists of 4 parts. The first presents the methodological foundations of the study: the method of least squares (regression analysis), the method of calculating the index Easy of doing business. The second section presents trends and comparative analysis of the components of the Easy of doing business index for Ukraine in comparison with the leading countries. The third section develops a set of economic and mathematical models of the impact of index components on the main indicators of Ukraine's economy (GDP, exports and imports (total, goods and services separately). was carried out on the basis of four scenarios: average growth rate of each component of the index, linear development trend of each component of the index, average annual increase or decrease of growth of each component of the Easy of doing business index by 1% annually. business in Ukraine.

Ключові слова: індекс Easy of doing business, бізнес, моделювання, експорт, імпорт.
Key words: Easy of doing business index, business, modeling, export, import.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стан розвитку бізнес середовища в країні є одним із найважливіших показників та факторів соціально-економічного розвитку в цій країні, так як розвинуте підприємництво формує конкурентне середовище у вигляді сприятливих умов для ведення бізнесу для всіх суб'єктів господарювання незалежно від виду економічної діяльності на основі наявного ресурсного потенціалу. З точки зору інституційної теорії розвитку забезпечення сприятливих умов для функціонування як великого так і малого підприємства сприяє наповненню державних та місцевих бюджетів, насиченню місцевих ринків конкурентними товарами та послугами, створенню робочих місць. Але враховуючи сучасні процеси глобалізації та діджиталізації, які вимагають відповідної реакції з боку підприємницьких та державних структур, підприємництво постійно має знаходитися на шляху розвитку, трансформації та пристосовуватися до миттєвих змін як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищі. Саме в таких випадках роль держави у процесі адаптації підприємців до глобалізації стає найбільш вираженою, так як із забезпеченням належних умов держава отримує не лише збільшення обсягу надходження внутрішніх та зовнішніх інвестицій, а й підвищення рівня зайнятості населення і, як наслідок, знижуючи рівень безробіття, збільшення державного бюджету за рахунок податків та різноманітних зборів, що, в результаті, позитивно впливає на структуру ВВП країни. Виходячи з вищесказаного актуальним постає питання вивчення взаємозв'язку індексу легкості ведення бізнесу (Easy of Doing Business) та основних показників економічної діяльності українських суб'єктів господарювання (включаючи і міжнародний вектор у вигляді експорту та імпорту товарів і послуг).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання вивчення впливу рівня легкості ведення бізнесу розглядалися вітчизняними науковцями з різних наукових ракурсів. Так, Д.М. Загірняк, Є.К. Рубанова, С.О. Коваленко, О.С. Ривак, О.В. Носова, О.А. Мельниченко, А.В. Череп розглядали проблеми залучення інвестицій та особливостей формування інвестиційного клімату України. Н.В. Коваль, О.Л. Гури, О.С. Гирик, В.М. Мотриченко вивчали питання оцінки та визначення проблем економічної привабливості України для зовнішніх інвесторів. Проблеми розвитку підприємницької діяльності та середовища їх функціонування розглядаються в працях таких науковців як: В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, В.І. Благодатний, М.В. Гладій, Ю.Е. Губені. Дослідження представлених науковців охоплюють цілу низку важливих питань, пов'язаних із виокремленням факторів, що впливають на функціонування та розвиток підприємницьких структур. Проте своєчасний моніторинг стану впливу ідентифікованих факторів розвитку підприємництва дасть можливість вчасно реагувати на вплив глобальних факторів та створювати умови для залучення зовнішніх інвестицій.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є побудова та аналіз моделі, в якій складові індексу Doing Business виступають факторами (каталізаторами) успішності розвитку бізнесу в Україні та механізмом для покращення умов його ведення.

Головним завданням дослідження є: виявлення тенденцій щодо динаміки індексу Doing Business в Україні та щодо зміни його складових, дослідження впливу складових індексу на основні індикатори економічного розвитку підприємництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою проведеного дослідження є положення економічної теорії з питань взаємодії підприємства та державної діяльності, діалектичний метод пізнання та системний підхід щодо питання, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Головними методами дослідження є методи індукції та дедукції, які полягають у виявленні причинно-наслідкових зв'язків та розвитку явища при його детальному вивченні, також дозволяють встановити вплив факторів та чинників, що можуть змінити результат або його розвиток; абстрактно-логічний метод, за допомогою якого складаються припущення та висновки, що формуються під впливом логічного аналізу загальної ситуації, що складається під час дослідження та монографічний метод, суть якого полягає в глибокому вивченні літературних джерел як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Також застосовано статистичні методи дослідження, такі як спостереження, зведення та групування, розрахунок відносних та середніх величин тощо. При цьому, на фоні всіх вищепредставлених методів, одними з базових методів в цьому дослідженні стали економетричні, а саме метод найменших квадратів (регресійний аналіз), що створює можливість установити залежність зміни значень однієї змінної (залежна змінна) від змін іншої (незалежна змінна), відповідно наочно продемонструвати причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними явищами за допомогою лінійної функції (1.1).

$$y = a_i \cdot x_i + b \quad (1.1),$$

де x_i — незалежні пояснювальні змінні, y — залежна пояснювана змінна, a_i та b — параметри, які потрібно підібрати (розрахувати) для отримання функції яка описує процес з найменшим квадратом похибки (1.2).

$$\sum (Y_i - y_i)^2 \rightarrow 0 \quad (1.2),$$

$$F(a_i, b) = \sum (Y_i - (a \cdot x_i + b))^2 \quad (1.3),$$

де Y_i — реальні значення залежної пояснювальної змінної, y_i — змодельовані (розраховані) значення залежної пояснювальної змінної, за допомогою лінійної функції незалежні зміни пояснювальні змінні (x_i).

У цьому дослідженні в якості залежних пояснювальних змінних (y_i) виступають основні показники, що характеризують як зовнішньоекономічний так і внутрішній потенціал країни такі як: ВВП, експорт та імпорт товарів і послуг. В якості незалежних пояснювальних змінних (x_i) виступають компоненти індексу легкості ведення бізнесу (Easy of doing business або індекс DOING BUSINESS). Easy of doing business — це показник, що дає можливість аналізу законодавства та його реалізації у сфері бізнесу. Його ціль: показати, на скільки великий вплив має держава на регулювання бізнесу. Індекс розраховується для 190 країн світу зазвичай на основі 10 базових складових структури показника (рис. 1), кожен з яких оцінюється від 0 до 100, де 0 найгірше значення [2, с. 73]. Проект "Doing Business" був започаткований 2002 року Світовим банком для дослідження малого та середнього бізнесу, а також створення на основі цього рекомендацій для покращення бізнес-клімату країн. Зібрані цим проектом дані можуть використовувати науковці, журналісти, дослідники приватного сектору та інші. Перший звіт по проекту був опублікований у 2003 році, досліджувалися економіки 133 країн світу, а в структурі було 5 пунктів, які є актуальними і зараз: відкриття бізнесу, отримання місцеположення, доступ до фінансів, робота з щоденними операціями та діяльність в безпечному бізнес середовищі [3].

Після отримання економіко-математичної моделі та доведення її статистичної значимості можна проводити сценарне моделювання. Метод побудови сценарію — метод прогнозування, який оснований на науковому передбаченні стану досліджуваного об'єкта прогнозуван-

ня за різних сценаріїв зміни факторів розвитку цього об'єкта. Таким чином, для розробки адекватних сценаріїв потрібно розрізняти два важливі аспекти в їх характеристиці:

1) визначення факторів розвитку об'єктів прогнозування;

2) умова того, що управлінські рішення можуть впливати на майбутній розвиток об'єкта.

Процес підготовки сценарію складається з наступних етапів.

1. Створити уявлення про систему, включаючи її ціль, оточення, ресурс та всі найважливіші елементи системи, для якої складається сценарій, у їх єдиному взаємозв'язку та взаємозалежності. У нашому випадку це економіко-математична модель симуляції зміни основних економічних показників здійснення бізнес-діяльності та компонентами індексу Doing Business. Важливо визначити закони, закономірності, правила та обмеження функціонування системи, що є об'єктом досліджень.

2. Точна фіксація "відправної точки", з якої сценарій починає моделюватися. Цей етап передбачає оцінювання та вибір початкового рубежу системи, для якої буде складатися сценарій.

3. Розвиток системи базових посилянь і критеріїв. Базові посилення та критерії включаються до сценаріїв (наприклад, оцінки соціальних, політичних, юридичних, економічних та технологічних процесів і факторів, що їх формують).

4. Визначення основних цілей розробки кожного сценарного підходу і можливостей його використання конкретними користувачами за певних умов.

5. Збирання статистичних вибірок необхідної інформації для визначення факторних проблем, що визначаються.

6. Точне визначення факторів, через які система може трансформуватись. В основі пошуку факторів лежить метод причинно-наслідковий аналізу. Головним методологічним підходом найчастіше виступає метод найменших квадратів.

7. Розробка сценарію чи сценаріїв, зокрема й альтернативних.

В основі розробки сценаріїв для застосування може лежати багато методичних підходів, але ми будемо використовувати наступні чотири:

1) Середні темпи зростання кожного компонента індексу Easy of doing business за останні 5 років:

$$\left(\sum_{i=5}^t \frac{t_i - 1}{t_i} \cdot 100 - 100 \right) / 5 \quad (1.4),$$

де t_i — значення компонента індексу за останні 5 років динамічного ряду.

2) Лінійний тренд розвитку кожного компонента індексу Easy of doing business:

$$y = a + bx \quad (1.5),$$

де y — прогнозоване значення компонента індексу;

x — номер року (2015 — 1, ..., 2023 — 9);

a та b — параметри рівняння регресії (див. (1.1)).

3) Середньорічне збільшення зростання кожного компонента індексу Easy of doing business на 1% щороку:

$$Y_t = x_{t-1} + \frac{x_t}{100} \quad (1.6),$$

4) Середньорічне збільшення зростання кожного компонента індексу Easy of doing business на 1% щороку:

$$Y_t = x_{t-1} - \frac{x}{100} \quad (1.7),$$

де Y_t — прогнозоване значення; x_i — значення компонента індексу Easy of doing business, x_{i-1} — значення компонента індексу Easy of doing business за попередній період.

Перед початком створення бізнесу підприємець завжди обирає місце з найсприятливішими умовами для

його діяльності, відповідно береться до уваги рейтинг за даним індексом і обираються кращі. Саме тому кожній країні вигідно займати лідерські позиції в цьому рейтингу і реалізовувати рекомендації Світового банку за для створення належних умов для бізнесу, оскільки лише, будучи кращими, вони можуть залучити новий капітал для своєї країни та, відповідно, удосконалити економіку, що в свою чергу позитивно відобразиться на економічних показниках країни [1, с. 20].

У 2020 за рейтингом легкості ведення бізнесу лідерами в світі стали: Нова Зеландія (86,8), Сінгапур (86,2), Гонконг та Данія (85,3), Корея та Великобританія (84,0). В даному рейтингу Україна посіла 64 місце із значенням індексу 70,2 [4]. За весь період розрахунку показника Україна займала найнижче своє положення у 2012 році, тоді країна посіла 152 місце з можливих 190 [5]. Динаміку рейтингу України можна прослідкувати за рисунком 2. В середньому оцінка зростала щороку на 1,7 пунктів. Україна піднялася на 40 позицій в рейтингу у 2020 році порівняно з 2006 роком.

Загалом, країнам потрібні позитивні зміни, проект "Doing Business" вказує на пряму, в якому потрібно робити зміни для кожної країни, яка приймає участь в проекті. Проте ефективність таких рішень з часом змінюється, тому є актуальним вибір моменту та розставлення пріоритетів щодо здійснення змін та того, на скільки справді вони потрібні і яким чином вплинуть на ВВП країни та інші важливі показники. Більшість попередніх теоретичних моделей базувалися на змінах у сфері фінансів та кредиту, проте зараз вони можуть не спрацювати [7].

Відповідно до структури індексу Україна отримала оцінки по кожному з них, що зображено на рисунку 3. За зображений 6-ти річний період в Україні досить легко розпочати бізнес, оскільки найнижча оцінка 85,35 була 2015 року, а найвища — 94,4 у 2017 році [8]. Середня оцінка склала 91,5 зі 100 можливих, а середнє відхилення — 2,5, середні темпи зростання 0,9%. В цей час починає кардинально змінюватися показник

Початок бізнесу	• Процедури, час, витрати та мінімальний капітал для заснування підприємства
Робота з дозволами на будівництво	• Процедури, час і витрати на будівництво виробництва та інфраструктури
Отримання електропостачання	• Процедури, час, витрати на отримання електропостачання
Ресстрація майна	• Процедури, час і витрати на ресстрацію комерційної нерухомості
Отримання кредиту	• Міцність юридичних прав, вичерпність і достовірність кредитної інформації
Захист прав інвесторів	• Відкритість фінансових показників, відповідальність керівництва та легкість судових позовів від інвесторів
Сплата податків	• Кількість податків, час на підготовку податкових звітів, загальний податок як частка прибутку
Міжнародна торгівля	• Кількість документів, витрати та час, необхідний для експорту та імпорту
Забезпечення контрактів	• Процедури, час і витрати на примушення сплати боргу
Закриття підприємства	• Відсоток відшкодувань, час і додаткові витрати на закриття неплатоспроможної фірми

Рис. 1. Структура індексу Easy of Doing Business

Джерело: побудовано за даними [2, с. 74].

ВВП країни, його середні темпи приросту склали 11,6%, проте він не показує всієї картини. У 2016 р. темп зростання становив лише 2%, а вже у 2017 р. — 20,1%, 2018 р. — 16,7%, 2019 р. — 17,6% та у 2020 р. знову тільки 1%. В 2016 році ВВП стало мало незначне зростання через падіння обсягів експорту на 3,9% порівняно з попереднім роком, а у 2020 році показник сягнув 1% у зв'язку із зменшенням обсягів імпорту та експорту на 17,7% та на 4,2% відповідно відносно 2019 року. У період стрімкого росту ВВП, експорту та імпорту з 2016 по 2019 рр. проводилися активні зміни, що були рекомендовані Світовим банком та стосувалися кожного пункту структури індексу легкості ведення бізнесу.

Середній бал України стосовно відкриття бізнесу склав у 2020 році 91,1 і країна зайняла 61 місце за цим показником, перше місце зайняла Нова Зеландія з балом 100. Стосовно оцінки складових відкриття бізнесу Україна набрала за процедурами, які потрібно пройти — 70,6, за витраченим часом — 94, за вартістю — 99,7 та за мінімальним капіталом необхідним для заснування бізнесу 100 балів [8].

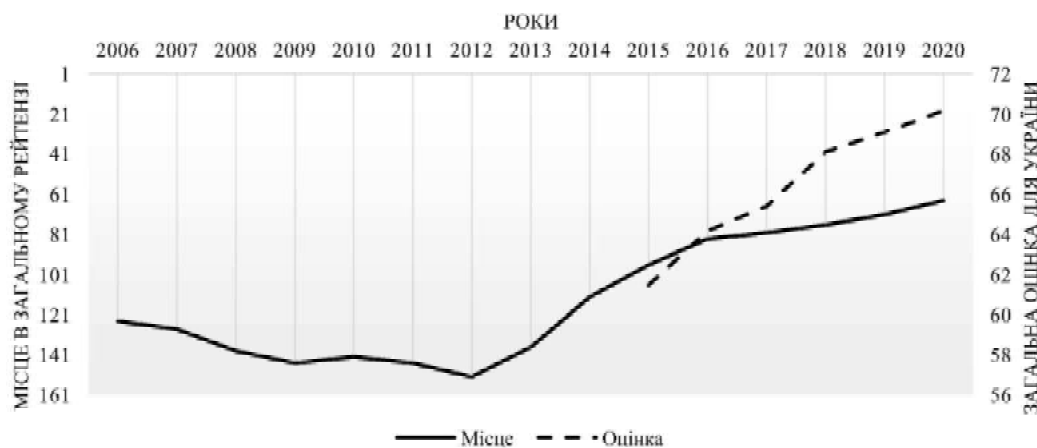

Рис. 2. Рейтинг України за індексом Easy of Doing Business

Джерело: побудовано за даними [6].

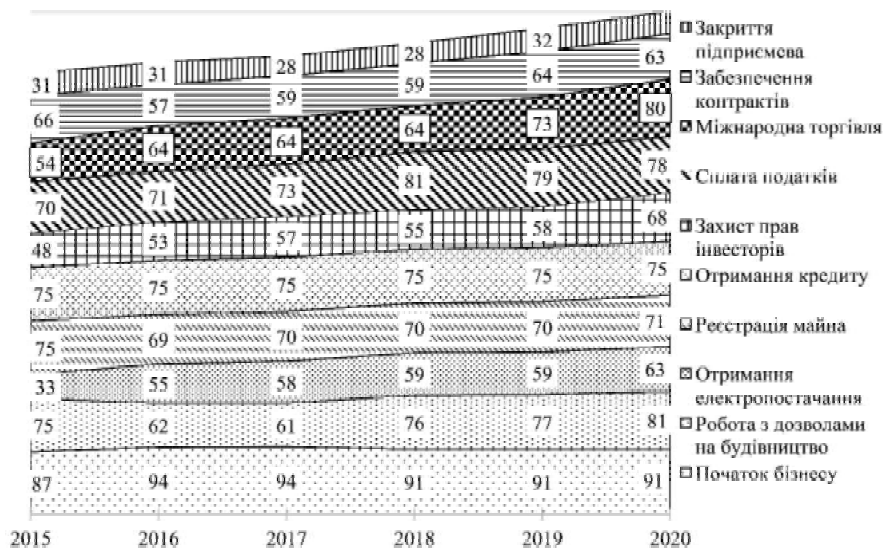

Рис. 3. Динаміка зміни оцінок для України в розрізі складових індексу Easy of Doing Business

Джерело: побудовано за даними [4–6].

Щодо роботи з дозволами на будівництво Україна стала двадцятою з показником 81,1, а першість закріпилася за Гонконгом з балом 93,5. Сама процедура була оцінена 80 балами, витрачений час — 86,6, витрати — 78, індекс контролю щодо якості будівель — 80 балів [8]. Середній темп приросту з 2015 року по сьогодні склав 2,3%, перші два роки мали негативну тенденцію, проте вже 2017 року приріст сягнув 23,4% порівняно з попереднім роком.

Наступний компонент це підключення електроенергії, що є досить складним питанням для бізнесменів в Україні, за даним пунктом країна посіла 128 місце з 190 з балом 62,5, бо процедуру оцінено 66,7 балами, вартість — 95,6, надійність постачання та індекс прозорості трафіку — 85,7, проте час, витрачений на підключення, приблизно складає 265 днів, тому за цей пункт Україна отримала 0 балів. Першість за показником отримала ОАЕ, з оцінкою 100 [8]. В 2016 році був приріст 67,9%, проте далі він коливався в межах 0,6–6,6%.

Важливим компонентом індексу для України є легкість реєстрації майна, мінімальне значення — 69,44 (2016 р.), а максимальне — 74,82 (2015 р.). В середньому оцінка складала 70,8 з стандартним відхиленням 2,1. У 2020 році першість за реєстрацією майна посів Катар з 96,2 балами, проти балів України — 71,3. За процедурою реєстрації майна Україна має 50 балів, за часом — 93,3, за вартістю — 88,4 та за індексом якості землеустрою — 53,3 бали [8]. Робота щодо реєстрації власності за останніх 6 років мала негативну тенденцію, середній темп спадання 0,9%, а зростання було лише в 2017 та 2019 року.

Менш привабливими виглядають бали та рейтинг з такими складовими індексу як отримання кредиту та оподаткування — за період дослідження тримається незмінна оцінка в 75 балів. За останнім, мінімум набраних Україною балів, склав 70,33 (2015 р.), а максимум — 80,77 (2018 р.), відповідно середнє значення з 2015 по 2020 рік сягнуло 75,3 з стандартним відхиленням 4,6 балів. У 2020 році першими за компонентом оподаткування стали Азербайджан та Нова Зеландія, маючи 100 балів, а Україна займає 37 місце [8]. Наступною складовою індексу стала оплата податків, за якою Україна посіла 65 місце (78,1 балів), а перше місце за Бахрейном (100 балів). За кількістю податків Україна отримала 96,7 балів, за кількістю платежів — 57 та за загальною вартістю податків та внесків — 72,6 [8].

Захист прав інвесторів є чи не найголовнішим пунктом в діяльності бізнесу, проте Україна посіла лише

45 місце з балом 68, тоді як лідером є Кенія з балом 92 [8]. Середній темп приросту балів для України — 7,3%, проте у 2018 році було спадання на 2,9%, в інші роки темп приросту коливався з 6,3% до 16,6%.

Стосовно міжнародної торгівлі у 2020 році в Україні 74 місце (80,1 бал), а першість мала Австрія (100 балів). За часом для дотримання прикордонного законодавства Україна отримала 96,9 балів, за вартістю підготовки та подання документів на кордоні для експорту — 92,9, за часом подання та перевіркою документів при експортуванні — 61,5, за вартістю експорту з відповідністю документів — 52, за часом митного оформлення та інспекційних процедур стосовно імпорту — 88,9, за часом подання та перевірки документів — 91,7, за часом, витраченим на перевірку та подання документів на імпорт, — 80,3 та за вартістю імпорту стосовно відповідності документів — 76,9 [8]. Середній темп зростання склав 8,4%, а найвищим був у 2016 році,

сягнувши 18% приросту.

Щодо забезпечення виконання контрактів Україна у 2020 році посіла 63 місце набравши 68 балів. Лідером є Сінгапур з балом 84,5. Стосовно часу та вартості отримано по 78,9 та 48 балів відповідно та за індексом якості проведення судових процесів 63,9 балів [8]. В даному разі була присутня тенденція до спаду у 2016 та 2020 роках, 0,4% та 13,8% відповідно, проте у 2017 та 2019 приріст 3,2% та 7,9%, а 2018 року цей показник та попередній були незмінними.

Найбільш проблемною складовою індексу ведення бізнесу в Україні за зображений період є оцінка процедури закриття підприємства. Його мінімальне значення 27,5 балів (2017р.), а максимальне — 31,72 (2019 р.), відповідно середня оцінка за період дослідження — 30,18 з відхиленням — 1,8 щороку, тому найбільш затратним та складним є закриття неплатоспроможного бізнесу. 2020 року Україна зайняла 146 місце з 190 країн з балом 31,4 із 100 можливих. Першість закріпилася за Сінгапуром з балом 84,5. За оцінкою коефіцієнта стягнення боргів з неплатоспроможного підприємства Україна отримала — 9,7, а за сумою 4-ьох складових індексів: індексу відкриття провадження у справі, індексу управління активами боржника, індексу санаційного провадження та індексу участі кредиторів — 53,1 [8]. Середній темп приросту — 0,4%, негативна тенденція у 2016–2017 та 2020 рр., спад у межах 0,4–11,4%, в 2018–2019 рр. зростання на 2,7% та 12,3%.

Для простеження причинно-наслідкових зв'язків між основними показниками, що характеризують як зовнішньо-економічний так і внутрішній потенціал країни такими як: ВВП, експорт та імпорт (всього, товарів і послуг окремо) та кожним компонентом з структури індексу Doing Business, було побудовано економетричну модель, що наочно демонструє наявний зв'язок на основі даних 2007–2020 рр. Модель у зведеному вигляді має вигляд лінійного рівняння 1.1:

$$Y_i = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_8x_8 + a_9x_9 + a_{10}x_{10},$$

де в якості залежних змінних виступають основні показники що характеризують зовнішній та внутрішній потенціал країни, а змінними факторами виступають значення кожного структурного пункту (компонента) індексу Doing Business. Результати побудованої економко-математичної моделі представлено в таблиці 1.

Аналіз отриманої економко-математичної моделі, а саме першої компоненти індексу Doing Business "Початок бізнесу" демонструє дестимулюючий вплив даного показника на всі основні індикатори економіки Украї-

ни, до того ж відповідно методики Світового Банку збільшення цього показника (місця в загальному рейтингу) відбувається за рахунок збільшення часу реєстрації нового підприємства та кількості бюрократичних процедур. Найбільш негативний вплив цього показника здійснюється на ВВП України (+1 сходинка в рейтингу призводить до падіння ВВП на 0,3 млрд дол. США), найменший — обсяг експорту послуг (+1 сходинка в рейтингу призводить до падіння експорту послуг на 0,03 млрд дол. США). Аналогічно негативний вплив на розвиток економіки України здійснюють такі компоненти індексу Doing Business: "Захист прав інвесторів", "Сплата податків", "Міжнародна торгівля". В свою чергу позитивний стимулюючий вплив на розвиток економіки України здійснюють такі компоненти індексу Doing Business: "Робота з дозволами на будівництво", "Отримання електропостачання", "Реєстрація майна", "Отримання кредиту", "Забезпечення контрактів", "Закриття підприємства".

З огляду вище наведеної економіко-математичної моделі постає питання щодо розробки сценаріїв розвитку для кожного з економічних процесів, що досліджуються. В результаті апробації представлених методичних підходів сценарного моделювання на основі регресійних рівнянь економіко-математичних моделей, було отримано прогнози сценаріїв розвитку для обсягу ВВП, загального експорту, експорту товарів, експорту послуг, загального імпорту, імпорту товарів, імпорту послуг.

1) Розроблені сценарні моделі обсягу ВВП України на 2021—2024 рр. на основі представленої в таблиці 1 економіко-математичної моделі свідчить про високий рівень чутливості моделі до змін компонентів індексу Doing Business, до того ж сценарій зростання всіх компонентів на 1% демонструє щорічне зростання або спадання на 30%. (рис. 4). При цьому найсильнішими факторами для збільшення ВВП є "Отримання електропостачання", "Отримання кредиту" та "Закриття підприємства". Сценарій "Середні темпи за останні 5 років" демонструє збільшення на 7—10% щороку, при цьому сценарій "Тренд" демонструє збільшення 10—15% щороку, тобто сучасна політика розвитку підприємництва стимулює його розвиток.

Розроблені сценарні моделі обсягу загального експорту України на 2021—2024 рр. на основі представленої в табл. 2 економіко-математичної моделі свідчить про те, що український експорт є дуже чутливий до багатьох факторів, при чому сценарні прогнози на основі тренду та середніх темпів зростання за останні 5 років є майже ідентичними та демонструють зростання на 1—

Таблиця 1. Результати економіко-математичного моделювання впливу компонентів індексу Doing Business на основні індикатори економіки України

Структурні елементи (компоненти) індексу Doing Business		Y _i (залежні змінні)						
		ВВП, млрд дол США	Експорт товарів та послуг, млрд дол США	Імпорт товарів та послуг, млрд дол США	Експорт товарів, млрд дол США	Імпорт товарів, млрд дол США	Експорт послуг, млрд дол США	Імпорт послуг, млрд дол США
a ₀	Intercept	-554,8	-362,2	-497,7	-340,3	-478,7	-42,4	-54,5
a ₁	Початок бізнесу	-0,30	-0,09	-0,19	-0,07	-0,18	-0,03	-0,01
a ₂	Робота з дозволами на будівництво	0,07	0,05	0,10	0,04	0,08	0,01	0,04
a ₃	Отримання електропостачання	2,06	1,20	1,66	1,07	1,62	0,21	0,17
a ₄	Реєстрація майна	1,05	0,42	0,63	0,31	0,62	0,14	0,04
a ₅	Отримання кредиту	1,22	0,65	0,85	0,62	0,83	0,06	0,08
a ₆	Захист прав інвесторів	-0,39	-0,25	-0,20	-0,21	-0,25	-0,05	0,04
a ₇	Сплата податків	-0,69	-0,30	-0,55	-0,23	-0,47	-0,09	-0,11
a ₈	Міжнародна торгівля	-0,83	-0,28	-0,42	-0,24	-0,39	-0,05	-0,07
a ₉	Забезпечення контрактів	0,56	0,51	0,69	0,48	0,70	0,06	0,04
a ₁₀	Закриття підприємства	3,00	1,68	2,21	1,53	2,02	0,21	0,32
R ²	Множинний коефіцієнт кореляції	0,9619	0,9821	0,9767	0,9849	0,9853	0,9708	0,8781

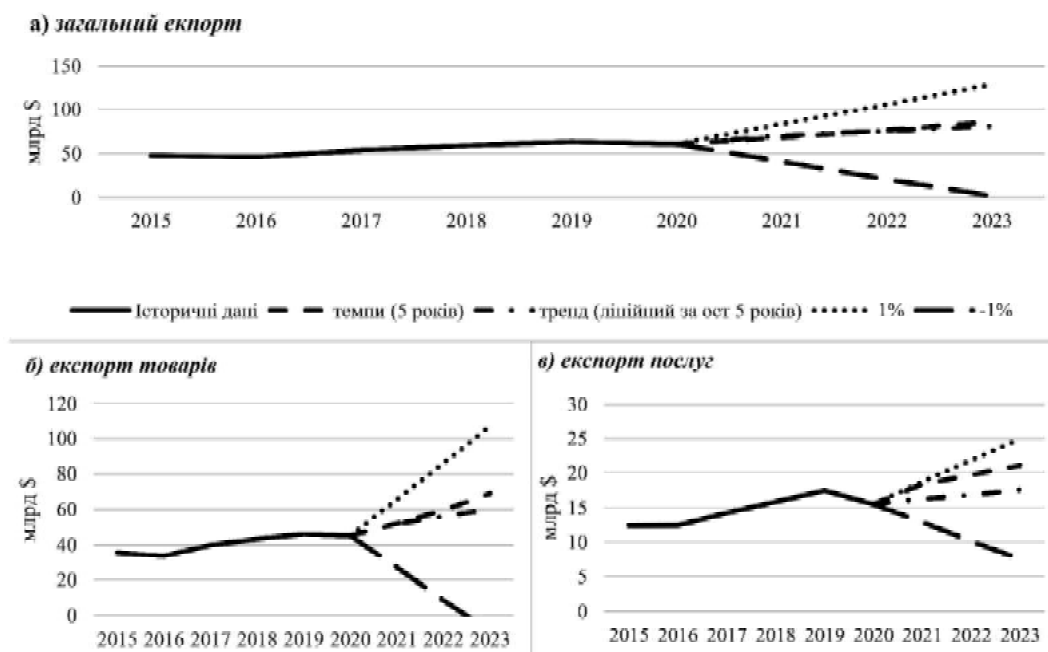
1,5% щороку (рис. 5). Якщо розглядати в розрізі експорту товарів та послуг то результати для моделі експорту товарів є набагато чутливим ніж модель експорту послуг, так зміна всіх компонентів індексу призводить до зміни експорту товарів в два рази, тобто 100%, тоді як для послуг в два рази менше, тобто 50%.

Розроблені сценарні моделі обсягу загального експорту України на 2021—2024 рр. на основі представленої в табл. 1 економіко-математичної моделі свідчить про те, що український експорт є дуже чутливий до багатьох факторів, при чому сценарні прогнози на основі тренду та середніх темпів зростання за останні 5 років є майже ідентичними та демонструють зростання на 1—1,5% щороку (рис. 5). Якщо розглядати в розрізі експорту товарів та послуг то результати для моделі експорту товарів є набагато чутливим ніж модель експорту послуг, так зміна всіх компонентів індексу призводить до зміни експорту товарів в два рази, тобто 100%, тоді як для послуг в два рази менше, тобто 50%.

2) Сценарний прогноз обсягу загального імпорту України на 2021—2024 рр. свідчить про зростаючий характер розвитку так як при сценаріях "Середні темпи за останні 5 років" та "Тренд" прогнозується збільшення 12—15% щороку, такі тенденції свідчать про розширення виробничої діяльності підприємств за рахунок імпортованих ресурсів. В свою чергу сценарій "Середньорічне збільшення зростання факторів рівняння регресії на 1% щороку" демонструє високу чутливість (рис. 6). В свою чергу розглядаючи прогнози для товарів та послуг можна прийти до висновків про високу

Рис. 4. Результати сценарного моделювання обсягу ВВП України на 2021—2024 рр. на основі економіко-математичної моделі впливу компонентів індексу Doing Business

*а) загальний експорт; б) експорт товарів; в) експорт послуг.

Рис. 5. Результати сценарного моделювання обсягу експорту* України на 2021—2024 рр. на основі економіко-математичної моделі впливу компонентів індексу Doing Business

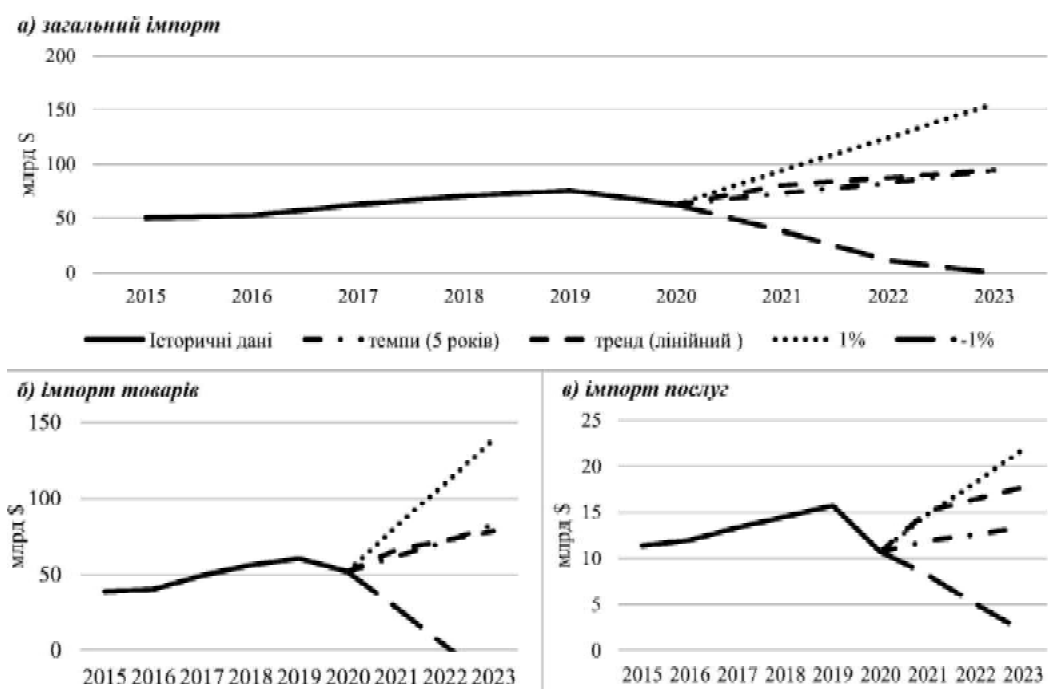
Джерело: власні дослідження.

ймовірність продовження тенденцій спадання 2020 року, тобто розвиток по сценарію "-1% щороку". Знову ж, для уникнення цього сценарію необхідно покращити бали за такі компоненти індексу як "Захист прав інвесторів", "Сплата податків" розвивати "Міжнародна торгівля".

Таким чином, представлені сценарні прогнози дають можливість виробити оптимальну стратегію управління розвитком соціально-економічного сектору країни та розглядати потенційні сценарії які будуть прийнятними при будь-яких варіантах розвитку подій з огляду на досягнення мети.

ВИСНОВКИ

Зі становленням модернізованого суспільства в умовах глобалізації економічний розвиток країни неможливий без існування бізнесу, а відповідно і без належних умов для його розвитку, що відображається в Індексі легкості ведення бізнесу (Doing Business). В загальному світовому рейтингу Україна піднялася на 60 позицій, посівши у 2020 році 64 з 190 країн. Починаючи з 2015—2020 рр. спостерігалася переважно позитивна динаміка стосовно складових індексу в межах зростання 0,4—16,3% щороку, крім індексу щодо реєстрації

*а) загальний експорт; б) експорт товарів; в) експорт послуг.

Рис. 6. Результати сценарного моделювання обсягу імпорту* України на 2021—2024 рр. на основі економіко-математичної моделі впливу компонентів індексу Doing Business

Джерело: власні дослідження.

власності та забезпечення виконання контрактів, було відчутно спад в межах 0,6—0,9%. Найпрогресивнішими показниками в структурі індексу щодо України виявилися такі як; отримання електропостачання — збільшення на 91,4% в порівнянні з 2015 р., міжнародна торгівля, що покращилася на 48,4% та захист прав інвесторів, індекс збільшився на 40,7% порівняно з 2015 роком.

ВВП, експорт товарів та послуг та імпорт товарів є безпосередніми похідними від ефективності діяльності бізнесу в країні, в свою чергу в роботі доведено існування сильного статистичного зв'язку між цими показниками та індексом легкості ведення бізнесу (Doing Business) (включаючи його складові (компоненти)). В результаті, авторами було побудовано економіко-математичні моделі впливу компонентів індексу Doing Business на індикатори розвитку економіки України та на їх основі було розроблено комплекс рекомендацій: за для збільшення ВВП Україна потребує покращення та спрощення процедур банкрутства бізнесу, оформлення та підведення електропостачання, оскільки вони мають найбільшу залежність з ним. Ці ж два компоненти індексу мають вагомий вплив на експорт та імпорт товарів і послуг, а тому їхні сповільнені темпи розвитку негативно відображаються на економічних показниках країни. Також в роботі авторами було представлено сценарні прогнози розвитку економічних індикаторів для України на основі 4 різних сценаріїв. Такі прогнози дають можливість сформулювати найбільш оптимальну державну політику впливу на процеси розвитку бізнесу в Україні.

Література:

1. Годунько Р.Б. Тенденції адаптації підприємництва в Україні в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. 2021. URL: http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/Ekonomiky/2020/ZBIRNIK_konferenciji.pdf#page=20 (дата звернення: 19.10.2021).
2. Калюжна Н. Г., Лежєп'юкова В. Г. Рейтингові системи оцінювання бізнес-середовища приймаючої країни. Бізнес Інформ. 2020. № 5. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=2020_5_0_70_78 (дата звернення: 19.10.2021).
3. Doing Business. About us. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/about-us>
4. Doing business 2020. Reforming to Create Jobs. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>
5. Doing business 2012. Reforming to Create Jobs. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2012>
6. The World Bank. Ukraine. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?view=chart>
7. Estevao J., Lopes J., Soares J., Penela D. The Doing Business ranking and the GDP. A qualitative study. Journal of Business Research. 2020. № 115. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296319307428> (дата звернення: 27.10.2021).
8. Doing Business. Ease of Doing Business in Ukraine, 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine>

References:

1. Hodun'ko, R.B. (2021), "Trends in the adaptation of entrepreneurship in Ukraine in the context of globalization", Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh ta studentiv [Proceedings of the international scientific-practical conference of young scientists and students], available at: http://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/Ekonomiky/2020/ZBIRNIK_konferenciji.pdf#page=20 (Accessed 20 April 2022).

2. Kaliuzhna, N.H. and Lezhep'okova, V.H. (2020), "The rating systems for assessing the business environment of the host country", Biznes Inform, vol. 5, available at: https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=2020_5_0_70_78 (Accessed 20 April 2022).

3. Doing Business (2022), "About us", available at: <https://www.doingbusiness.org/en/about-us> (Accessed 20 April 2022).

4. Doing business (2020), "Reforming to Create Jobs", available at: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> (Accessed 20 April 2022).

5. Doing business (2012), "Reforming to Create Jobs", available at: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2012> (Accessed 20 April 2022).

6. The World Bank (2022), "Ukraine", available at: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?view=chart> (Accessed 20 April 2022).

7. Estevao, J. Lopes, J. Soares, J. and Penela, D. (2020), "The Doing Business ranking and the GDP", A qualitative study. Journal of Business Research, vol. 115, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296319307428> (Accessed 20 April 2022).

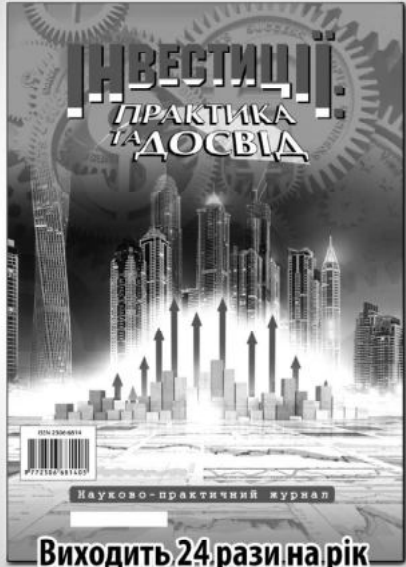
8. Doing Business (2020), "Ease of Doing Business in Ukraine", available at: <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine> (Accessed 20 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 24.04.2022 р.

ІНВЕСТИЦІЇ

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

A. В. Семсал,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-5918-4233

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.84

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

A. Semysal,
Postgraduate student, BilaTserkva National Agrarian University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BASES FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF MILK PRODUCTION IN UKRAINIAN AGRICULTURAL ENTERPRISES

При формуванні системи показників економічної ефективності в молочному скотарстві використовують натуральні та вартісні показники. Натуральні показники відображають кількість сукупних трудовитрат і матеріальних засобів, необхідних для отримання певного обсягу продукції. Варто зазначити, що одного й того ж рівня продуктивності можливо досягти за різного рівня витрат. Причому відмінності простежуються не тільки в продуктивності, але і в якості молока, виробленого в однакових умовах.

Ефективність виробництва може характеризуватися прибутком, одержаним у розрахунку на одного середньорічного працівника, зайнятого в молочному скотарстві, на одиницю поголів'я, на одиницю використаних ресурсів тощо. Результуючим відносним показником, який характеризує прибутковість, є рентабельність. Зазначимо, що показник рентабельності молока з 1990 року був надто строкатим, тому результати виявились як позитивними, так і негативними. У 2020 р. показник рентабельності становив 20,4%, що менше на 0,2% від 2019 року. Водночас, у висококонцентрованих сільськогосподарських підприємствах він коливався від 40 до 45 %, що дає можливість вести розширене відтворення матеріально-технічної бази молочного скотарства.

Серед переліку основних чинників, які впливають на ефективність виробництва молока — продуктивність корів, величини та структури витрат, рівень стану технічних засобів механізації та автоматизації на фермах молочного скотарства. З метою підвищення ефективності виробництва продукції провідні сільськогосподарські підприємства використовують сучасну техніку, складену за передовими інноваційними технологіями. При цьому наявні окремі технологічні засоби, які вбудовуються у виробничі процеси для безприв'язного утримання молочного стада, що забезпечує зниження витрат на виробництво одиниці продукції. Процес доїння корів у стаціонарних доїльних залах при автоматизації технологічного процесу машинного доїння буде сприяти стабілізації режиму доїння та впливати на підвищення якості молока.

До основних напрямів підвищення економічної ефективності молочного скотарства слід віднести: інтенсифікація молочного скотарства за допомогою створення сучасної матеріально-технічної бази; відповідне ветеринарно-зоотехнічне обслуговування поголів'я; створення міцної кормової бази; вдосконалення розміщення, концентрації та спеціалізації молочного скотарства; розвиток селекції в молочному напрямі; впровадження ефективних методів відтворення маточного поголів'я; впровадження інтенсивних технологій виробництва молока, найбільш ефективних форм і прогресивних методів організації праці та стимулювання підвищення його продуктивності; пошук вигідних каналів збуту; агропромислова інтеграція і кооперація у виробництві молочної продукції. Одержані результати аналізу доводять, що зазначені напрями взаємопов'язані, синергетичний ефект якої проявляється у використанні генетичного потенціалу, підвищенні ефективності молочного скотарства.

Natural and cost indicators are used in the formation of the system of indicators of economic efficiency in dairy cattle breeding. Natural indicators represent the amount of total labor costs and material means required to obtain a certain amount of production. It is worth noting that the same level of productivity can be achieved at different expense levels. And differences are not only in productivity, but also in the quality of the milk produced in the same conditions.

Production efficiency can be characterized by the profits received per average annual worker employed in dairy cattle breeding, per unit of livestock, per unit of used resources, etc. The resulting relative indicator that characterizes economic viability is profitability. It should be noted that the profitability of milk since 1990 has been too diverse, so the results were both positive and negative. In 2020 the profitability rate was 20,4%, down by 0,2% compared to 2019. At the same time, in highly concentrated agricultural enterprises it ranged from 40 to 45%, which makes it possible to conduct an expanded reproduction of the material and technical base of dairy cattle breeding.

Among the main factors influencing milk production efficiency are cow productivity, the value and structure of expenses, the level of mechanization and automation equipment on dairy farms. To improve production efficiency leading agricultural enterprises use modern equipment, built on advanced innovative technologies. At the same time, there are separate technological means which are integrated into the production processes for loose housing of the dairy herd, which reduces unit production expenses. The process of milking cows in stationary milking parlors with the automation of the technological process of machine milking will help stabilize the milking regime and affect the improvement of milk quality.

The main areas of improving the economic efficiency of dairy cattle breeding include: intensification of dairy cattle breeding through the creation of modern material and technical base; appropriate veterinary and zootechnical service for livestock; creating a strong fodder base; improving the location, concentration and specialization of dairy farming; development of selection in the dairy direction; introduction of effective methods of reproduction of breeding stock; introduction of intensive milk production technologies, the most effective forms and progressive methods of labor organization and stimulating its productivity; search for profitable distribution channels; agro-industrial integration and cooperation in dairy production. The results of the analysis prove that these areas are interrelated, the synergistic effect of which is manifested in the use of genetic potential, improving the efficiency of dairy cattle breeding.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, молочне скотарство, ефективність, рентабельність, продуктивність.

Key words: agricultural enterprise, dairy cattle breeding, efficiency, profitability, productivity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Молочне скотарство займає важливе місце у агропродовольчому комплексі країни. Значення цієї галузі визначається, перш за все, необхідністю забезпечення населення молочними продуктами відповідно до мінімуму медичних норм споживання, а також високою часткою її у структурі валової продукції сільського господарства, що впливає на його ефективність.

Ситуація, що склалася в Україні, з виробництвом молока та забезпеченням ринку молочними продуктами вимагають особливої уваги до вирішення даної проблеми з боку держави, особливо після вступу України до СОТ, оскільки посилюються диспаритет цін на енергоресурси та продукцію тваринництва, техніко-технологічна відсталість молочного підкомплексу аграрного сектору, відтік висококваліфікованих кадрів.

Тому підвищення ефективності молочного скотарства є найважливішою умовою стабілізації економіки країни та підвищення її продовольчої безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання, пов'язані з теорією та практикою розвитку галузі молочного скотарства, підвищення її ефективності на сучасному етапі розвитку сільськогосподарського виробництва, знайшли своє відображення в наукових працях П. Березівського, І. Лозинської, Н. Ляліної, В. Микитюка, Т. Мостенської, М. Пархомця, В. Радько, В. Россохи, І. Саса, І. Свиноуса, Н. Шиян та ін. Незважаючи на суттєві напрацювання в означених напрямках, окремі аспекти проблеми підвищення ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах потребують подальшої розробки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

При формуванні системи показників економічної ефективності в молочному скотарстві використовують натуральні та вартісні показники. Натуральні показники відображають кількість сукупних трудовитрат і матеріальних засобів, необхідних для отримання певного обсягу продукції. Варто зазначити, що одного й того ж рівня продуктивності можливо досягти за різного рівня витрат. Причому відмінності простежуються не тільки в продуктивності, але і в якості молока, виробленого в однакових умовах [1].

До натуральних показників ефективності в молочній галузі відносять: продуктивність тварин, вихід валової продукції і т. ін. З метою визначення економічної ефективності при виробництві молока використовують вартісні показники, за допомогою яких отримані результати порівнюють із витратами на одержання молокопродукції [2]. У системі показників економічної ефективності отриманий результат може відображатися як

валовий дохід, валова продукція, чистий дохід або прибуток, а також вихід продукції, продуктивність праці, собівартість продукції, рентабельність.

Ефективність виробництва може характеризуватися прибутком, одержаним у розрахунок на одного середньорічного працівника, зайнятого в молочному скотарстві, на одиницю поголів'я, на одиницю використаних ресурсів тощо. Результуючим відносним показником, який характеризує прибутковість, є рентабельність [3]. Зазначимо, що показник рентабельності молока з 1990 року був надто строкатим, тому результати виявились як позитивними, так і негативними. У 2020 р. показник рентабельності становив 20,4%, що менше на 0,2% від 2019 року. Водночас, у висококонцентрованих сільськогосподарських підприємствах він коливався від 40 до 45 %, що дає можливість вести розширене відтворення матеріально-технічної бази молочного скотарства.

Слід зазначити, що при цьому встановлено зниження прибутковості товаровиробників молока у 2020 р. на 16,1 в.п., порівняно з 2019-м, але значення цього показника були вищими проти 2018 р.

Незважаючи на сприятливі умови для прибуткового ведення молочного скотарства в корпоративному секторі аграрної економіки, 434 суб'єкти господарської діяльності в сфері агробізнесу або 31 % від загальної кількості виробників молока, були збитковими, що пояснюється передусім, низьким інноваційним розвитком, відповідно наявні низька продуктивність корів та високі витрати в розрахунок на 1 голову корів. На наше переконання в найближчій перспективі перша та друга групи сільськогосподарських підприємств — виробників молока змушені будуть диверсифікувати свою виробничого-господарську діяльність або ж здійснити суттєві інвестиції в розвиток матеріально-технічної бази галузі. У 2019 р. рівня рентабельності, який забезпечує розширене відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства, досягли 358 суб'єктів господарювання — насамперед, за рахунок інноваційних рішень, спрямованих на підвищення якості молока та зниження витрат виробництва.

Висока ефективність виробництва продукції молочного скотарства, зокрема прибутковість, є головною умовою успішного функціонування сільськогосподарських підприємств. Проте нинішній рівень рентабельності дає змогу забезпечити лише просте відтворення в сільськогосподарських підприємствах — переважно малих і середніх [4]. Нині більшість господарств корпоративного сектору аграрної економіки намагаються ввійти до складу вертикально інтегрованих структур, щоб вести в подальшому виробничого-господарську діяльність на якісно новій матеріально-технічній базі, що забезпечить прибутковість виробництва і, відповідно, зростання рівня доходів сільських жителів — працівників сільськогосподарського підприємства.

Вважаємо, що підвищення рентабельності реалізації молока пов'язано з необ'єктивним відображенням у бухгалтерському обліку собівартості молока, оскільки частина витрат відносять безпосередньо на фінансовий результат і не включають до собівартості молока. Очевидно, що виробництво молока поступається іншим галу-

Таблиця 1. Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем річної продуктивності корів у 2020 р., кг

Групи за продуктивністю корів, кг/рік	Кількість господарств у групі	Поголів'я корів на 1 господарство, голів	Надій від 1 корови, кг	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Ціна реалізації, грн за 1 ц	Рентабельність, %
до 3000	371	136	1961	651,91	674,66	-2,9
3001-4000	205	209	3762	576,81	737,26	17,5
4001-5000	208	257	4676	643,66	769,39	13,8
5001-6000	168	288	5522	656,85	776,11	11,3
6001-7000	164	408	6429	649,95	813,07	16,9
7001-8000	129	481	7309	619,37	834,06	23,6
більше 8000	202	594	9152	632,54	862,14	27,1
Всього	1447	307	6215	633,87	819,82	20,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

зям за окупністю вкладень, потребою в значних обсягах початкових інвестицій.

Результативність молочного скотарства безпосередньо залежить від кількості та якості проданої продукції — молока. Поділяємо позицію, дослідників, які визначають серед основних факторів впливу на рентабельність генетичний потенціал продуктивності тварин; збалансованість раціонів годівлі; заготівлю високоякісних кормів; дотримання технології утримання та доїння корів; інтенсивне вирощування ремонтного молодняку [5]. Встановлено, що середня реалізаційна ціна молока та молокопродуктів, проданих сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямками, у січні — грудні 2020 р. по Україні становила 8840 грн/т.

У 2020 р. порівняно із 2019 р. середня ціна реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами зросла на 7,8 % (642 грн/т). Так, у 2020 р. середньозважені ціни трьох гатунків молока були на рівні 11,64 грн/кг. Вартість гатунку екстра в середньому дорівнювала 12,15 грн/кг, вищого -11,7 грн/кг, першого — 11,08 грн/кг.

Серед переліку основних чинників, які впливають на ефективність виробництва молока — продуктивність корів, величини та структури витрат, рівень стану технічних засобів механізації та автоматизації на фермах молочного скотарства. З метою підвищення ефективності виробництва продукції провідні сільськогосподарські підприємства використовують сучасну техніку, складену за передовими інноваційними технологіями. При цьому наявні окремі технологічні засоби, які вбудовуються у виробничі процеси для безприв'язного утримання молочного стада, що забезпечує зниження витрат на виробництво одиниці продукції. Процес доїння корів у стаціонарних доїльних залах при автоматизації технологічного процесу машинного доїння буде сприяти стабілізації режиму доїння та впливати на підвищення якості молока. Зазначимо, що безприв'язне утримання молочного стада дозволяє на одній й тій самій площі території розмістити на 30% більше корів, ніж при прив'язному утриманні, що зумовить підвищення продуктивності корів та якості молока, також скоротить шлях транспортування молока від доїльної установки до танкоохолоджувача.

Встановлено, що за період дослідження суттєво зросла продуктивність корів, які утримуються в сільськогосподарських підприємствах.

Результати групування сільськогосподарських підприємств свідчать, що в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки першої групи з продуктивністю корів до 3000 кг виробництво молока збиткове (табл. 1). Зазначимо, що в цих суб'єктів господарювання сконцентрована незначна кількість корів, що унеможлиблює інвестування у великомасштабне виробництво. Проте поголів'я корів відповідає загальноєвропейським значенням.

У 202 сільськогосподарських підприємствах високий рівень річної продуктивності корів, що відповідає рівню провідних світових виробників, а забезпечено це в першу чергу використанням інноваційних технологій та генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин.

Зазначимо, що у сільськогосподарських підприємствах із високими показниками продуктивності корів такі показники досягнуто за рахунок налагодження відповідної селекційної роботи, запровадження збалансованої годівлі, що підвищує засвоєння поживних речовин, проведення контролю за утриманням племінних корів, що дозволяє одержувати здорове потомство для формування продуктивного стада.

На сьогодні у світовій практиці використовується близько 30 порід великої рогатої худоби.

Найбільшого поширення в Україні отримали чорно-ряба (понад 50% загального поголів'я корів), голштинська, червона породи. Загальновідомо, що для вирішення завдання створення високопродуктивного стада необхідна порода різноманітності. Однак, за даними науковців, багато вітчизняних порід, що володіють цінним генофондом, опиняються на межі зникнення.

Серед факторів, що стримують підвищення продуктивності молочного стада сільськогосподарських підприємств, слід виділити низьку частку чистопородних корів у загальному поголів'я (по країні — 65,4%) і високий рівень захворюваності. Це негативним чином позначається як на продуктивності молочного стада, так і на ефективності виробництва продукції.

Протягом 2010—2020 рр. закупівля племінного молодняку великої рогатої худоби сільськогосподарськими підприємствами знизилася на 77,6%, а його реалізація суб'єктами племінної справи — на 63,1%, що потребує реалізації термінових державних заходів з припинення спаду і налагодження відтворення племінного молодняку до науково обґрунтованого рівня. Насамперед слід забезпечити підвищення економічного статусу племінних підприємств, посилити їх роль в інтенсивному й ефективному розвитку молочного скотарства шляхом більш активного державного регулювання господарсько-економічної діяльності, матеріально зацікавити їх у підвищенні продуктивності худоби, виробництві продукції високої якості, що користується попитом.

Значення показників інтенсивності та продуктивності молочного скотарства, окупності ресурсів у галузі, значною мірою зумовлені недостатнім матеріальним стимулюванням працівників молочних ферм і незбалансованістю кормовиробництва. У сільському господарстві, в т. ч. у молочному скотарстві, заробітна плата вдвічі нижча, ніж у промисловості. Недооцінка економічної ролі однієї з дієвих ланок розвитку молочної галузі — матеріального стимулювання, досить негативно позначається на її ефективності [6].

До основних напрямів підвищення економічної ефективності молочного скотарства слід віднести: інтенсифікація молочного скотарства за допомогою створення сучасної матеріально-технічної бази; відповідне ветеринарно-зоотехнічне обслуговування поголів'я; створення міцної кормової бази; вдосконалення розміщення, концентрації та спеціалізації молочного скотарства; розвиток селекції в молочному напрямі; впровадження ефективних методів відтворення маточного поголів'я; впровадження інтенсивних технологій виробництва молока, найбільш ефективних форм і прогресивних методів організації праці та стимулювання підвищення його продуктивності; пошук вигідних каналів збуту; агропромислова інтеграція і кооперація у виробництві молочної продукції. Одержані результати аналізу ведуть, що зазначені напрями взаємопов'язані, синергетичний ефект якої проявляється у використанні генетичного потенціалу, підвищенні ефективності молочного скотарства.

Результати досліджень переконують, що на рівень підвищення використання генетичного потенціалу впли-

вають такі чинники: породний склад великої рогатої худоби; організація племінної роботи із застосуванням міжпородного схрещування; структура стада і віковий склад корів; технологія утримання тварин у пасовищний і стійловий періоди; формування кормової бази і система годування; модернізація виробництва, механізація і автоматизація виробничих процесів; мотивація праці та ін. Так, ялові корови у стаді впливають на його продуктивність, адже молоковіддача в них нижче на 35%. Окрім того, з підвищенням продуктивності корів буде скорочуватися термін вирощування первісток від 30—37 місяців до 26—28, як це практикується в багатьох успішних господарствах. Наукою і практикою доведено, що середньорічна ялова корова еквівалентна за молочною продуктивністю 0,5 здорової корови.

Характерна особливість молочного скотарства полягає в капіталомісткості галузі. Термін окупності капіталовкладень має велике господарське значення. Досягти здешевлення ското-місця можливо на основі застосування прогресивних методів будівництва тваринницьких комплексів і реконструкції ферм, використання ощадних матеріалів. Зазначимо, що на рівень собівартості виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах суттєво впливає вартість кормів, яка в структурі собівартості за 2020 р. займає 53,7 %, дещо меншу частку займають оплата праці й інші матеріальні витрати.

Результати групування свідчать, що низький рівень витрат на корми в розрахунку на 1 голову в 330 сільськогосподарських підприємствах безпосередньо впливає на величину виробничої собівартості, забезпечує високий рівень прибутковості навіть в умовах відносно низьких закупівельних цін і виробництво молока є прибутковим (табл. 2). У 2020 р. 324 суб'єкти господарювання — виробники молока, незважаючи на високий рівень концентрації корів і закупівельних цін на молоко, не забезпечують достатнього рівня прибутковості.

З метою оптимізації витрат на виробництво молока необхідно налагодити деталізований облік витрат на виробництво кормів. При визначенні витрат на корми слід розділяти їх на грубі та концентровані, оскільки формування цін на них різняться. Стосовно грубих кормів, то їх ціна на кінець року вже сформована, адже всі витрати на закладання силосу, сінажу, сіна, соломи понесені, корми знаходяться у сховищах, що дає змогу розрахувати собівартість.

Очевидно, що грубі корми невідгодно транспортувати на великі відстані, тож ринок таких кормів у нашій державі фактично відсутній. Ціна на концентровані корми значно варіюється залежно від попиту та цін на світовому ринку, курсу валюти, до того ж ці корми легко транспортувати на далекі відстані. Встановлено, що упродовж 1990—2020 рр. спостерігається суттєве зниження витрат кормів у розрахунку на 1 ц молока.

На наше переконання, дана обставина пояснюється високою результативністю роботи зоотехнічної та ветеринарної служб сільськогосподарських підприємств, що забезпечує високу окупність кормів. Вважаємо, що з метою раціонального використання кормів та інших матеріальних ресурсів сільськогосподарським підприємствам необхідно проводити систематичний моніторинг і контроль. Своєчасний аналіз економічних показників дозволить оперативно реалізувати невикористані резерви у підвищенні ефективності виробництва молока.

У системі факторів, що сприяють підвищенню ефективності молочного скотарства, особливе місце має бути відведено створенню міцної кормової бази. В технологічному аспекті корми при утриманні худоби виступають по суті

Таблиця 2. Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем витрат кормів у розрахунку на 1 голову у 2020 р., грн

Групи за витратами на корми на 1 голову, грн	Кількість господарств у групі	Поголів'я корів на 1 господарство, голів	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Ціна реалізації, грн за 1 ц	Рентабельність, %
до 9000	330	174	469,20	716,18	43,4
12000	202	167	556,05	723,07	19,8
14000	180	227	547,20	764,72	30,3
17000	165	245	609,57	780,97	20,6
21000	140	384	608,94	819,19	26,7
25000	107	432	609,86	819,12	22,2
більше 25000	324	530	688,75	854,83	16,4
Всього	1447	307	633,89	820,13	20,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

сировиною для отримання молока. Від раціональної годівлі залежить продуктивність тварин і стан їх здоров'я. Так, характеризуючи важливість годівлі, науковці наголошують, що підвищення продуктивності тварин забезпечується наступним: повнорраціонними кормами — 35—40%; селекційно-племінною роботою — до 20—25%; організацією праці — 15—18%; ветеринарно-профілактичною роботою — 15%; умовами утримання — 15%. Водночас, за результатами інших досліджень підвищення продуктивності худоби на 60% визначається рівнем годівлі, на 30% генетикою або спадковістю (за американськими даними — 40%). Однак через низьку якість кормів генетичний потенціал худоби в малих і середніх сільськогосподарських підприємствах реалізується лише на 40—60% [7].

У сучасних умовах господарювання сформувалися два шляхи розвитку кормового виробництва — екстенсивний та інтенсивний. Екстенсивний базується на виробництві кормових ресурсів на основі обробки кормових культур за низького рівня модернізації та використання природних кормових угідь без їх поліпшення. Цей напрям нині є переважаючим. За 1990—2020 рр. у кормовиробництві різко знизилася технічна оснащеність, практично призупинено внесення мінеральних добрив, що призвело до зниження виробництва кормів (табл. 3). Дані табл. 3 свідчать, що протягом 2010—2020 рр. майже вдвічі знизилася обсяги виробництва основних видів кормових культур, що зумовлено в першу чергу зменшенням поголів'я великої рогатої худоби, а також переорієнтацією більшості господарств корпоративного сектору аграрної економіки на вирощування більш прибуткових сільськогосподарських культур, зокрема кукурудзи на зерно, соняшнику тощо.

У сільськогосподарських підприємствах з виробництва молока необхідно запровадити формування системи планів виробництва кормів. Із цієї метою використовують різні методи визначення величини потреби у кормах. Найбільш поширеними є розрахунки на структурну голову, центнер виробництва молока, за статевіковими групами худоби. Найбільш обґрунтованими

Таблиця 3. Динаміка валових зборів основних кормових культур у сільськогосподарських підприємствах, тис. т

Показник	Рік					2020 р. в % до	
	2010	2015	2018	2019	2020	2010 р.	2019 р.
Сіно з трав однорічних	119,6	76,0	67,5	64,3	58,9	49,2	91,6
Корм зелений, сінаж, силос, трав'яне борошно з трав однорічних	1821,5	958,4	767,6	693,8	662,0	36,3	95,4
Сіно з трав багаторічних	647,2	513,4	404,0	352,3	273,4	42,2	77,6
Корм зелений, сінаж, силос, трав'яне борошно з трав багаторічних	3310,5	2487,3	2018,7	1759,5	1404,5	42,4	79,8
Сіно з сіножатей	79,9	61,6	56,7	55,8	52,4	65,6	93,9
Корм зелений, сінаж, силос, трав'яне борошно з сіножатей	135,9	63,6	72,7	52,2	46,7	34,4	89,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

слід вважати розрахунки за статеві-віковими групами з урахуванням рівня використання генетичного потенціалу тварин різних вікових груп.

Розрахунки формування кормової бази на основі такого методичного підходу доцільно проводити в такій послідовності: економічна оцінка кормових культур за показниками врожайності кормових одиниць і перетравного протеїну, їх собівартості; визначення можливих обсягів використання побічної продукції; оптимізація кормових раціонів з урахуванням поживної цінності кормів; формування структури посівних площ з урахуванням усіх джерел формування кормової бази [8].

З метою отримання високих надоїв молока необхідно значно збільшити кількість у раціонах годівлі концентрованих кормів у вигляді комбікормів і кормосумішей з підвищеною часткою зернобобових культур. Підґрунтям для збільшення частки останніх у раціонах (до 25—30%) є зростання виробництва зерна, яке протягом 2010—2020 рр. зросло на 73,6 % і 51 718,0 тис. тонн.

У проєкті Концепції Державної цільової програми розвитку скотарства на період до 2030 року визначено завдання щодо "розвитку молочного скотарства, спрямованого на підвищення виробництва продукції та інвестиційної привабливості молочного скотарства, вирівнювання сезонності виробництва молока, зростання поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів, створення умов для відтворення в скотарстві, стимулювання підвищення товарності молока в усіх формах господарювання". Однак вирішення цих завдань не пов'язується з розвитком кормовиробництва, збільшенням шляхом стимулювання виробництва високобілкових культур, тобто це стримуватиме інтенсифікацію молочного скотарства.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищезазначене можна дійти висновку про те, що стрімке зниження обсягів виробництва молока значною мірою зумовлено незадовільним станом кормової бази, яка не відповідає вимогам інтенсифікації молочного скотарства.

Відповідно постає необхідність внести певні зміни до згаданої Концепції щодо посилення заходів стимулювання виробництва високобілкових культур через субсидування; змінити структуру посівних площ сільськогосподарських культур з урахуванням збільшення виробництва зернобобових культур; стимулювання інвестицій в інтенсифікацію природних кормових угідь, створення культурних пасовищ; опрацювання комплексу заходів із збільшення обсягів виробництва комбікормів із високою якістю; оптимізації планування кормової бази на основі оцінки кормових раціонів за статеві-віковими групами худоби.

Отже, забезпечення ефективного виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах досягається на основі запровадження техніко-технологічних, інформаційних, організаційно-економічних, соціальних інновацій, які взаємопов'язані та використовуються комплексно. Так, впровадження технічних інноваційних розробок вимагає змін у технології вирощування сільськогосподарських культур, утримання тварин, використання нових інформаційних програмних продуктів, удосконалення організації робочих місць тощо. Зазначимо, що у провідних господарствах реалізують також соціальні інновації. Так, фахівці підприємства постійно підвищують кваліфікацію, відвідують спеціалізовані виставки. Для молодих фахівців створюються сприятливі умови для фахового зростання, підвищення мотивації до продуктивної праці. У межах програми видаються пільгові позики на придбання (будівництво) житла, надаються службові автомобілі, оплачується оренда житла.

До інновацій організаційно-економічного плану можна віднести проведення бенчмаркінгу з метою виявлення резервів і наступним усуненням недоліків та реалізацією змін для підвищення конкурентоспромож-

ності. Із цієї метою в підприємстві необхідно організувати відповідним чином управлінський облік, щоб мати можливість обліку витрат за центрами відповідальності, коригувати їх за потреби, визначати перевитрати матеріально-грошових ресурсів порівняно із планом, що потребує організації бюджетування. Результати аналізу свідчать про різнобічні напрями забезпечення ефективного розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах, однак у нинішніх умовах важлива роль відводиться державній підтримці галузі.

Література:

1. Радько В.І., Свиноус І.В. Методичні підходи до визначення ефективності інтенсифікації молочного скотарства. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 53—57.
2. Радько В.І., Микитюк Д.М. Організаційні засади формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління ефективністю виробництва молока. Інноваційна економіка 2015. № 4 (59). С. 274—278.
3. Свиноус І., Іванова А., Радько В. Проблеми підвищення прибутковості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України. Економіст. 2014. № 6. С. 61—63.
4. Шупик С. Функціонування молочного скотарства сільськогосподарських підприємств в умовах членства України в СОТ. Економічний дискурс. 2021. Вип. 1—2. С. 74—81.
5. Васильченко О. М. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Економічний аналіз. 2018. Т. 28, № 2. С. 110—118.
6. Степасюк А. М. Ефективність виробництва молока в спеціалізованих аграрних підприємствах. Біоекономіка та аграрний бізнес. 2019. Т. 10, № 1. С. 120—127.
7. Яворська Т. І., Загнітко А. А. Вплив витрат і ціни реалізації на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах регіону. Економіка АПК. 2015. № 6. С. 53—59.
8. Величко Є., Супрун О. Розвиток і сучасний стан ринку молока та його вплив на ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Аграрна економіка. 2015. Т. 8. № 3—4. С. 51—56.

References:

1. Radko, V. and Svinous, I. (2015), "Methodological approaches to determine the effectiveness of the intensification of dairy farming", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 53—57.
2. Rad'ko, V.I. and Mykytiuk, D.M. (2015), "Organizational principles of formation of information-analytical support of milk production efficiency management", Innovatsijna ekonomika, vol. 4 (59), pp. 274—278.
3. Svinous, I. Ivanova, L. and Rad'ko, V. (2014), "Problems of increasing the profitability of milk production in agricultural enterprises of Ukraine", Ekonomist, vol. 6, pp. 61—63.
4. Shupyk, S. (2021), "Functioning of dairy cattle breeding of agricultural enterprises in the conditions of Ukraine's membership in the WTO", Ekonomichnyj dyskurs, vol. 1—2, pp. 74—81.
5. Vasylychenko, O.M. (2018), "Economic efficiency of milk production in agricultural enterprises", Ekonomichnyj analiz, vol. 28, no. 2, pp. 110—118.
6. Stepasiuk, L.M. (2019), "Efficiency of milk production in specialized agricultural enterprises", Bioekonomika ta ahrarynyj biznes, vol. 10, no. 1, pp. 120—127.
7. Yavors'ka, T.I. and Zahnitko, L.A. (2015), "The impact of costs and sales prices on the efficiency of milk production in agricultural enterprises in the region", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 53—59.
8. Velychko, Ye. and Suprun, O. (2015), "Development and current state of the milk market and its impact on production efficiency in agricultural enterprises", Ahraryna ekonomika, vol. 8, no. 3—4, pp. 51—56.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2022 р.